

1 מהלכי הלחימה

במלחמות מתרחשים אירועים רבים בעת ובעונה אחת במקומות שונים, אבל אפשר לתאר אותם רק בזה אחר זה. על כן סדר הצגת האירועים אינו החלטה פשוטה. מצד אחד יש זיקות בין אירועים שונים שמתרחשים בערך באותו זמן משום שהם משפיעים זה על זה, ומצד אחר דילוג מאירוע לאירוע וחזרה להמשך האירוע הקודם מקשה על הבנת הרצף.

מלחמת נג'ונג-ק'ונג השנייה התרחשה בעת ובעונה אחת בארבעה מרחבי לחימה קרקעית נפרדים, נוסף על מערכה אווירית, שחלקה נקשרה למערכות הקרקעיות וחלקה התנהלה בנפרד מהן. כמו כן התרחשה מערכה נפרדת של פגיעה בעורף האזרחי של שני היריבים העיקריים, אָזְרָבִיג'אן ואָרְצֶר, וגם בעורף האזרחי של היריב המשני – אָרְמֶנִיָה. האירועים בכל אחת מהמערכות הנפרדות הללו לא התרחשו בקצב אחיד וגם לא ברציפות, מצב שמאפשר חלוקת המלחמה לפרקי-זמן זהים ואז לדלג בין מערכות בתוך פרק-זמן נתון. עם זאת, החלוקה אינה חדה וברורה והיו אירועים שחרגו מפרק לפרק. כמו כן, יש זיקות בין המערכות הנפרדות שנובעות מהחלטות לתזמון משותף או השפעות עקיפות זו על זו.

משום שהיוזמה ברוב שלבי המלחמה הייתה בידי האָזְרִים, בחרתי לחלק את תיאור המלחמה לפרקים לפי נקודת המבט של השלבים והמהלכים העיקריים של צבא אָזְרָבִיג'אן:

1. המתקפה האָזְרִית הראשונה, 27–29 בספטמבר.
2. עצירה מערכתית ראשונה, 30 בספטמבר–2 באוקטובר.
3. המתקפה האָזְרִית השנייה, 3–17 באוקטובר.
4. ניצול ההצלחה בעמק האָרַס, 18–26 באוקטובר.
5. עצירה מערכתית שנייה, 27–30 באוקטובר.
6. המתקפה האָזְרִית הסופית וסיום המלחמה, 31 באוקטובר–10 בנובמבר.

באופן טבעי החלוקה הזו אינה יכולה להיות מדויקת לחלוטין ומוכוונת למהלכי הלחימה הגדולים – מהלכים קטנים יותר חצו את גבולות הזמן שמוגדרים כאן. האָרְצֶרִים והאָרְמֶנִים בוודאי לא היו מחויבים לחלוקה זו, אבל כמעט כל יוזמותיהם היו בתגובה למהלכים אָזְרִים ולכן נראה שברוב המקרים החלוקה הזו סבירה.

התיאור של כל פרק-זמן של המלחמה מחולק לתתי-פרקים לפי המרחבים בהם התרחשה הלחימה. שני הצדדים חילקו את זירת המלחמה למרחבים נפרדים (השתמשו במושג הסובייטי: 'כיוון אסטרטגי' (סְטְרָטְג'יִצ'קוֹיָה נָפְרָבִלְנִיָה –

Стратегическое направление) – אם כי לרוב קיצרו והסתפקו במושג 'כיוון' (בלבד), אבל, למרות שהחלוקה לכיוונים הייתה זהה כמעט לחלוטין, כי נבעה ממבנה השטח והיזמות האזוריות, כל צד כינה את הכיוונים הללו בשמות שונים:

- הארצות כינו כל מרחב לפי כיוון המצפן ממרכז ארצות: הצפונית, הצפון מזרחית, המזרחית, הדרום מזרחית והדרומית. אבל, לעתים לא הקפידו על המינוח – ובמיוחד אחרי שדעכה הלחימה בכיוון הצפוני נטו לעתים לקצר את שמו של הכיוון הצפון מזרחי ולכנותו 'הכיוון הצפוני'. ההבחנה מתי אמרו דוברים ארצות וארמנים 'הכיוון הצפוני' במשמעות של 'הצפון מזרחי' ומתי התכוונו באמת לכיוון הצפוני לא תמיד הייתה ברורה.
- הארצות כינו כל כיוון לפי שמות מקומות בולטים המצויים בו: רכס מורב, טליש – אגדרה, אגדם, פוזולי – ג'בריל. על-כן, שמות ה'כיוונים' השתנו ככל שכוחותיהם התקדמו לעומק ארצות. גם הם לא תמיד הקפידו להשתמש באותם שמות על אותו מרחב או שהשתמשו באותו שם גם לגזרה חלקית בתוך המרחב הרחב יותר.

על אף הדמיון הכללי בחלוקה, לא הייתה זהות מוחלטת – כך, למשל, הארצות התייחסו לכל המרחב מפוזולי עד לגבול האיראני ככיוון אחד, שיש בו חלוקת-משנה לפי המאמצים ההתקפיים שלהם ואילו הארצות התייחסו לאותו מרחב כאל שני כיוונים נפרדים: הכיוון הדרומי (ג'בריל לפי הארצות) והכיוון הדרום מזרחי (פוזולי לפי הארצות). השיטה האזורית מדויקת יותר (כי אותו גייס היה אחראי לשני המאמצים השונים במרחב זה), אבל מבלבלת יותר למי שאינו שולט בשמות הישובים המקומיים. לפיכך החלטתי על פשרה – אכנה את מרחבי הלחימה השונים לפי כיוון המצפן ביחס למרכז ארצות, אבל בחלוקה שדומה לחלוקה שעשו הארצות. כמו כן, כדי להקל על הקורא הישראלי, במקום להשתמש במונח 'כיוון' בחרתי במונח 'חזית'.

עם התקדמות המלחמה, הצלחת הארצות לכבוש עוד ועוד שטח והתרחקות המאמצים השונים שלהם זה מזה, נוצר צורך לפצל את 'הכיוון הדרומי' לשניים. אציין זאת במקום בו התרחש הפיצול.

גם הארצות וגם הארצות הקפידו שלא לפרט את מהלכיהם וגם את מהלכי האויב. הדיווחים נמסרו באמירות כלליות בלבד הן ביחס לגודל הכוחות המעורבים והן ביחס למיקומים. גם בקטעי הסרטונים שפרסמו, המצלמות לעיתים כווננו כך שקשה לזהות את האזור בו מבוצע הצילום. עם זאת, בחלק מהמקרים חוקרים שונים הצליחו לאתר מיקומים כלליים. לפיכך יש להתייחס לתיאור שלהלן בזהירות, כהערכה בלבד.

חלוקת הזירה לחזיתות - גבולות משוערים

כללי

במהלך חודשי הקיץ התלוננו האזרחים ברציפות על הטרדות באש מצד הארמנים והארצנים – הם דיווחו לעתים על עשרות תקריות בכל יום, אם כי לרוב לא פירטו ולכן קשה לדעת מה נחשבה 'תקרית'. באותן תקריות אשר פורטו דובר על ירי נשק קל מסוגים שונים, חציית גבול של כוחות קטנים, חציית גבול של כטמ"מ – סיור ארמנים שהופלו וירי של פגז או שניים מתותחים. יתר על כן, קשה לדעת כמה מהתקריות הללו התרחשו באמת וכמה דיווחים הומצאו כדי לשמש הכנה תודעתית למלחמה. הארמנים והארצנים הכחישו את התרחשותן של רוב התקריות הללו וטענו שהיוזמה לאלה שהתרחשו הייתה ארמנית.

ביולי 2020 התרחש רצף של חמישה ימי קרב (12–17 יולי) בין ארמניה ואזרבייג'ן ובין ארמניה, בגבול המשותף שלהם, שמצפון לארצן, בין מחוז טובוז של ארמניה ואזרבייג'ן ובין מחוז טבוס של ארמניה. שני הצדדים ירו כמות גדולה יותר מהרגיל בתקריות הגבול השוטפות של אש מרגמות ותותחים. האזרחים תקפו גם באמצעות כטמ"מ מים מתאבדים (באותה עת, הכטמ"מ מטילי החימוש מתוצרת טורקיה טרם הגיעו לצבא ארמניה). רוב הלחימה הייתה באש-מנגד בלבד, אבל שני הצדדים דיווחו על הדיפת ניסיונות פשיטה של הצד שמנגד. הארמנים דיווחו שהצליחו להפיל שיעור ניכר מהכטמ"מ המתאבדים וכי אלה שלא הופלו גרמו להם נפגעים ונזקים מועטים בלבד. הארמנים טענו שהם הפעילו לראשונה גם כטמ"מ "מ-קרבי" משלהם, אך לא פירטו. במהלך ימי הקרב נהרגו 12 חיילים (ביניהם אלוף ואלוף-משנה) ואזרח ארמני ו-5 חיילים ארמנים, נפצעו 4 חיילים ארמנים, 36 חיילים ארמנים וגם 3 אזרחים ארמנים.

מ-18 ביולי עצימות האש הופחתה על ידי שני הצדדים, אבל לא פסקה לחלוטין. גם באוגוסט וגם בספטמבר דיווחו שני הצדדים על תקריות קטנות של ירי והיו עוד נפגעים. בשלהי יולי ובמהלך אוגוסט התקיימו אימונים משותפים של צבאות ארמניה וטורקיה. אימונים אלה כללו הגעת כוחות טורקיים לארמניה ואזרבייג'ן וניהול משותף של תרגילים קרקעיים ואוויריים. נראה שבמהלך תרגילים אלה הגיעו הכטמ"מ מטילי החימוש הטורקיים הראשונים לארמניה ואזרבייג'ן יחד עם מפעילים, ואלה הכשירו את האזרחים להשתמש בכטמ"מ הללו. לטענת הארמנים, מפעילי הכטמ"מ הטורקיים וכמה מטוסי קרב וצוותי-אוויר וקרקע וגם כמה קצינים בכירים טורקיים נשארו בארמניה ואזרבייג'ן אחרי סיום האימונים והשתתפו במלחמה.

ב-24 בספטמבר נאם נשיא ארמניה, אילהם אלייב, בעצרת האומות המאוחדות באמצעות קישור-וידאו. בנאומו מנה מספר אירועים שבהם, לטענתו, הארמנים כבר תקפו את ארמניה ואזרבייג'ן בשנים קודמות והאשים את ארמניה בכוונות תוקפניות נוספות כלפי ארמניה ואזרבייג'ן. ב-25 בספטמבר דיווחו הארמנים שהם רואים תגבור כוחות קרקעיים ארמנים בקו החזית, אבל לא פירטו היקף ומיקום הכוחות המתגברים. ב-27 בספטמבר בבוקר החלה המלחמה.

פרק התמרון הראשון (27 – 29 ספטמבר)

המתקפה האזורית הראשונה – כשלון כללי עם הישגים מקומיים

ב-27 בספטמבר בבוקר פרצה המלחמה. החל בשעה 07:10, לאחר שהודיעו שאֶרְצָךְ שוב הפגיו מספר ישובים אֶזְרִים ופגעו באזרחים אֶזְרִים, פתחו האֶזְרִים בהפגזה עוצמתית לכל רוחב החזית, לטענתם כתגובה לתוקפנות האֶרְצִית. מטוסי תקיפה סוחוי-25, מסוקים-חמושים מי-35, מי-24 ומי-17 ו"כטמ"מים מטילי חימוש ומתאבדים אֶזְרִים החלו לתקוף מטרות בתוך אֶרְצָךְ. ממידע מאוחר יותר עולה שהאֶזְרִים ככל הנראה שיקרו כשטענו שהם מגיבים ליוזמה אֶרְצִית, והאֶזְרִים הם שיזמו את הפתיחה באש ללא התגרות כהכנה למתקפה קרקעית רבתי ולא רק כתגובה לבלימת התוקפנות האֶרְצִית.

מטרות ההפגזה הארטילרית האֶזְרִית היו הכוחות האֶרְצִיים בקו ההגנה הקדמי ואילו מטרות האש האווירית האֶזְרִית היו רכיבי מערך ההגנה האווירית ומפקדות.^{לח} בשעה 09:10 הודיעו האֶזְרִים שהספיקו כבר להשמיד 12 מערכות מסוג אֶזְסֶה (ס"א-8). בתוכנית תיעודית ששודרה בשנה אחרי המלחמה טען מפקד זרוע האוויר של אֶזְרִיג'אן שעד סוף היום הראשון השמידו כ-60% מכלל מערך ההגנה האווירית האֶזְרִית ובכך השיגו חופש פעולה אווירי כמעט מוחלט כדי להפנות את רוב הכוח האווירי למשימות סיוע לכוחות הקרקעיים התוקפים לתוך אֶרְצָךְ באותה עת.

בערך בשעה 09:00 פתחו הכוחות האֶזְרִים בהתקפה קרקעית כוללת בשלוש חזיתות נפרדות:

- במרכז הגבול הצפוני של אֶרְצָךְ (להלן: החזית הצפונית) תקף גייס 3 האֶזְרִי באמצעות כוח מצומצם במרכז רכס מוֹרְבִּי.
- בפינה הצפון מזרחית של אֶרְצָךְ (להלן: החזית הצפון מזרחית) תקף גייס 1 בשני מאמצים מתלכדים לעבר הישובים סוֹקוֹבוֹשֶׁן וטָלִיש - מאמץ מצפון ומאמץ גדול יותר ממזרח.
- בפינה הדרום מזרחית של אֶרְצָךְ, ממשולש הגבולות אֶרְצָךְ-איראן-אֶזְרִיג'אן ועד כ-30 קילומטרים מצפון למשולש הגבולות (להלן: החזית הדרומית) תקף גייס 2 בשני מאמצים נפרדים - מאמץ לעבר העיירה פוֹזוֹלִי ומאמץ לאורך עמק הנהר אֶרְאס, סמוך ובמקביל לגבול של אֶזְרִיג'אן ושל אֶרְצָךְ עם איראן.

לח פירוט התוכנית והתוצאות של המתקפה האווירית הראשונית הזו ראו להלן בפרק 'המערכה בחזית האווירית', תת-פרק 'תוכנית השמדת ההגנה האווירית האֶרְצִית'.

החזית הצפונית

בחזית זו הגבול נמתח לאורך קו־פרשת המים של רכס מוֹרֵב, לט הפרוס בשרשרת פסגות מחוברות זו לזו ממערב למזרח לרוחב החזית כולה. בחלקו קו־פרשת המים היה בידי האֶזְרִים ובחלקו בידי האַרְצָכִים. הרכס דומה במאפייני הקרקע והתבסית שלו לרכס החרמון בישראל וסוריה אבל גבוה ממנו באופן ניכר. הפסגות הנמוכות של רכס מוֹרֵב הן בערך בגובה של שיא החרמון, והפסגות הגבוהות גבוהות משיא החרמון בכ־500 עד 900 מטרים.

כמו מדרונות רכס החרמון, מדרונות רכס מוֹרֵב תלולים וסלעים וכלי רכב יכולים לנוע על רכס מוֹרֵב רק על דרכים שהוכשרו במאמץ ניכר. רק כביש אחד חצה את הגבול והוא עבר בגיא. היו מספר מצומצם של דרכי-עפר הגיעו עד לגבול מכל צד. כדי לאפשר לכלי רכב לטפס במדרונות התלולים נחצבו דרכים אלה בצורת זיגזג. עקב מאפייני הקרקע פריצת דרכים חדשות דורשת זמן ממושך באמצעות דחפורים-כבדים ולכן אפשרות זו קיימת רק אם נחצבו מראש ולא בתוך מגבלות הזמן של מהלך צבאי. על-סמך ניתוח צילומי-לווין נראה שכל דרכי העפר הקיימות נפרצו על ידי הצבאות היריבים כל אחת לאחד המוצבים של אותו צבא. אין בין הדרכים הללו דרכי רוחב מחברות גם באותו צד של הגבול ובוודאי שלא היה חיבור של הדרכים שחצב כל צד בשטחו עד הגבול לדרכים שחצב האויב בשטחו שלו

לט הרכס נקרא על שם אחת הפסגות בו וכדי להבחין ביניהם יכולה כלל הרכס 'רכס מורב' ואילו הפסגה המסוימת תכונה 'הר מורב'.

עד הגבול. על-כן, בלי לכבוש את המוצבים האֶרְצִיִּים ולפרוץ דרכים מחברות בין המוצבים האֶרְצִיִּים ועד למוצבים האֶרְצִיִּים, לא יכלו האֶרְצִיִּים להשתמש באף דרך כזו לתנועת כוחות ממונעים מְאָרְבִּיג'אן לתוך אֶרְצֶךָ. יתר על כן, גם אם יכבשו מוצבים אֶרְצִיִּים, מלאכת פריצת הדרך בפסגת הרכסים מהמוצב האֶרְצִיִּי למוצב האֶרְצִיִּי הסמוך לו אמנם קלה יותר מאשר במעלה המדרונות, אבל גם היא תמשך זמן רב, שכן הקרקע בפסגות היא בעיקרה סלעים חשופים. גם אם האֶרְצִיִּים היו מצליחים לפרוץ קטעי חיבור מהדרכים שלהם לדרכים האֶרְצִיִּיות, עקב טיב השטח והדרכים, ירידת כוח אדרי על דרך אֶרְצִיִּית תהיה חשופה לחלוטין במדרון-קדמי מול הרכסים הבאים ולכן היה קל לחסום את תנועת כוח כזה באמצעות כוחות אֶרְצִיִּים קטנים שיצלפו בהם מרחוק עם טילים נגד טנקים וארטילריה.

קטע מרכז מורב עם מיקום המוצבים היריבים. מסומנים בריבוע כחול – מוצבים של צבא אֶרְבִּיג'אן מסומנים בריבוע ירוק – מוצבים של צבא אֶרְצֶךָ. הקווים הכתומים הם הדרכים. הקווים הלבנים לא ברור מהם 46

אם כן, המשמעות החשובה ביותר של הקרקע בהיבט של תנועה חוצת-גבול בחזית זו הייתה, שמלבד תנועה ממונעת על הכביש היחיד, לאֶרְצִיִּים נותרו שתי ברורות להנעת כוחות תוקפים לתוך אֶרְצֶךָ – הליכה ברגל והובלת כוחות באמצעות מסוקים.

בחזית זו, שרוחבה כ־50 קילומטרים, הייתה ערוכה רק חטיבת רגלים ארצית אחת (חטיבת רגלים 10), מפוזרת במוצבים לאורך הרכס. המוצבים מוקמו בנקודות מהן היה שדה תצפית עמוק ורחב לתוך אֶרְבִּיג'אן ובנקודות שולטות על הכביש היחיד עליו אפשר היה לחצות את הגבול באמצעות כלי רכב.

אף כי השטח לא התאים למהלך רב־כוח, היה בו יעד חשוב להתקפה – ברצף של

עמקים צרים במרחק של 9 עד 10 קילומטרים מהגבול ובמקביל לו, חלף אחד משני הכבישים היחידים המחברים את אֶרְצָן עם אֶרְמֶנִיָה, כביש וֶרְדְּנִיס – אֶגְדֶּרָה. כל סיוע צבאי אֶרְמֶנִי לטובת אֶרְצָן יצטרך לנוע על שני הכבישים הללו, לכן, חסימת כביש וֶרְדְּנִיס – אֶגְדֶּרָה, או לפחות הפרעה לתנועה עליו, הייתה בעלת משמעות מערכתית ניכרת – היא לכל הפחות תעכב מאד, ואולי אפילו תמנע, תגבור הכוחות האֶרְצָנִים הנלחמים נגד ההתקפה של גייס 1 האֶזְרִי בצפון מזרח אֶרְצָן. מסיבה זו בחרו האֶזְרִים לתקוף בחזית זו למרות הקשיים הכרוכים בכך.

לטענת האֶזְרִים, במהלך ה־27 בספטמבר הם כבשו מספר פסגות של רכס מוֹרְב, כולל את הר מוֹרְב עצמו. כמו כן, לטענתם, הצליחו להשתלט על עמדות מהן הם מסוגלים לראות קטעים מכביש וֶרְדְּנִיס – אֶגְדֶּרָה. קטעים המצויים ממערב לצומת המחברת בין כביש זה ובין הכביש הפונה דרומה לעיירה קֶלְבֶּג'ר, ועל־כן הם מסוגלים לפגוע "בהובלת מטענים צבאיים מאֶרְמֶנִיָה אל קֶלְבֶּג'ר ואל אֶגְדֶּרָה הכבושות".^מ בהינתן שזו הייתה מטרת ההתקפה, אפשר לשער שרוב ההתקפות האחרות, ובראשן ההתקפה על הר מוֹרְב המרוחק מהכביש, היו מהלכי הסחה למאמץ העיקרי שנועד לתפוס שטח השולט על הכביש.

מנגד, האֶרְצָנִים דיווחו שהדפו התקפה כושלת על הר גְּמִיש – ההר הגבוה ביותר ברכס (3,724 מטרים מעל פני הים וכמה מאות מטרים עד כאלף מטרים מעל לפסגות ההרים האחרים לאורך הרכס),^{מא} ששמו לא הוזכר בהודעות האֶזְרִיות, והכחישו שהכביש נחסם. בהנחה שהאֶרְצָנִים לא שיקרו (ונראה שאכן לא שיקרו, כי בימים הבאים דווח על תנועה של אזרחים ושל שיירות צבאיות על הכביש, הגם שמעת לעת דווח גם על ירי ארטילרי לעבר התעבורה הזו), נראה שהכוחות האֶזְרִים התמקמו בעמדות רחוקות מהן יכלו להזמין אש ארטילרית ותקיפות אוויר על מי שנסע בכביש, אך לא לחסום אותו באש בכינון-ישר.

מניתוח השטח עולה, ששני המקומות הקרובים ביותר לגבול המתאימים להשגת הישג זה הם רכס טְקֶגְאִיָה ורכס סוֹסוֹזְלוֹג.

התמקמות על קו הפסגה של רכס סוֹסוֹזְלוֹג מאפשרת תצפית על קטע ארוך יותר של הכביש ממרחק של 4–6 קילומטרים ואילו מפסגת רכס טְקֶגְאִיָה אפשר לצפות בקטע קצר יותר של הכביש ממרחק קצת יותר רחוק – 6 עד 7 קילומטרים. מנגד, היתרון של התמקמות על רכס טְקֶגְאִיָה הוא מרחקו הקצר יותר מהגבול ונתיבי הליכה קצת יותר קלים בינו ובין הגבול. על־כן, לא רק שהחדירה הראשונית לרכס

מ מבחינת האֶזְרִים כל מרחב גגורוֹנֶקְרֶבֶן הוא שטח שנכבש על ידי האֶרְמֶנִים ובכל פעם שהזכירו שם של אזור או ישוב בגגורוֹנֶקְרֶבֶן הם הקפידו לציין את היותם כבושים.

מא להמחשת הגובה: שיא החרמון הוא 2,814 מטרים והפסגה הגבוהה ביותר של רכס החרמון המצויה בידי ישראל הוא 2,236 מטרים מעל פני הים. כלומר, הר גְּמִיש גבוה משיא החרמון ביותר מ־900 מטרים ומשיא החרמון הישראלי בכמעט 1,600 מטרים.

טקגאָאָה קלה יותר ומהירה יותר, אלא שגם תספוק הכוחות, פינוי נפגעים ונסיעה במידת הצורך קלים יותר לביצוע.

בהיותם ממוקמים על אחד הרכסים הללו היו בידי האָזָרִים רק שני אמצעים בעלי טווח מספיק שיכלו לחסום את הכביש באש בכינון-ישר: טילים נגד טנקים מסוג קורנט, שהטווח שלהם עד 5.5 קילומטרים;^{מב} ומרגמות 120 מילימטרים, שהטווח שלהם עד כ-8 קילומטרים. אולם, לשאת על הגב מספר משגרים ומרגמות וכמות ניכרת של תחמושת תוך כדי עלייה וירידה של מאות מטרים על המדרונות התלולים והמסולעים, כפי שנדרש כדי לעקוף את המוצבים האָרְצָכִים, היא מעמסה קשה. סביר יותר שביום הראשון של המלחמה האָזָרִים לא לקחו איתם כלים כאלה והסתפקו ביכולת להזמין אש תותחים, מטולי-רקטות רב-קניים, מטוסי תקיפה ו-כטמ"מים. כאמור, בימי הלחימה הבאים דווח מעת לעת על ירי ארטילרי על הכביש ועם זאת גם על המשך תנועה של אזרחים וצבא על הכביש – כך שהתעבורה כנראה שובשה אך לא נמנעה לחלוטין על ידי האָזָרִים. שני הצדדים פרסמו סרטים של תקיפות כטמ"מים באזור זה: האָרְמָנִים פרסמו סרט בו רואים כטמ"מ-מתאבד פוגע באוטובוס עם חיילים אָרְמָנִים 'מתנדבים' שבדרך לאָרְצָךְ על הכביש מוֹרְדָנִים – לטענתם לפני שחצה את הגבול; והאָזָרִים פרסמו סרט המראה תקיפת כטמ"ם על משאית עם חיילים, אשר לטענתם נמצא במחנה אָרְצָכִי באזור זה.

הגעת הכוח במסוקים הייתה פותרת לאָזָרִים את כל הבעיות המוצגות לעיל, אבל, מצד שני הייתה חושפת את נוכחות הכוח ומזמינה התקפת נגד מרוכזת נגדו. כשבידיהם יותר מ-80 מסוקי תובלה (כמעט כולם מ-17 ומי-8) זו לא הייתה צריכה להיות בעיה עבורם להנחית כוח גדול למדי כבר בסבב אחד על הרכסים הללו. ועם זאת, אין שום ראיה לכך שהם אכן השתמשו במסוקים כדי לסייע לכוחות להגיע ליעדיהם בחזית זו. למעשה האזכורים היחידים להפעלת מסוקי תובלה הם בדיווחים קצרים של האָרְצָכִים על הפלת שני מסוקים – אירוע שמוכחש על ידי האָזָרִים. האָרְצָכִים הפיצו צילומים של מסוק-תובלה מרוסק על הקרקע, אבל לא ציינו היכן הוא נמצא וגם לא ודאי שהמסוק הזה הופל במלחמה הנוכחית והשרידים אינם מאירועי לחימה קודמים.^{מג} יתר על כן, הקרקע והצמחייה שסביב המסוק המרוסק אינם מתאימים לאזור המרכזי של רכס מוֹרְב בו רצו האָזָרִים לעבור, אלא למרגלות המזרחיים של הרכס המצויים בחזית הצפון מזרחית. לא ניתן הסבר למיעוט השימוש במסוקי תובלה – ייתכן ששיעור הכשירות של

מב לפי פרסומים בתקשורת האָזָרִים רכשו גם שני דגמים של הטיל הישראלי מסוג ספייק, גירסת LR שאפשר לשאת אותו על גבם של חיילים וטווחו עד 4 קילומטרים וגירסת NLOS שטווחו עד 25 קילומטרים, אבל דורש רכב לנשיאתו. מכאן, שדגמים אלה לא היו רלבנטיים למשימה זו.

מג תוך כדי המלחמה שני הצדדים נהגו למחזר סרטים ותמונות ולהציגם כאירועים חדשים ואין סיבה שלא ימחזרו סרטים ותמונות מימי קרב בשנים קודמות.

המסוקים היה נמוך וייתכן שהאֶזְרִים חששו מהנשק נגד מטוסים שבידי האֶרְצָכִים. בימים הראשונים של המלחמה האֶרְצָכִים לא הודו שחלקים מקו הרכס נכבשו על ידי האֶזְרִים, אך כעבור כמה ימים טענו שכבשו חזרה את כל השטח שאבד.

החזית הצפון מזרחית

על החזית הצפון מזרחית של אֶרְצֶךְ הגנה אוגדה הררית 10. תחת פיקודה היו שלוש חטיבות רגלים הרריים – 5, 6 ו-7, מספר גדודי תותחים וגדוד טנקים עצמאי 77. כמו כן, שהתה בגזרתה יחידת רגלים-מובחרים שחייליה בעיקר תושבי באזור (במשתמע רובם אנשי מילואים) – יחידת 'יִנְיֶקֶר' (בעברית: 'צבי'), שההרכב שלה לא דווח, אבל ככל הנראה מדובר בסדר-גודל של גדוד רגלים. ייחודה של יחידה זו היה כנראה שכל מפקדיה וחייליה היו בני הישובים באזור וכל אימוניה גם כן באזור זה ולכן הם הכירו היטב את השטח.

חטיבות הרגלים סודרו בקו אחד לאורך הגבול. גבולות הגזרה אינם ידועים במדויק (ראו מפה לעיל), אבל מהדיווחים משתמע שרוב גזרת ההתקפה האֶרְצִית, אם לא כולה, הייתה בגזרת חטיבת רגלים הררית 6, החטיבה האמצעית, אשר גזרתה מהעיירה אֶגְדֶּרָה (לא ידוע אם העיירה הייתה כלולה בגזרתה או בגזרת חטיבת רגלים הררית 5 שמדרום לה) עד לפינה בין הגבול המזרחי ובין הגבול הצפוני ומשם עד לרכסים של הר אֶרְגָּה שממערב לישוב טָלִיש (הישוב הצפון

מזרחי ביותר באֶרֶץ (ואולי עד קו הרכס הבא).

קו־המגע המזרחי (הגבול הבין-מדינתי הלא-רשמי) של חזית זו עובר במישור שממזרח לשטח ההררי של אֶרֶץ ונמוך ממנו בהפרשי גובה של כמה מאות מטרים. משום כך, ההתקפה האֶזְרִית צריכה הייתה לצאת משטחי-כינוס נצפים לחלוטין, לחצות מישור רחב־ידיים עד שתגיע למרגלות שורת רכסים החוצים את הגזרה לרוחבה ושולטים על המישור מהפרשי גובה של 200–300 מטרים. ממערב לרכסים אלה ישנן סדרה של גאות ורכסים מקבילים להם ההולכים נהיים גבוהים יותר בהפרשים של 100–300 מטרים בין כל רכס ובין הרכס שלפניו, עד שמגיעים לשיאים של כ־1,200–1,500 מטרים ביחס לגובה המישור, כך שגם אם האֶרֶץ יאבדו את קו הרכסים הראשון הם יוכלו לצפות לעומק אֶזְרִי'ג'אן.

גבול המזרחי קו ההגנה האֶרֶץ הקדמי נבנה לרוחב החזית במישור 5–8 קילומטרים ממזרח לרו הרכסים הראשון. ההרכב היה שונה בקטעים שונים. המישור לא היה שטוח לחלוטין והשוחות נחפרו על רצף של תואי שטח נמוכים הבולטים מעל למישור בגובה של מטרים ספורים עד כמה עשרות מטרים ורוב מדרונותיהם מתונים. בקטעים מסוימים נחפרו מספר שוחות עוקבות במרחק כמה מאות מטרים זו אחרי זו ובקטעים אחרים נחפרו מעוזים היקפיים. בהתאם לכך, עומק קו ההגנה הקדמי היה כמה מאות מטרים בלבד ואחריו שוב שטח פתוח הנשלט על-ידי קו ההגנה השני, שנמצא על קו הרכסים הראשון.

התנועה החופשית במישור הופרעה על ידי מכשולים צבאיים (תעלות, סוללות עפר גבוהות ותלולות, שדות-מוקשים, גדרות-תיל־דוקרני) ומכשולים אזרחיים (בעיקר תעלות מים שדרשו מעבר על גשר כדי לחצות אותם). על־כן, גם אם האויב האֶזְרִי יצליח להבקיע דרך קו ההגנה הקדמי, הוא לא יכול היה לנצל את ההצלחה במהירות גבוהה, כי תנועתו תועלה למעברים קיימים על המכשולים או לנתיבים שפרץ או גישר בעצמו.

בקדמת החלק הדרומי של הגזרה היו כמה כפרים נטושים שבתיהם הרוסים. אלה שולבו גם הם כמעוזים בתוך מערך ההגנה האֶרֶץ.

במרכז הגזרה של חטיבה 6 האֶרֶץ הייתה בידי האֶזְרִים מובלעת מישורית גדולה בצורת טרפז שראשו מכון לעבר המרחב שבין סוקובוֹשֶׁן בצפון ובין אֶגְדֶּה בדרום. רוחב המובלעת היה כ־10 קילומטרים מצפון לדרום ועומקה בערך 6 קילומטרים, כך שהיא איפשרה לכאורה לעקוף את קו ההגנה האֶרֶץ הראשון שהיה צמוד לקו־המגע מצפון ומדרום למובלעת, ולכתר את הכוחות האֶרֶץ. הערוכים בקו הקדמי מצפון ומדרום למובלעת. כדי למנוע זאת, קו ההגנה הראשון נבנה סביב מובלעת זו כך שכניסת כוחות אֶזְרִים לתוכה איפשרה לאֶרֶץ לירות לעברם מאגפיהם. עקב רוחב המובלעת נותר במרכז אזור שהאֶרֶץ לא יכלו לפגוע בכוחות הנעים בו מהאגפים בירי שטוח-מסלול בכיוון-ישר – למעט

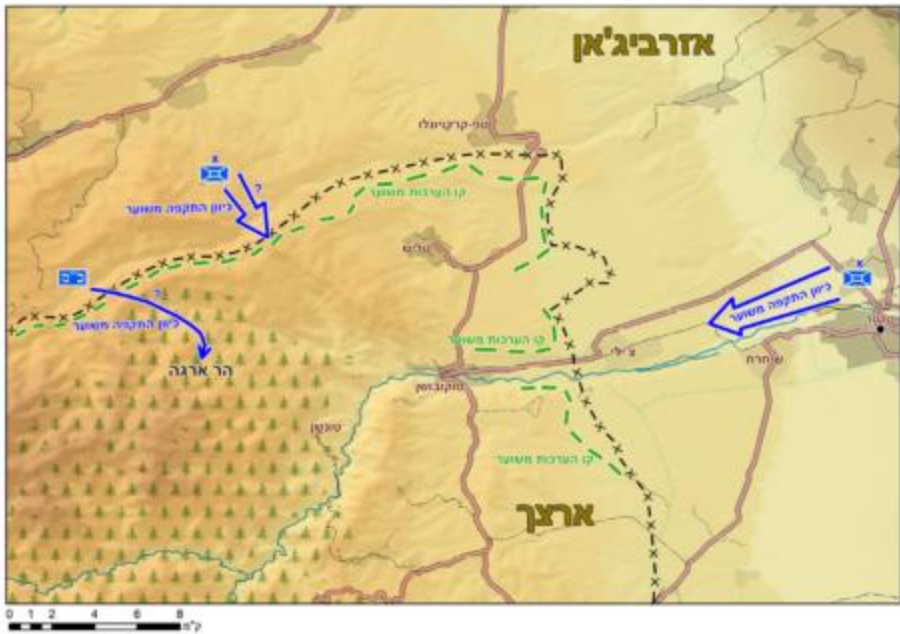
בטילים מסוג 'קורנט' – כך שעדיין נותרה תורפה מסוימת בהגנתם.

מהפינה הצפון מזרחית של אֶרֶץ, בה פנה הגבול המזרחי של אֶרֶץ מערבה והפך להיות גבולה הצפוני, ועד שהגבול עלה לפסגת רכס מורב, הוא עבר בגיא עמוק בין שורת גבעות נמוכות בצד האֶרֶץ ובין שורת גבעות נמוכות בצד האֶרֶץ. לגבעות אלה מדרונות תלולים המקשים על תנועת כלי רכב שלא על דרכים קיימות, הגם שאינם חוסמים אותה לחלוטין. בחלקה המערבי של הגזרה ההרים מיוערים בצפיפות כך שמתאפשרת תנועה מוסתרת של רגלים – הגם שההליכה קשה מאד. ככל שנעים מערבה לאורך הגבול השטח נהיה גבוה יותר, תלול יותר וקשה יותר למעבר ובמקום ביערות הוא מכוסה בצמחייה עשבית נמוכה בלבד, עד שהוא מתחבר לרכס מורב.

לאורך גבול זה ההיערכות האֶרֶץ התבססה על מוצבים קטנים ששלטו על נתיבי התנועה או על פסגות ההרים, ולא על קו של שוחות רציפות – דבר שהותיר פרצות המאפשרות הסתננות. את קו־המגע הצפוני של אוגדת רגלים הררית 10 החזיקה חטיבת-רגלים 6 בחלקה המזרחי וממערב לה חטיבת-רגלים הררית 7.

תחת פיקוד גייס 1 האֶרֶץ היו שש חטיבות ממוכנות, גדוד כוחות-מיוחדים ומספר לא ידוע של גדודי תותחים ומטולי־רקטות רב־קניים. התקפת הגייס מוקדה רק ברבע הצפוני של גזרתו, כך שהוא נדרש להקצות כוחות להגן על חזית שרוחבה 40 עד 50 קילומטרים ואשר מולה הייתה ערוכה אוגדה ממוכנת 37 של אֶרֶץ, אשר לא הותקפה בכוחות קרקעיים אלא רק באש מרחוק – בעיקר באמצעות תותחים ומטולי־רקטות רב־קניים ומעט באמצעות טילים נגד טנקים לטווח בינוני (4 עד 5.5 קילומטרים). לפיכך סביר שלפחות שתי חטיבות של גייס 1 האֶרֶץ, ואולי שלוש, לא השתתפו בהתקפה, אלא הושארו ערוכות כדי להגן מפני התקפות ופשיטות אֶרֶץ באזור שאותו כינו האֶרֶץ 'הכיוון' המזרחי – מאגדם בצפון ועד חוֹג'וֹאֵנָד בדרום.

התקפת גייס 1 האַזְרִי בוצעה במספר מאמצים:

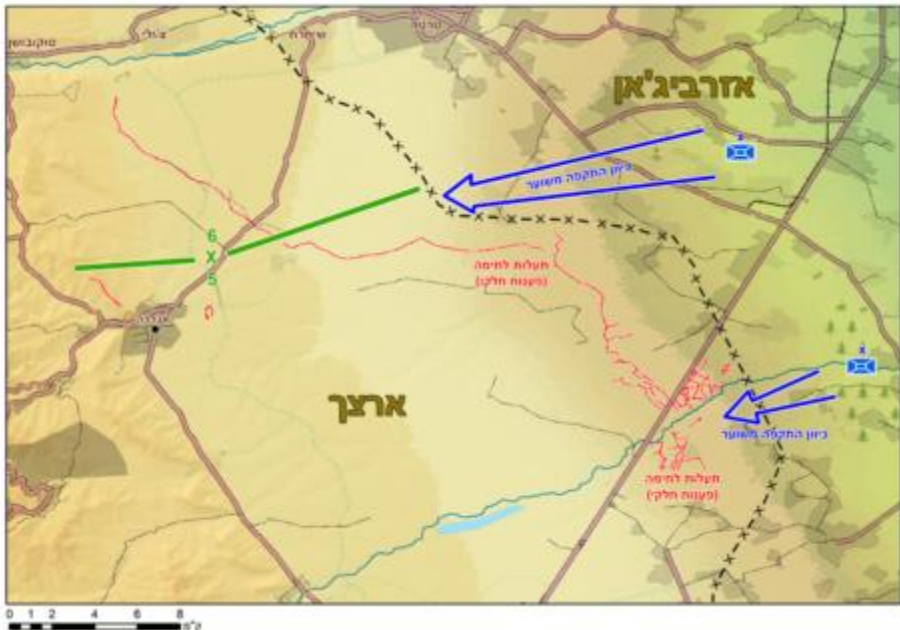

מאמצי ההתקפה של גייס 1 של צבא אזביג'אן בגזרת סוקובושן וקליש

- המאמץ העיקרי הוטל במרחב שבין אַגְדֶּרָה ובין קְלִישׁ, גזרתה של חטיבה 6 האַרְצֶכִית. נראה שמאמץ זה פוצל לשני מאמצי משנה – אחד תקף דרך צפון המובלעת לעבר סוקובושן ואחד תקף דרך דרום המובלעת למרחב שמצפון לאַגְדֶּרָה. בהינתן המרחק בין שני מאמצים אלה סביר שכל אחד בוצע על ידי חטיבה ממוכנת נפרדת.
- מאמץ-משנה אחד מצפון מערב לקְלִישׁ, באזור התפר של גזרת חטיבה 6 וחטיבה 7 של אַרְצֶךְ. מאמץ זה כלל כוח רגלי רכוב על נגמ"שים ומשאיות בסדר-גודל לא ידוע ואת גדוד הכוחות המיוחדים של גייס 1 האַזְרִי. הכוח הרכוב תקף על דרך עפר כלשהי שעלתה מהגיא בו עבר קו-המגע – היריבים לא ציינו היכן בדיוק. לעומת זאת, גדוד הכוחות המיוחדים הסתנן דרך קו ההגנה הקדמי של חטיבה 7 על המדרונות התלולים והמיוערים לעומק של מספר קילומטרים בתוך אַרְצֶךְ. לא האַזְרִים ולא האַרְצֶכִים דיווחו היכן בדיוק התרחש מהלך ההסתננות, אולם לפי מאפייני השטח שנראים בסרט שצילם חייל בכוח

האָזְרִי בטלפון הנייד שלו והופץ במדיה־החברתית והטענה האָזְרִית שהם כבשו שטחים השולטים על העיירה קָלִיש ממערב, סביר שמדובר בשלוחות של הר אָרְגָה, בערך 4.5 קילומטרים ממערב לקָלִיש.

- מאמץ-משנה שני הוטל מדרום לאָגְדָה, כנראה בחלק הצפוני של גזרת חטיבה 5. יש לשער שגם למאמץ זה הוקצתה חטיבה.

מאמצי ההתקפה של גייס 1 של צבא אזביג'אן בגזרת אָגְדָה

ההתקפה של גייס 1 האָזְרִי החלה בהפגזה־מכינה שנמשכה בערך שעתיים והתמקדה בקו ההגנה הראשון בניסיון לשחוק את הכוחות האָרְצָכִים הערוכים שם. סביר שתוכננה גם הפגזה־מלווה להסתערות הכוחות, אולם בסרטים שהפיצו האָרְצָכִים, בהם הם יורים לעבר הכוחות התוקפים, לא רואים מסכי-עשן או אבק ולכן נראה שההפגזה־המלווה, אם הייתה כזו, לא בוצעה באופן מיטבי.

בסרטים שהופצו לא רואים כוחות גדולים מפלוגה. ברוב הסרטים רואים פלוגה ממוכנת עם מחלקת טנקים הנעה בראשה. במעט סרטים רואים פלוגת טנקים עם ציוד הנדסי. כמו כן, ברוב הסרטים הכוחות האָזְרִים נעים בטורים ולא בפריסה רחבה. יוזכר, שלפי התורה הסובייטית, שהיא המקור לתורת הלחימה של צבא אָזְרִיג'אן, הכוחות נעים בטור גדודי לעבר האויב ובמרחק של מספר קילומטרים

ממנו נפרסים לטורים פלוגתיים ואחר-כך לטורים מחלקתיים ולבסוף, רק במרחק של בערך 2 קילומטרים מהאויב נפרסים לתבנית קרב קווית. משום שפורסמו רק קטעים קצרים ולא רציפים של תיעוד, קשה לדעת האם מה שאנחנו רואים הוא שלב בביצוע הטכניקה הזו או שתואי השטח (הצורך לעבור בתוך כפרים הרוסים, בין תעלות מים, סוללות עפר ושדות-מוקשים) הפריעו לכוחות האֶזְרִים להתפרס לרוחב, כי היו מרותקים לנתיבים צרים. פה ושם רואים שהטנקים הנעים בחוד נפרסים מעט כדי לפתוח שדות-ירי, בעוד הנגמ"שים ממשיכים לנוע אחריהם בשדרה.

טנקים אֶזְרִים חולפים מתחת לעמדה ארצית כשאגפם פונה אליה – כמה שניות אחרי צילום זה נפגע הטנק השמאלי ואחר-כך האמצעי. 27א

בחלק מהסרטים רואים את הרגלים האֶזְרִים נעים בתוך הנגמ"שים שלהם ובחלק הם נראים הולכים ברגל אחרי הטנקים. בחלק מהסרטים שפורסמו האֶזְרִים ואשר כנראה צולמו בחזית זו, נראים הכוחות האֶזְרִים כשאגפם פונה למצלמה – כלומר, הם צולמו מעמדות שנעקפו על ידי האֶזְרִים, ומכאן אפשר להסיק שהם אכן תקפו דרך המובלעת שהוזכרה לעיל. לפי הסרטים שהציגו, נראה שכלי הנשק העיקריים שהפעילו האֶזְרִים נגד הכוחות המסתערים היו טילים נגד טנקים וארטילריה.

לא ידוע מה היה מַפְתָּח החלוקה של משגרי הטילים נגד טנקים אצל הכוחות האֶזְרִים. הצילומים והסרטים מראים שימוש בעיקר במשגרים של הטיל הרוסי

בסון (מוכר יותר בבינוי שקבע לו נאט"ו: פגוט), שהטווח המרבי שלו 2 קילומטרים בלבד. אולם, בידי הארצ'כים היו גם טילים מסוג קונקורס לטווח 4 קילומטרים, שטווחם לטווח 5 קילומטרים (רובם כנראה מותקנים על רכב-משורין) וקונקט לטווח 5.5 קילומטרים ויש צילומים בהם רואים גם אותם.

הירי הארטילרי הארצ'כי כלל מגוון תותחים (רובם די-30 ו-די-20 ישנים מתוצרת ברית המועצות) ומטוילי-רקטות רב-קניים מדגם גראד, שחנו בשטחים מוסתרים בתוך השטח ההררי. האש ככל הנראה נוהלה על ידי תצפיתנים בקו הקדמי או על גבי ההרים הצופים למישור ובוצע במכות-אש ממוקדות סוללתיות.

כאשר נכנסו הכוחות האז'ריים לתוך קו ההגנה, לפחות חלק מכוחותיהם נשלחו לכבוש את השוחות הארצ'כיות והתנהלו קרבות מטווח קצר באמצעות נשק קל ומטוילי רקטות נישאים מסוג RPG. גם בכפרים שדרכם נאלצו האז'רים לעבור התנהלו קרבות כאלה והופצו צילומים של פגיעה בטנקים מטווח קצר באמצעות חיילים ארצ'כים חמושים ב-RPG.

ההתקפות ממזרח לעבר סוקובושן ואגד'רה נכשלו. רוב הכוחות האז'ריים הושמדו או נסוגו מבלי שהצליחו לחצות את קו ההגנה הארצ'כי הקדמי. מעטים הצליחו לעבור דרך הקו הקדמי ולהתקרב למדרונות התלולים של הרכס עליו נערך קו ההגנה הארצ'כי השני, אולם בסופו של דבר גם הם נבלמו ושרידיהם נסוגו. נראה שרק כוח רגלי אחד הצליח להעפיל לרכס (בנקודה לא ידועה) וניסה לכבוש מוצב ארצ'כי. ההתקפה נכשלה וחיילים אז'רים רבים נהרגו – הארצ'כים פרסמו סרט בו רואים את השורדים נסים תחת אש ובלילה צילמו את איסוף הגופות הרבות של החיילים האז'רים שנותרו בשטח. ייתכן, שכוח אז'רי אחד בכל זאת הצליח להשאר בשטח אל תוך הלילה ונהדף רק בהתקפת נגד ארצ'כית. גם המאמץ הממוכן מצפון נכשל. נגמ"שים, משאיות וגופות רבות נשארו בשטח בעוד החיילים ששרדו נסוגו.

כישלון ההתקפה האֶזְרִית הממוכנת בשטח ההררי שמצפון מערב לעיירה טָלִיש. 27א

בכל המאמצים של התקפתם בחזית הצפון מזרחית ביום הראשון של המלחמה, ההצלחה היחידה של האֶזְרִים הייתה ההסתננות של כוח-מיוחד דרך ההרים המיוערים ממערב לעיירה טָלִיש. כוח זה הצליח להתקדם מספר קילומטרים לתוך אֶרְצָר.

כוחות-מיוחדים אֶזְרִים מסתננים דרך מדרון הר מיוער בחזית הצפון מזרחית צולם והופץ על-ידי אחד החיילים. 27א

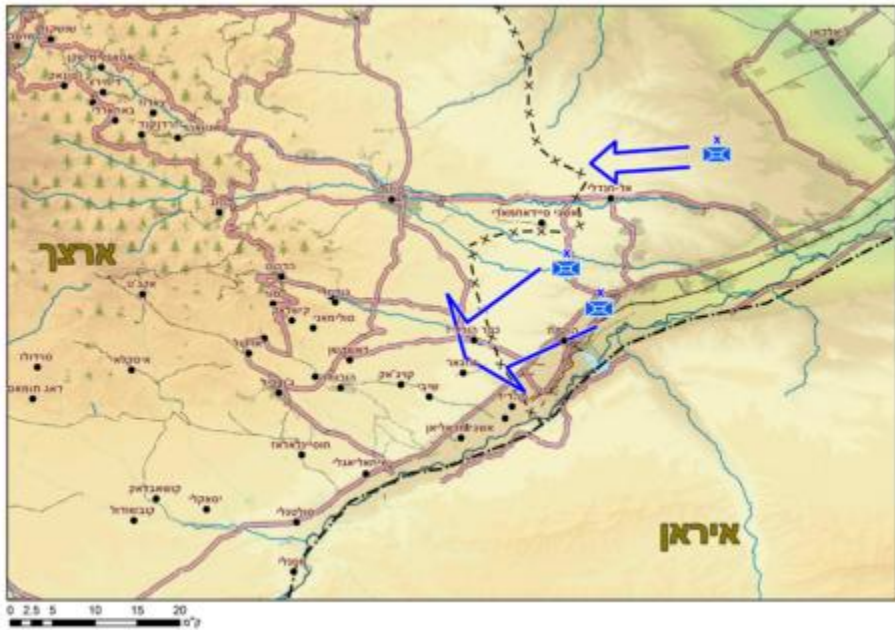
ייתכן שההתקפה של גייס 1 לוותה גם בניסיונות הנחתת רגלים ממסוקים על פסגה אחת או יותר בעורף מערך ההגנה הארצית. הארצית טענו שהפילו בגזרה זו שני מסוקים וכפי שצוין לעיל, הם אף הציגו צילומים המראים מסוק תובלה מרוסק על מדרון של הר עם צמחייה עשבית. האזרים הודו בנפילת מסוק יחיד, אשר, לטענתם, הצליח לבצע נחיתת חרום בשטחם ליד העיירה טָרָטֶר. הם לא דיווחו על ניסיון כלשהו להנחית כוחות באמצעות מסוקים. אם כן התרחש ניסיון נחיתה כזה, הוא כנראה היה סמוך למוצב ארצית על אחת הגבעות ונכשל.

במהלך הלילה הטילו הארצית התקפת נגד על כוחות אֶזְרִים שנותרו בשטחם וואספו גופות ההרוגים האזרים מקרבות היום – אלה צולמו והצילומים פורסמו כדי להמחיש את טענת הארצית שהדפו את ההתקפה האזרית וגבו מחיר כבד מהתוקפים.

כשלו הן ההתקפה ביום הראשון לא ריפה את ידיהם של האזרים. בעוד הכוחות הרגליים הולכים ומתבססים בהר אַרְגָה, הם ויתרו על ניסיון נוסף להחדיר כוח רכוב מצפון, אבל המשיכו לתקוף ממזרח לעבר סוקובוֹשֶׁן ולעבר אַגְדֶּרָה. אולם, שוב ושוב נהדפו כוחותיהם לאחר שאיבדו כלי-רק"ם וחיילים רבים. היו כנראה מקרים שכוחות מסוימים הצליחו להגיע עד להרים של נְגוֹרְנוֹ-קֶרֶבֶן, אבל התקפות על מוצבי הרגלים הארצית בדרכים העולות לפסגות ועליהן נהדפו שוב ושוב. הארצית הציגו לתקשורת צילומים וסרטים של גופות של אֶזְרִים מפוזרות בשטח או על משאיות (לאחר שנאספו).

במהלך הלילה השני של המלחמה, ליל 28 – 29 בספטמבר, שלחו הארצית כוח עתודה, שכלל פלוגת טנקים מתוגברת ברגלים מוסעים ב־נֶגֶמ"ש מסוג BMP, שחנה ממזרח לסוקובוֹשֶׁן, לעבר אַגְדֶּרָה. כטמ"מים אֶזְרִים איתרו את התנועה ותקפו את הכוח ולטענת האזרים הכוח המשורין, יחד עם סוללת תותחים שבקרבתו, הושמדו.

אולם, בעודם ממשיכים להכשל בהתקפותיהם ממזרח, נראה שהאזרים הצליחו לתגבר את הכוח הרגלי שהסתנן להר אַרְגָה מצפון. התקפת נגד ארצית באמצעות יחידת 'יִנְיֶקֶר' לא הצליחה לגרש את האזרים ואלה הצליחו לתגבר את ההסתננות הראשונית וגם לתספק את הכוחות שם ולבסס את אחיזתם על כמה פסגות של הרבס. ייתכן שהצליחו להחדיר אליהם גם כמה טנקים ו־נֶגֶמ"ש (חיילים ארצית הפיצו באופן פרטי סרט בו נראים טנק ו־נֶגֶמ"ש פגועים ונטושים על מדרון הררי מיוער שמתאים לגזרה זו). כיווני הפעולה של הכוח האזרי הזה התפצל לשניים: כוח-משנה אחד מתוכו תקף מזרחה כדי לכבוש את הרבסים השולטים ישירות על הכפר טָלִיש, וכוח-משנה אחר תקף דרומה כדי להגיע לרבסים השולטים ממזרח על סוקובוֹשֶׁן. ההתקדמות הייתה עקב בצד אגודל והתקפות הנגד הארצית נמשכו ברציפות.

החזית דרומית נחלקה לשני מרחבים בעלי אופי שונה. ברוב החזית, מחוץ לִוְאָנְד בצפון ועד כמה קילומטרים מצפון להוֹרְדִיז בקצה הדרומי, היה מבנה השטח דומה לזה שתואר לעיל בחלק המזרחי של החזית הצפון מזרחית – קו המגע עבר במישור ומספר קילומטרים ממערב לו עלו המדרונות התלולים של הרי נְגוֹרְנוֹ קְרֶבֶךְ.

אולם בקצה הדרומי של החזית הסתיימו ההרים של נְגוֹרְנוֹ קְרֶבֶךְ בתוך עמק הנהר אֶרֶאס, שהיווה גבול בין איראן ובין אֶזְרְבֵּיג'אן ואֶרְצֶךְ, כך שמבחינת אֶזְרְבֵּיג'אן ואֶרְצֶךְ רק הגדה הצפונית של הנהר הייתה שייכת 'למשחק'. גדה זו הייתה מישור גלי, כש-'הגלים' הם רכסים מתונים היוורדים מהרי נְגוֹרְנוֹ קְרֶבֶךְ מצפון דרומה לעבר הנהר, גובהם מעל לשקעים שביניהם ממספר מטרים עד כ־15 מטרים. הרכסים הללו חוצים את העמק לרוחבו וכל אחד מאפשר היערכות הגנתית נוחה מול מי שתוקף לאורך העמק ממזרח למערב. מגבלה נוספת לתוקף הייתה ההרים שהיוו את המדרון הצפוני של העמק ואשר שלטו עליו באופן מוחלט בהפרשי גבהים של עשרות רבות עד כמה מאות מטרים. רוחב המרווח המישורי בין המדרונות התלולים ובין הנהר היה שונה בקטעים שונים של העמק, מ־2 קילומטרים לערך ועד כ־5 קילומטרים. בחלקו המערבי של העמק המישור נעלם בהדרגה, וההרים, הגם שמתונים יותר מאשר ההרים בעומק נְגוֹרְנוֹ קְרֶבֶךְ, מגיעים עד לנהר ומגבילים את התנועה הממונעת לכביש שנבנה לכל אורך העמק מהוֹרְדִיז שבאֶזְרְבֵּיג'אן ועד אזור זַנְגִ'לֵן הסמוך לגבול של אֶרְצֶךְ עם אֶרְמֶנִיָה בקצה השני

של העמק – בערך 80 קילומטרים במעוף הציפור.

מהעמק מובילים מספר פרוזדורי תנועה צפונה למרכז אֶרְצָךְ. אף אחד מפרוזדורי התנועה הללו אינו נוח לתנועה וגם לא להתקפה עקב פני השטח ההרריים והגיאיות העמוקים והצירים דרכם עוברים הכבישים. שני הטובים ביותר הם מאזור הַדְרוּט ופּוּזוּלִי לעבר העיירה שוּשָה, שהיא שטח המפתח הגיאוגרפי הראשי של חבל-הארץ נְגוֹרְנוֹ-קֶרֶבֶךְ, ומאזור זַנְגִ'לֵן לעבר לֶאצ'ין, דרך עמק הַקְרִי, שם עובר אחד משני הכבישי הראשיים המחברים את אֶרְצָךְ לֶאֱרֶמְנֶה. יודגש – הדרך הקצרה והנוחה ביותר לשוּשָה וממנה לֶאצ'ין היא ישר דרך מרכז החזית המזרחית, אולם בשל כך היא הייתה מוגנת על ידי הרבה כוחות אֶרְצָכִים – אוגדה ממוכנת 37 וחטיבת טנקים עצמאית 49. היה ויצליחו האֶרְצִים להבקיע דרך ההגנה האֶרְצִית בחזית הדרומית, השטח בהמשך קשה יותר, אבל היקף הכוחות שיעמדו מולם צפויים להיות מעטים יותר מאשר בדרך הקצרה והנוחה.

שיקול נוסף להעדיף התקפה בקצוות ולא במרכז – אי-בהירות לגבי דעתה של רוסיה בנוגע לפלישה האֶרְצִית לֶאֱרֶצְךָ. ייתכן, שאילו ידעו האֶרְצִים שרוסיה מוכנה שתכבש אֶרְצָךְ, היו מוותרים על המאמץ בחזית הצפון מזרחית או על המאמץ בחזית הדרומית ומרכזים את כל עוצמתם כדי להבקיע במרכז. אולם, הם לא יכלו לדעת זאת. רק ביום ה-11 של המלחמה הודיע פּוּטִין שאינו מסכים לשום חדירה אֶרְצִית לשטח אֶרְמֶנִיָה, אבל, הוסיף, לדעתו אֶרְצָךְ אינה חלק מאֶרְמֶנִיָה. יתר על כן, האֶרְצִים לא יכלו לדעת מראש אם יתאפשר להם לנהל מלחמה ממושכת 'עד הסוף' או שיאלצו לעצור באמצע ולכן גם שיקול מדיני זה השפיע על בחירת יעדים שמטבעם המדיני, היותם רחוקים מה-'לב' של אֶרְצָךְ, אולי יעכבו התערבות רוסית ויאפשרו כיבוש שטח גדול יותר.

בכל אופן, נראה שרק אחרי שההבקעה בעמק האַרְאס הצליחה סוף-סוף ורוסיה הודיעה שלא תתערב, החליטו האֶרְצִים להרחיב את מטרות המבצע לכיבוש מירב שטחה של אֶרְצָךְ.

מערך ההגנה האֶרְצִי בגזרה זו היה אחד המושקעים ביותר בכל החזית – סדרה של שלוש שוחות עיקריות בזו אחר זו וביניהן מספר שוחות קצרות שניצלו בליטות קטנות ושלוחות קטנות מהרכסים כדי להוסיף זווית ירי נוספת ולייצר שטחי השמדה קטנים. בקטע שממזרח לקֶנֶד הוֹרְדִיז היו חמש שוחות עוקבות. לפני ובין השוחות היו שדות-תיל-דוקרני ושדות-מוקשים. בין ומאחורי השוחות, שרבות מהן נחפרו על סוללות עפר מוגבהות שהקשו על רק"ם לטפס אליהן, היו סוללות עפר גבוהות שחסמו את המעבר. גם כאן נהנו האֶרְצָכִים משדות-תצפית לעומק אֶרְבִיג'ֵאן כך שכוחות אֶרְצִיים גדולים לא יכלו לצפות להפתיע את האֶרְצָכִים בהתקרבותם. תואי השטח איפשרו גם מיצוי מלוא הטווח של כלי הנשק של האֶרְצָכִים – ובמיוחד הטווח של הטילים נגד טנקים.

את המערך הזה החזיקה אוגדה ממוכנת 18 של צבא אֶרֶץ. בקו אחד בחזית היו שלוש חטיבות ממוכנות – אחת הגנה על הכניסה לעמק האַרַאס, אחת הגנה על פרוזדור התנועה לפוזולי ואחת הגנה על גזרת החזית שמצפון לפוזולי ועד לגבול הגזרה הצפוני של האוגדה באזור העיירה חוֹג'וֹאֵד. בעומק ההיערכות האוגדתית היו גדוד טנקים עצמאי וחטיבת רגלים שנערכה בתוך השטח ההררי במערך הגנה אחרון. האוגדה כללה גם מספר גדודי תותחים ומטויל־רקטות רב־קניים.

גייס 2 האַזְרִי מנה שבע חטיבות. הוא תקף בשני מאמצים נפרדים על פני המחצית הדרומית של גזרתו:

- מאמץ לעבר העיירה פוזולי.
- מאמץ בתוך עמק האַרַאס.

לא ברור אם מבחינת תוכנית הגייס המקורית שני המאמצים היו שווים או שאחד מהם היה עיקרי.

גזרת גייס 2 הייתה צרה מגזרת גייס 1 וכוחו רב יותר ולכן יש להניח שהפעיל מספר רב יותר של חטיבות בהתקפה – מה גם שהגייס תקף שתי חטיבות אֶרֶץ־כִּיּוֹת ולכן בוודאי ניסה לייצר עדיפות מספרית על כל אחת מהן.

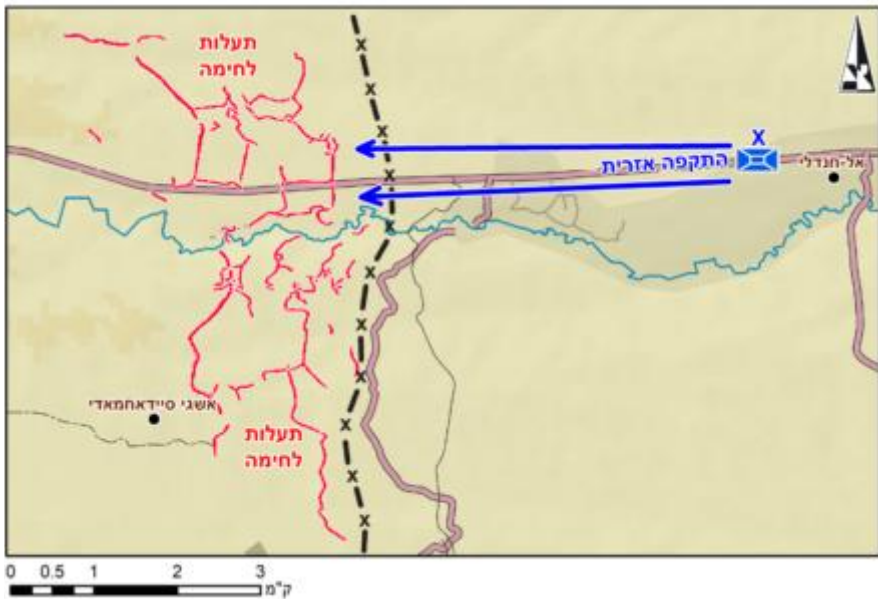
שיטת ההגנה האֶרֶץ־כִּיּוֹת בגזרה זו הייתה זהה לשיטה שנקטו בה בגזרה הצפון מזרחית וגם שיטת ההתקפה שנקט בה גייס 2 האַזְרִי דמתה לשיטה בה תקף גייס 1 – הפגזה־מכינה שנמשכה כשעתיים, ובעקבותיה הסתערות של צוותי־קרב משולבים של טנקים ורגלים רכובים ב־נֶגֶמ"שים בהרכב של מחלקת טנקים עם כל פלוגת רגלים. בנוסף הופעלו בגזרה זו כוחות רגליים גדולים ושכירי־חרב סורים, ששימשו כבשר־תותחים עבור האַזְרִים. לפי העדויות של סורים שחזרו מֶאֶזְרֵיג'אן, הם נשלחו קדימה עם נשק אישי בלבד, כמעט ללא סיוע אש וללא הכשרה יסודית מקדימה – רובם, כך טענו, חשבו שהם באים לֶאֶזְרֵיג'אן לשמש מאבטחים במתקנים חיוניים ולא כוח רגלי לכיבוש מערך ביצורים. נראה שמבחינת האַזְרִים הם נועדו בעיקר למשוך אש ועל ידי זה לחסוך נפגעים לכוחות האַזְרִים שנעו בגזרות סמוכות.^מ

בגזרת פוזולי ההישגים האַזְרִים היו דלים וכמו בגזרה המזרחית של החזית הצפון מזרחית הכוחות הממוכנים האַזְרִים נבלמו. הם איבדו טנקים רבים מפגיעת הטילים נגד טנקים של הרגלים האֶרֶץ־כִּיּוֹת, והרגלים האַזְרִים נפגעו קשות מאש הארטילריה האֶרֶץ־כִּיּוֹת. המעטים שהצליחו לחדור לתוך השוחות ניהלו קרבות קשים מטווח קצר, אבל הכמות שהצליחה להגיע לשוחות לא הספיקה כדי לגבור על המגנים האֶרֶץ־כִּיּוֹת. כולם נהרגו, נשבו או נאלצו לסגת.

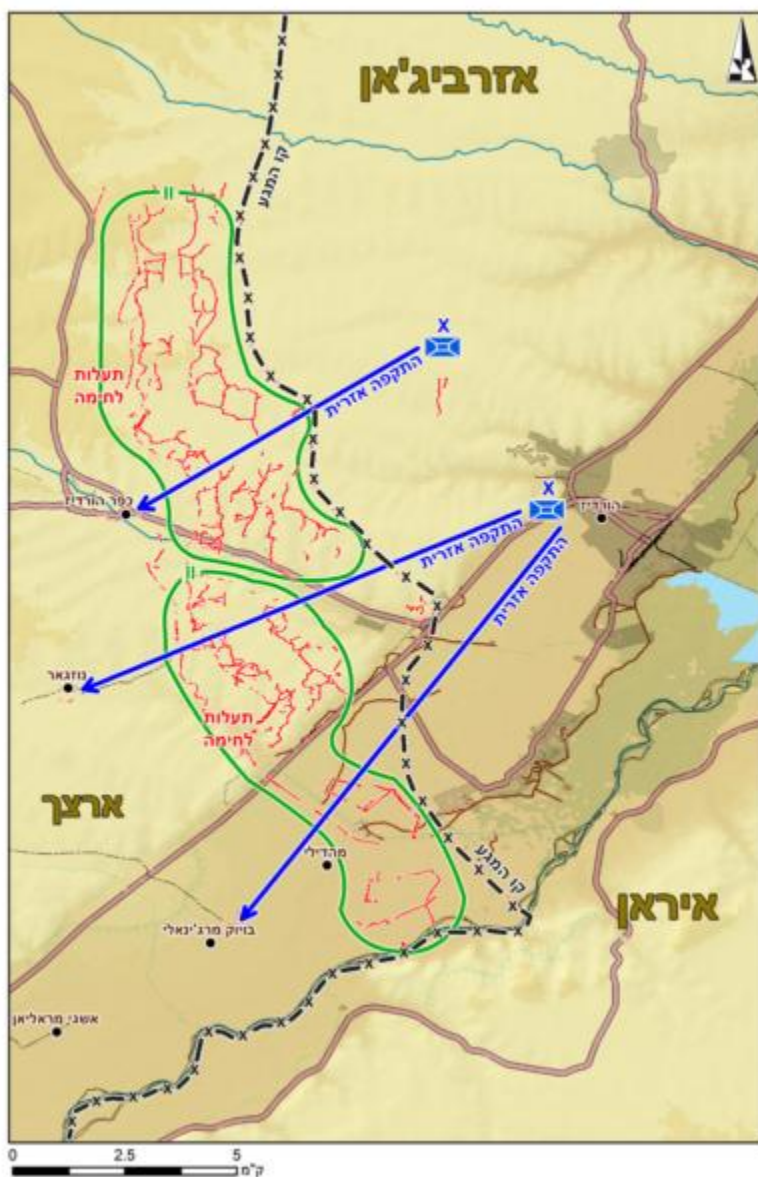
האַזְרִים הכחישו וממשיכים להכחיש שהם השתמשו בשכירי־חרב סורים אלה.

עמדת לחימה עם משגר טילים נגד טנקים ורובאים בראש סוללת עפר ממוקמת מספר קילומטרים ממזרח לעיירה פוזולי בחזית הדרומית וכמה מאות מטרים ממזרח לכפר האַזְרִי לשעבר קַרְחַנְבִּילִי. ממול רואים את הבתים של הכפר אֶלְחַנְלִי בְּאֶזְרִיג'אן דרכו וסביבו תקפו הכוחות האַזְרִיִּים. 27א

גזרת פוזולי וכיוון המאמץ של גייס 2 של צבא אַזְרִיג'אן בגזרה זו
גזרת עמק האַרְאס וכיווני המאמצים העיקריים של גייס 2 של צבא אַזְרִיג'אן בגזרה זו
המידע הקיים אינו מאפשר לסמן את היערכות הכוחות האַזְרִיִּים בתוך השוחות

גדרת עמק האַרַאס וכוונוי המאמצים העיקריים של גייס 2 של צבא אַזְרֵבֵּיג'אן בגזרה זו המידע הקיים אינו מאפשר לסמן את היערכות הכוחות האַרְצֵנִיים בתוך השוחות

על פניו נראה שבגזרת הוֹרְדִּיז ההישגים של התוקפים האֶזְרִים היו טובים יותר. השטח היה נוח יותר ולכן איפשר לחימה ממוכנת פרוסה בתבניות קרב ולא רק בטורים. לטענת האֶזְרִים במהלך היום הצליחו להבקיע את מערך ההגנה האֶרְצָכִי בעמק האֶרְאס ולכבוש את הכפרים קֶנֶד הוֹרְדִּיז, נוֹזְגֶר ובוֹיוֹק-מֶרְג'נֶלִי. האֶרְצָכִים הודו שנכבשו להם שטחים אבל לא פירטו. במהלך הלילה הם תקפו־נגד ולטענתם בבוקר כבר כבשו חזרה את כל השטח שאבד. אישור לטענת האֶרְצָכִים אפשר למצוא בכך שכאשר האֶזְרִים תקפו שוב ב־3 באוקטובר הם טענו שכבשו כפרים שחלקם היו קרובים יותר לגבול מאשר נוֹזְגֶר ובוֹיוֹק-מֶרְג'נֶלִי – כלומר, נאלצו לכבוש מחדש שטח שאילו הצליחו לכבוש ולהחזיק ביעדים שטענו שכבשו ביום הראשון, לא היו צריכים לכבוש אותם שוב ביום השביעי של המלחמה. נראה אם כן שהכוחות האֶזְרִים אכן התקרבו לכפרים הללו, אבל חלקם הושמדו והיתר נסוגו לשטחם. התקפות הנגד כנראה כוונו בעיקר לכיבוש מחדש של המוצבים וקטעי השוחות שנכבשו על ידי האֶזְרִים.

בצילומי לוויין, שככל הנראה צולמו ביום או ביומיים הראשונים של המלחמה, נראים עשרות רבות של טנקים ו־נֶגְמ"שים פגועים, חלקם גם שרופים, נטושים בדרך אל וסביב לכפרים שלטענת האֶזְרִים כבשו ביום הראשון.⁴⁷ באם אכן מדובר בצילומים מהיומיים הראשונים של המלחמה, יש כאן חיזוק לטענת שני הצדדים: האֶזְרִים הצליחו להגיע לכפרים הללו, אבל במחיר אבדות כבדות שבגינן האֶרְצָכִים הצליחו להדוף אותם חזרה לשטחם.

למעלה ולמטה: שני צילומים מתוך סדרה של אזור הכפר נוֹזְגֵר. בסה"כ אותרו בדרך לכפר, סביבו ובתוכו כ-50 טנקים ונגמ"שים אֶזְרִים מושמדים. למטה רואים קטע של מערך הביצורים האֶזְרִי וחלק מהכלים האֶזְרִים מושמדים בו. 27א

27א

טנק אזרי מסוג טי-90 פגוע ונטוש בחזית הדרומית⁴⁸

החזית האווירית

התחום שעלה לכותרות יותר מכל במלחמה זו הוא הפעלת כוח כלי הטיס המופעלים-מרחוק (כטמ"מים) האֶזְרִי. משום כך מוקדש בהמשך פרק ייעודי לדיון מעמיק בסוגיה זו. מטרת תת הפרק הנוכחי הוא לאפיין את ההשפעה של הפעלת הכטמ"מים הללו על הלחימה הקרקעית בפרק הזמן המוגדר כאן: מפרוץ המלחמה בבוקר ה־27 בספטמבר ועד סיום המתקפה הראשונה במוצאי ה־29 בספטמבר.

כבר ב־09:10 בבוקר, כשעתיים אחרי תחילת המתקפה האֶזְרִית, טענו האֶזְרִים שהם השמידו 12 משגרי אוסה (ס"א-8). בחצות הלילה הודיעו שבהמשך היום הושמדו עוד 3 משגרים. בסרט תיעודי שהוקרן כשנה אחרי המלחמה טען מפקד זרוע האוויר של אֶזְרָיִג'אן שביום המלחמה הראשון הושמדו כ־60% מכל המשגרים של מערך ההגנה האווירית של אֶזְרָץ וכי תוך כמה ימים הגיעו להשמדה של כ־90% מהמשגרים. עם זאת, בפועל האֶזְרִים הציגו סרטים של פגיעה ב־7 משגרים בלבד ביום הראשון – כלומר, חצי מהמספר שטענו להשמדתם בדיווחי אותו יום והרבה פחות ממה שטען מפקד זרוע האוויר. גם בימים הבאים הם המשיכו לתקוף משגרי

טילים נגד מטוסים ובבוקר ה־30 בספטמבר סיכמו את הישגיהם כהשמדה של 25 משגרים מסוג אוסה (כלומר, אחד יותר ממה שלכאורה היו בידי האֶרְצָכִים) ואחד מסוג אס־300. אולם, הם הציגו סרטים של פגיעה ב־5 משגרי אוסה נוספים בלבד. אחד הסרטים הללו היה למעשה שידור חוזר של פגיעה ששודרה ב־27 בספטמבר ושניים התבררו מאוחר יותר כפגיעות בדמייים.

לפיכך מול טענת האֶרְצִים שבארבעה ימי המלחמה הראשונים השמידו 26 משגרים בסך הכל, הם הוכיחו פגיעה ב־9 בלבד – כולם מדגם אוסה. יתר על כן, בדיווחים ובצילומים שהוצגו במהלך ימים אלה לא התייחסו בכלל לשאר סוגי מערכות הטיילים נגד מטוסים שהיו בידי האֶרְצָכִים. כל הצילומים ששודרו הם מרחוק ולא ניתן לדעת איזה מהם בוצעו באמצעות טיל ששוגר מ־כטמ"מים חמושים ואיזה באמצעות כטמ"מים מתאבדים. בכל אופן, סיפור המעשה האֶרְצִי הוא שבשעות הראשונות של המלחמה זרוע האוויר כולה – מטוסי תקיפה, כטמ"מים, מסוקי קרב – התמקדה בהשמדת מערך ההגנה נגד מטוסים של אֶרְצָךְ (פירוט התוכנית להשמדת מערך ההגנה האווירית האֶרְצִית יוצג בפרק "המערכה בחזית האווירית" להלן). האֶרְצָכִים הכחישו השמדת משגר ה־אס־300, אבל לא התייחסו להשמדת האוסות.

בצילום למעלה: אוסה במחפורת רגע לפני הפגיעה. בצילום למטה: הפגיעה. 27א

מנגד, האֶרְצָכִים טענו שביומיים הראשונים הפילו 47 כטמ"מים מכל הסוגים. ההודעה הבאה ניתנה רק ב־2 באוקטובר ובה טענו להפלת 107 ב־6 הימים הראשונים של המלחמה. אולם, גם הם, כמו האֶרְצָכִים, מיעטו בהצגת הוכחות מצולמות להישגים שטענו להם, ורוב הסרטים שהציגו היו של הפלת כטמ"מים מסוג אנטונוב־2.

האנטונוב־2 הינו במקור מטוס-נוסעים קטן (מקביל תוצרת רוסיה לפֶיֶר מתוצרת ארצות הברית). בידי האֶרְצָכִים היו כ־60 מטוסים כאלה שרובם או כולם הוסבו לשמש כמטרות. טייס המריא את המטוס ואז צנח ממנו לקרקע. המטוס המשיך לטוס כשהוא מוכוון על ידי שלט-רחוק. מטרתם הייתה למשוך את תשומת הלב והאש של מערך ההגנה האווירית האֶרְצָכִית – בדרך זו נגרם בזבז של טילים וגם נחשפו מיקומי המשגרים האֶרְצָכִים. בעת שהמטוס טס לעבר הגבול ולתוך אֶרֶץ צפו כטמ"מים אחרים במרחב האֶרְצָכִי כדי לאתר שיגורים ולסמן את נקודות השיגור כמטרות.

בתוך חלק מאנטונוב־2 הותקנו גם פצצות 500 קילוגרם, כך שבמקרה שהמטוס לא הופל אפשר היה לרסק אותו לתוך מטרה כלשהי כשעוצמת החימוש גדולה פי עשרה ויותר מזה של הכטמ"מים המתאבדים ושל הטילים המשוגרים מהכטמ"מים החמושים. נראה שהתחבולה הצליחה והאֶרְצָכִים אכן התפתו לשגר טילים לעבר המטוסים הללו ונחשפו לתקיפות של הכטמ"מים האחרים שהיוו מטרות קטנות יותר וקשות יותר להפלה.

יירוט של כטמ"ם מתאבד אזרי מסוג אוֹרְבֵּיטָר מתוצרת חברת אירונאוטיקס הישראלית.⁴⁹ היירוט צולם מצג מחשב ההפעלה של משגר טילים נגד מטוסים ארצבי והופץ ב-29 בספטמבר מימין: הכטמ"ם בכוונת של משגר טילים נגד מטוסים משמאל למעלה: טיל ששוגר מתקרב לכטמ"ם משמאל למטה: פגיעת הטיל בכטמ"ם

בסוף יום הלחימה הראשון טענו האֶזְרִים שהשמידו גם 22 טנקים ו־נִגְמ"שִׁים ו-8 תותחים. הם לא טענו שכל אלה הושמדו מהאוויר, אבל בהינתן שרוב הטנקים והתותחים האֶרְצִיִּים נערכו בעומק וכי במהלך יום הלחימה הראשון רק מעט טנקים הספיקו להגיע לקו החזית כדי לסייע לכוחות הרגליים בלחימתם, סביר שאם הדיווח נכון רובם או כולם נפגעו בתקיפות כטמ"ם. עם זאת, בפועל האֶזְרִים הציגו סרטי תקיפה מהאוויר של 2 טנקים ו־נִגְמ"ש אחד ואף לא תותח אחד.

החל ממוצאי יום הלחימה הראשון כבר השתלבו טנקים אֶרְצִיִּים בלחימה בחזית במסגרת תגבור מקומי והתקפות הנגד. אולם, נראה שבסיום כל התקפה אֶזְרִית או כל התקפת נגד אֶרְצִיִּית הטנקים נסוגו שוב לשטח המתנה בעומק. האֶזְרִים דיווחו על השמדת טנקים גם באמצעות טילים נגד טנקים והאף פרסמו סרטי־צילום של חלק מהם (בעיקר ירי של טילים מסוג ספייק מתוצרת ישראל שיש בחרטומם מצלמה) ואף פרסמו שמות של 'גיבורים' שהצליחו להשמיד כך וכך טנקי אויב.

בבוקר ה-30 בספטמבר טענו האֶזְרִים שכבר הספיקו להשמיד כ-130 טנקים

ונגמ"שים (כולל אלה שהושמדו ביום הראשון) וכ-200 תותחים, מטולי רקטות רב-קניות ומרגמות אבל לא פירוטו כמה מהם הושמדו בתקיפות מהאוויר, כמה מארטילריה וכמה בלחימה הקרקעית. בכל הסרטים שהציגו במשך הימים הללו הציגו פגיעות של כטמ"מים בסה"כ ב-11 סנקים (לפחות באחד מהם די ברור שהטיל החטיא ופגע באדמה ליד הזחל, וייתכן שדבר זה נכון גם לגבי מקרה נוסף) וב-נגמ"ש אחד, אבל באף לא תותח אחד.

למעלה: טנק טי-72 ארצבי נוסע על דרך וחולף ליד טנק טי-72 אחר שהידרדר מעט במדרון למטה: הפגיעה. 27

מה האֶזְרִים בדרך-כלל הקפידו לחתוך את הסרט לפני שיתפזר האבק של הפגיעה. במקרים ששודרו סרטים של כטמ"מ מתאבד די ברור אם המטרה נפגעה או לא וכך גם במקרים שהמטרה שנפגעה מטיל נדלקה והחלה לבעור, אבל בכמה מהסרטים לא רואים בעירה של המטרה והצילום נחתך שנייה לאחר הפגיעה. בשני המקרים שנראים כמו החטאה הסרט נצפה שוב ושוב כדי לנסות להבחין במיקום מוקד הפיצוץ – האם הוא על הטנק או לידו.

פרסום דיווחי השמדה וסרטים נמשך באופן דומה לכל אורך המלחמה – בחלק מהמקרים ציינו מפורשות שמדובר בתקיפה מהאוויר (למשל, תקיפה של שיירת טנקים בחזית הצפון מזרחית שנעה לתגבור הכוחות האֶרְצָכִיִּים הקדמיים ליד סוקובוֹשֶׁן) ובחלק מהמקרים טענו שמדובר בהפגזה ארטילרית (למשל, פגיעה קשה בגדוד התותחים של חטיבת רגלים הרריים 5 האֶרְצָכִיִּים), ובחלק ציינו לשבח צוותי משגרי טילים נגד טנקים, אבל בדרך כלל לא ציינו מי השמיד מה וכמה ולכן לא ניתן לבחון את החלק של הכטמ"ם האֶרְצָכִיִּים במספרים הכוללים למעט על ידי עיון בסרטי התקיפות שפורסמו (אשר כוללים גם מקרים של הפגזות ארטילריות ותקיפות מטוסי תקיפה מאוישים ולא רק תקיפות כטמ"ם). ניתוח מפורט של סרטים אלה יוצג בפרק הייעודי בהמשך.

בכל מקרה, בימים הראשונים לא הוצגו תקיפות של כטמ"ם נגד מטרות בקו החזית, גם לא של טנקים ו־נִגְמ"שִׁים שמצויים בקו ההגנה הקדמי. כל הצילומים מראים את הכלים הללו חונים באזורים בעומק או נעים לעבר החזית – אין אף צילום של תקיפת טנק בעמדת אש או בתוך או ליד מוצב קדמי. באותם מקרים שרואים את הכלים נעים ליד מוצב הוא בעומק. מכאן עולה, שחוץ מהשגת חופש-פעולה אווירי, משימת הכוח האווירי האֶרְצָכִיִּי בימים הראשונים לא הייתה להעניק סיוע-קרוב לכוחות הקרקעיים התוקפים, אלא לפגוע בעתודות.

ב־29 בספטמבר התרחש קרב האוויר-אוויר היחיד שמוזכר בכל המלחמה: לטענת האֶרְמֶנִים מטוס אף־16 של זרוע האוויר של טורקיה, שחנה, יחד עם מספר מטוסים טורקיים נוספים בשדה־תעופה אֶרְצִי, ועסק יחד עם עמיתיו בחיפוי לתקיפות של מטוסי סוחוי־25 של זרוע האוויר של אֶרְבֵּיג'אן, שיגר טיל על מטוס אֶרְמֶנִי מסוג סוחוי־25, בעוד המטוס האֶרְמֶנִי טס בתוך שטח אֶרְמֶנִי (כלומר, לא חצה גבול לאֶרְצֶךָ – אם כי איננו יודעים מה היה נתיב הטיסה שלו וייתכן שהיה מוכווון לטוס לתוך אֶרְצֶךָ ויורט בטרם חצה את הגבול). המטוס האֶרְמֶנִי נפגע והתרסק והטייס נהרג. הטורקים והאֶרְצִי הכחישו שהפילו את המטוס והכחישו שהטורקים בכלל מעורבים בפעילות מבצעית במלחמה.

סיכום שלושה הימים הראשונים

בשלושה הימים הראשונים של המתקפה שלהם (27 – 29 בספטמבר) ניסו האֶרְצִי להבקיע את מערך ההגנה האֶרְצָכִי בגזרה הדרומית ובגזרה הצפון מזרחית שוב ושוב באמצעות כוחות ממוכנים ובכל פעם כוחותיהם נהדפו. בחלק מההתקפות כנראה השיגו הישגים מסוימים, אבל איבדו את רובם כאשר האֶרְצָכִיִּים תקפו נגד. המקרה החריג לתוצאה כללית זו הייתה ההסתננות המוצלחת של גדוד כוחות-מיוחדים לרכס הר אֶרְגֶה שממערב לטָלִיש. האֶרְצָכִיִּים אמנם תקפו נגד גם בגזרה זו ושני הצדדים ספגו אבדות רבות, אבל האֶרְצִי הצליחו לקיים שם את אחיזתם,

לתגבר את הכוח הראשוני שחדר ובהדרגה אף להגדיל את ההישג הקרקעי. יודגש, שבשום שלב לא הודו האֶזְרִים בכשלונות שלהם – למשל גם ב־1 באוקטובר טענו שהם עדיין מחזיקים בכפרים שכבשו ביום ההתקפה הראשון ואף הציגו סרטים שנועדו להוכיח זאת.

אולם, אישור לטענה האֶרְצֵכִית שהם הצליחו להדוף את האֶזְרִים אפשר למצוא ברשימת הכפרים שטענו האֶזְרִים שכבשו ב־3 באוקטובר – ביניהם כפרים שממוקמים ממזרח לכפרים שעדיין היו לכאורה בידיהם (למשל, בחזית הדרום – כבשו ב־3 באוקטובר את מְהִדִּילִי שנמצאת צמוד לקו־המגע המקורי וכמה קילומטרים ממזרח הכפר שהוצג כנקודת השיא של ההתקפה ביום הראשון) או כפרים שצמודים בקו אחד לכפרים הכבושים מהיום הראשון (למשל, בחזית הדרום – כבשו ב־3 באוקטובר את צ'יֶחְרִלִי, כפר הנמצא כמה מאות מטרים מדרום מזרח לכפר בּוּיוֹק מְרֶג'ֶלִי, שכיבושו הוצג כנקודת השיא של הכיבושים באותו ציר ביום ההתקפה הראשון).

לעומת הכשלונות הגורפים בגזרה הדרומית ובגזרה הצפון מזרחית, הצליחו האֶזְרִים בהתקפתם המצומצמת יותר בגזרה הצפונית. הם כבשו מספר פסגות של רכס מוֹרֵב וחשוב מכך – הם הצליחו לכבוש פסגות מהן שלטו בתצפית על כביש וְרֶדְנִיס – אַגְדָּה, אחד משני הכבישים היחידים שחיברו את אֶרְצֶךְ לבעלת-בריתה אֶרְמֶנִיָּה. עם זאת, נראה שהם היו רחוקים מהכביש ולכן יכלו לפגוע בתעבורה עליו רק בארטילריה ואולי במעט טילים נגד טנקים ארוכי-טווח, ולכן, למרות שטענו שהצליחו "לסגור" את הכביש, הם כנראה הצליחו רק לשבש את התנועה ולא למנוע אותה לחלוטין ובמיוחד לא בלילות.

אבדות שני הצדדים היו רבות – אם כי האֶזְרִים איבדו הרבה יותר והאֶרְצֵכִים יכלו לנחם עצמם שגם אם שילמו מחיר יקר, לפחות בלמו את ההתקפות האֶזְרִיות. אֶרְצֶךְ ואֶרְמֶנִיָּה הן מדינות דמוקרטיות ובהדרגה החל הפיקוד הצבאי הבכיר לשחרר לפרסום גם את מספר הנפגעים של אֶרְצֶךְ. לעומת זאת, באֶזְרֶיג'אן העיתונות אינה חופשיה ובתשובה לשאלות על הנפגעים ענה הנשיא אֶלִיֵּב, שכל פרסום כזה בעת מלחמה יסייע לאויב ולכן הנתונים יפורסמו רק אחרי שזו תסתיים. המדיניות השונה של היריבים בהיבט זה נשארה בתוקף עד סוף המלחמה.

בבוקר 30 בספטמבר טענו האֶזְרִים שבשלושה ימי הלחימה הללו הרגו או פצעו כ־2,300 חיילים אֶרְצֵכִים והשמידו 130 טנקים ו־נֶגֶמ"שים, יותר מ־200 תותחים, מטוּלִי־רקטות רב־קניים, 26 משגרי טילים נגד מטוסים, 6 מוצבי-פיקוד, 5 מחסני-תחמושת, כ־50 משגרי טילים נגד טנקים וכ־55 משאיות וכלי רכב מנהלתיים אחרים.

האֶרְצֵכִים הכחישו נתונים אלה אבל לא סיפקו נתונים משלהם בנוגע לאבדותיהם בציוד ורק נתונים ראשוניים לגבי נפגעים. לעומת זאת, הם טענו שהאֶזְרִים איבדו

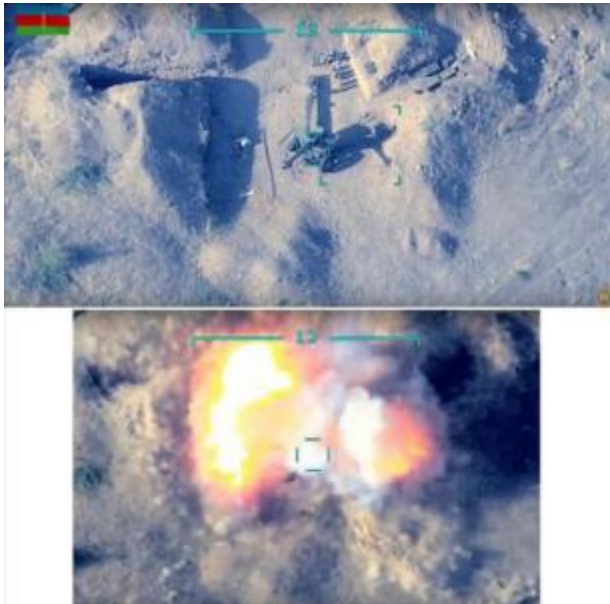
920 חיילים הרוגים ופצועים, 166 טנקים ו־נגמ"שים, מטול־רקטות רב־קני אחד, מטוס אחד, 7 מסוקי תקיפה ומסוקי תובלה ו־83 כטמ"מים.

נראה בעליל, שהגם שהאבדות של היריבים היו רבות בכוח אדם ובציוד, המספרים ששניהם פרסמו לגבי אבדות האויב היו מוגזמים מאד.

עצירה מערכתית ראשונה לארגון מחדש (30 ספטמבר – 2 אוקטובר)

לאחר שלושה ימים של כשלונות ואבדות כבדות עצרו האֶזְרִים למשך שלושה ימים (30 בספטמבר – 2 אוקטובר) את ניסונותיהם להבקיע ועסקו ככל הנראה בהפקת לקחים ובתכנון מחדש. האֶזְרִים דיווחו שהתצפיתנים שלהם רואים שהכוחות האֶזְרִים מארגנים מחדש את כוחותיהם. גייס 2 האֶזְרִי תוגבר בכוחות נוספים שהועברו אליו מהחטיבות של גייס 4, שלא היה מעורב במלחמה – ככל הנראה כדי להחליף יחידות שאבדותיהן היו רבות מדי מכדי להמשיך להשתמש בהן.^מ

בינתיים, בעודם מארגנים מחדש את הכוחות המתמרנים שלהם, המשיכו הכוחות האֶזְרִיים לתקוף באש את הכוחות האֶזְרִים באמצעות תותחים ומטולי־רקטות רב־קניים, באמצעות כטמ"מים חמושים ו־'מתאבדים' ובאמצעות מטוסי תקיפה. עם זאת, לפי הדיווחים האֶזְרִיים, קצב תקיפות הכטמ"מים ככל־הנראה ירד באופן ניכר לעומת שלושת הימים הראשונים.

למעלה: תותח די-20 (תותח נגרר שקוטר קדח הקנה שלו הוא 152 מילימטרים) במחפורת למטה: הפגיעה. 27א

גייס 4 אחראי להגן על גבול אֶזְרִיג'אן – איראן ועל עיר-הבירה של אֶזְרִיג'אן, בָּקוּ.

האָזְרִים טענו שבמהלך שלושה הימים הללו השמידו לאָזְרִים כ-100 טנקים ו-נגמ"שים, כ-50 תותחים ומטוילִירקטות רב־קניים, 13 משגרי טילים נגד מטוסים וכמה עשרות משאיות וכלי רכב מנהלתיים אחרים. אולם, בסרטים שפרסמו המספרים מצומצמים בהרבה: כ-25 תותחים ומטוילִירקטות רב־קניים, 13 טנקים (אחד הוחטא) ו-3 נגמ"שים, 11 משאיות ורכב מנהלתי אחר ו-6 משגרי טילים נגד מטוסים, בנוסף לפגיעה בכמה מחסנים. חלק מהסרטים מראים שיירות של משאיות שמותקפות, אבל מציגים פגיעה רק באחת או שתיים מהן – אולם, אין סיבה לחשוב שלא תקפו גם את יתר המשאיות אלא אם לא היו בידי הכוח התוקף די טילים או כטמ"מים מתאבדים. ואכן, בצילומים שנעשו מהקרקע בהמשך המלחמה ואחריה נראות שיירות משאיות מושמדות בצדי הדרכים בעומק אָזְרִים.

הוספת המשאיות שסרטי השמדתן לא פורסמו למניין משנה את היחס בין סוגי הכלים השונים שהותקפו. נראה שבימים הללו השתנה סדר העדיפות של האָזְרִים, כך שכלי ארטילריה ומשאיות היו למטרה המועדפת, אחר-כך טנקים ורק בסוף משגרי הטילים נגד מטוסים. לא ברור אם הורדת העדיפות של משגרי הטילים נגד מטוסים נבעה מכך שהאָזְרִים העריכו שפגעו במספיק מהם בכדי שכבר אינם מהווים איום, או משום שהסיקו מימי הלחימה הראשונים שממילא מערך ההגנה האָזְרִים אינו מאיים עליהם ולכן אפשר להקצות למשימה זו פחות גיחות ולתהמקד במה שיסייע, ולו בעקיפין, להתקפה הקרקעית הכושלת.

הפגיעה המוגברת במשאיות מבטאת רצון לצמצם את היכולת של האָזְרִים לתספק את כוחותיהם בחזית ואילו הפגיעה הממוקדת בארטילריה כנראה מבטאת את האיום העיקרי שחששו ממנו האָזְרִים לכוחות הרגליים שלהם. ייתכן שהעריכו שאש הארטילריה האָזְרִים היא זו שמנעה מהם לכבוש את המערכים האָזְרִים בהתקפות הקודמות. ולבסוף – הפגיעה בטנקים נועדה לצמצם מראש את העתודה הניידת של הכוחות האָזְרִים, שכן התקפות נגד מקבילות ואחורות היו אחד הגורמים המובילים להכשלת ההתקפות האָזְרִים. יוזכר שמערך ההגנה האָזְרִים היה רדוד למדי והיה תלוי בסיוע האש הארטילרית ובהגעה בזמן של טנקים לתגבר ולתקוף-נגד כל קטע שנראה היה שעומד לפני כיבוש.

סוג חדש של מטרות שהתווספו לתקיפות הכטמ"מים בימים אלה הם מחנות עורפיים – האָזְרִים טענו שמדובר במפקדות ובמחסני הספקה, אבל בסרטים לא ניתן להוכיח או להפריך זאת משום שהצילום ממוקד במבנים ובאוהלים ולא רואים את המתקן כולו כדי לבחון קיומם של ריכוזי אנטנות או סממנים אחרים של מפקדות. לפחות במקרה אחד, לפי גודל כדור האש שהתרומם מיד אחרי הפגיעה, מדובר כנראה במחסן דלק.

שוב בולטים בהעדרם בסרטי התקיפות שהציגו האָזְרִים הכוחות האָזְרִים שבעמדות ההגנה הקדמיות – הסרטונים הראשונים שבהם רואים באופן מובהק תקיפה של מוצבים פורסמו ב-2 באוקטובר וגם בהם לא ברור אם הותקף מוצב

קדמי: לפחות בשניים מהם נראים החיילים חשופים לגמרי ולא באווירה 'קרבת' ובשלישי מותקפים חיילים המסתופפים בכניסה למקלט קטן, אבל לא ברור אם מדובר במוצב רגלים או במוצב תותחים כי השטח הנראה בצילום ממוקד במקלט וכמה מטרים סביבו (הטיל כנראה פגע בקרקע מעל וליד השוחה המובילה למקלט והחטיא את החיילים שבתוך השוחה). לפי הנאמר בדיווחי היריבים וגם לפי כמה סרטונים מהצד האֶרְצִי, מוצבי הרגלים האֶרְצִי הקדמיים הותקפו באש תותחים וירי שטוח-מסלול אבל כנראה שלא בכטמ"ם.

ב-2 באוקטובר שיגרו האֶרְצִי טיל יחיד מסוג 'לורה' מתוצרת ישראל לעבר הגשר על נחל הַקְרִי בכביש הראשי המוביל מאֶרְמֶנֶה למרכז אֶרְצִי. לפי הנזק הנראה בצילום נראה שהטיל, שדיוקו מפורסם כטמ"ם (טעות מעגלית מסתברת) של 10 מטרים,⁵⁰ פגע בקצה הגשר ונתיב אחד נשאר כשיר לשימוש. למרות שהתוצאה כנראה הייתה ידועה לאֶרְצִי כבר במהלך המלחמה, לא דווח על ניסיון נוסף להשלים את הקרסתו המוחלטת של הגשר.

צילום של טיל לורה חלקיק שנייה לפני הפגיעה בגשר⁵⁰

מקור: <https://k.sina.cn/article-6437666861-17fb7002d0010ord36.html>

מז טמ"ם – מחושב בדרך-כלל כמעגל שהמטרה במרכזו ואשר כ-50 אחוזים מהחימושים הנורים למטרה ייפלו בתוכו.

החזית הצפונית

בעוד ביתר החזיתות והגזרות האֶזְרִים עצרו להתארגנות-מחדש ולשיקום כוחותיהם, בגזרה הצפונית של החזית הצפון מזרחית נמשכה הלחימה של הכוחות הרגליים האֶזְרִים שהצליחו לחדור לעומק השטח האֶזְרִי – בהדרגה הם הרחיבו את המובלעת שכבשו על הר אֶרְגָה בהתקפות רגלים קטנות (פלוגה עד גדוד) מפסגת הר לפסגת הר ואילו האֶזְרִים תקפו־נגד בניסיון לצמצם את המובלעת האֶזְרִית.

האֶזְרִים ספגו אבדות רבות בלחימה הזו. במקרה אחד, ב־1 באוקטובר, שהוצג על ידי האֶזְרִים באמצעות סרט, נהרגו כ־60 חיילים אֶזְרִים שנלכדו במארב על דרך-עפר בעודם נעים לעבר מוצב ארצכי על רכס בחזית הצפון מזרחית. דרך העפר הצרה נחצבה לרוחב המדרון של רכס כדי לאפשר עלייה מתונה. מצד אחד של הדרך היה מדרון תלול עולה, מכוסה בשיחים גבוהים וצפופים ובעצים נמוכים, ומהצד האחר מדרון יורד תלול מאד, גם הוא מכוסה בשיחים גבוהים וצפופים ובעצים נמוכים. הפלוגה האֶזְרִית נעה במעלה הדרך בטור עורפי צפוף למדי. החוד החל לירות על המוצב האֶזְרִי באמצעות מקלעים ומקלע-רימונים והאֶזְרִים במוצב השיבו אש. מפקד הכוח האֶזְרִי שלח כוח קטן לאורך פסגת הרכס מעל לכוח האֶזְרִי, כשהוא מוסתר מהאֶזְרִים על־ידי סבכי שיחים ועצים. הכוח האֶזְרִי התמקם כ־10 עד 20 מטרים מעל לטור החיילים האֶזְרִים ואז פתח לעברם באש מתוך הסבך בעוד הכוח האֶזְרִי המגן על המוצב ממשיך להשיב אש לחוד האֶזְרִי.

לדברי המפקד האֶזְרִי, שרואיין בסרט בעודו מציג לצלם את הגופות האֶזְרִים ואת רשימת שמות החיילים בפלוגה שלקח מגופתו של מפקד הפלוגה האֶזְרִי, חילופי האש נמשכו דקות ספורות בלבד – האֶזְרִים איבדו הרוג אחד בלבד. רוב החיילים האֶזְרִים, כולל מפקד הפלוגה, נהרגו וכמה מהם ניסו לברוח במדרון היורד מהדרך. בסרטון רואים כ־50 גופות של אֶזְרִים שוכבים בטור צפוף זה ליד זה בצד הדרך הצמוד למדרון העולה – רובם שוכבים כשפניהם לעבר מעלה הדרך ומכאן שכנראה נהרגו במטח הראשון של הכוח האֶזְרִי האוגף, לפני שהספיקו להבין מהיכן יורים לעברם ולהפנות את מבטם ונשקם ליורים. לדברי המפקד האֶזְרִי כ־10 גופות נוספות נתגלו בסריקות בתוך סבך השיחים במדרון היורד מהדרך.

ייתכן שהאֶזְרִים ניסו לתגבר את כוחותיהם שעל הר אֶרְגָה בכמה טנקים ו־נגמ"שים שחדרו לשטח ההררי מצפון. העדות היחידה לכך היא שני סרטונים שצילמו חיילים אֶזְרִים שמראים טנק ו־נגמ"ש פגועים בתוך סבך בשטח הררי קשה ומספר חיילים אֶזְרִים מסתובבים סביבם.

ב־1 או ב־2 באוקטובר נכנסו לאֶרְצֶךְ היחידות הראשונות של צבא אֶרְמֶנִיָה. כוח בסדר-גודל לא ידוע מחטיבת המבצעים המיוחדים של צבא אֶרְמֶנִיָה נכנס לאֶרְצֶךְ

על כביש וַרְדָּנִים – אַגְדָּרָה בפיקודו הישיר של מפקד החטיבה. ב־2 באוקטובר תקף כוח אַזְרִי ברבס מוֹרֵב – ככל הנראה הכוונה לכוח האַזְרִי שצפה והכווין ירי ארטילרי ותקיפות אוויר לעבר כביש וַרְדָּנִים – אַגְדָּרָה. כמה חודשים אחרי המלחמה, בטבס חלוקת עיטורים למפקדים, טענו האַרְמָנִים, שהתקפה זו הדפה את האַזְרִים מהשטחים שכבשו בימים הקודמים.⁵¹ נראה כי באותה עת, או מיד אחרי הקרב הזה, חלק מהכוחות המיוחדים האַרְמָנִים הללו נשלחו מזרחה לסייע גם בלחימה על הר אַרְגָּה שבחזית הצפון מזרחית.

האַרְצָכִים השיבו באש ארטילרית על ריכוזי כוחות אַזְרִים – ובעיקר לעבר מוצבים אַזְרִים לכל רוחב החזית וניצלו את ההרפיה בהתקפות הקרקעיות האַזְרִיות כדי ליזום מהלכים קרקעיים משלהם – במהלך הימים 30 בספטמבר עד 2 באוקטובר הם פשטו מספר פעמים על מוצבי גבול אַזְרִים כשצלמים מלווים את הכוחות הפושטים.

פרק התמרון השני (3 - 17 באוקטובר):
המתקפה האזורית השנייה - הבקעה בחזית הדרומית
ומאמצים משניים בחזיתות האחרות

ב־3 באוקטובר, היום השביעי של המלחמה, חידשו האֶזְרִים את ניסיונותיהם להבקיע דרך מערך ההגנה האֶזְרִי בגזרה הצפון מזרחית ובגזרה הדרומית. אמנם בימים הראשונים הם שוב תקפו גם בחזית הצפון מזרחית וגם בחזית הדרומית. אולם, תוך ימים ספורים החלו להתמקד בחזית הדרומית בלבד – שם, בניגוד למה שקרה בהתקפה הראשונה שהנחיתו ב־17 בספטמבר, הגיעו להישגים ניכרים בעוד שבחזית הצפון מזרחית הישגיהם היו דלים.

ב־10 באוקטובר נכנסו לאֶזְרִי כוחות תגבור גדולים של צבא אֶרְמֶנִיָה. אמנם הם הוצגו כיחידות של 'מתנדבים' בלבד, אבל כנראה מדובר היה בחטיבות הממוכנות 246 ו־522 של צבא אֶרְמֶנִיָה. מח לא ברור אם החטיבות נכנסו במלואן או רק חלקית. חטיבה 246 נכנסה למרכז אֶזְרִי והצטרפה ללחימה מצפון לג'ֶרְיִיל. לעומת זאת, לגבי חטיבה 522 אין התייחסות מפורשת לאן הוכנסה להלחם. הרמז היחיד הוא שהיא מוזכרת בדיווח אֶזְרִי באותו משפט עם חטיבה הררית 5 האֶזְרִית שחלק מחייליה נטשו נגמ"שים ומשאיות כשהותקפו באש. בגלל האופן המעורפל בכוונה שבו נמסרו הדיווחים האֶזְרִיים יתכן שהסמיכות הזו מרמזת על מיקום משותף, אבל זה לא ודאי.

החזית הצפונית

בחזית זו היוזמה עברה לצד האֶזְרִי וכוחות מצבא אֶרְמֶנִיָה שנשלחו לסייע לו. במהלך ה־3 באוקטובר הם תקפו־נגד על רכס מוֹרְב ובערב של אותו יום טען הדובר הצבאי האֶזְרִי כי כל קו ההגנה הוחזר בשלמותו לידי הצבא האֶזְרִי. ההצהרה הייתה מוקדמת מדי, או שהאֶזְרִים לא ויתרו וניסו לכבוש מחדש את הפסגות שאיבדו ביום הקודם, שכן ביום המחרת, ה־4 באוקטובר, דיווח הדובר האֶזְרִי כי הקרבות הקשים ביותר באותו יום התנהלו בחזית הצפונית. מנגד, בימים אלה הדוברים האֶזְרִים לא התייחסו בכלל לחזית זו. פרשנות אפשרית אחרת היא אי הקפדת הדובר האֶזְרִי על הכינויים של הגזרות השונות – שכן בכמה מקרים ברור מדבריו שכאשר התייחס ל-'כיוון הצפוני', למעשה התכוון לאזור שכינויו הרשמי בצבא אֶזְרִי היה 'הכיוון הצפון מזרחי'. אם עשה כך גם בהודעתו זו, זה עשוי להסביר את דבריו על התנהלותם של קרבות קשים בחזית הצפונית בעוד הדוברים האֶזְרִים מתעלמים ממנה לחלוטין – אכן, באותו יום התנהלו קרבות

מח לכל אורך המלחמה ובמשך זמן רב אחריה אֶזְרִי ואֶרְמֶנִיָה הכחישו מעורבות של יחידות סדירות של צבא אֶרְמֶנִיָה בלחימה וטענו שרק יחידות מאולתרות של מתנדבים הגיעו מאֶרְמֶנִיָה לאֶזְרִי. הוכחה לכך שמדובר ביחידות סדירות של צבא אֶרְמֶנִיָה ולא במתנדבים אקראיים בלבד היא חלוקת עיטורי גבורה שהתרחשה בפברואר 2021. ברשימת מקבלי העיטורים מופיעים מספר קצינים בכירים אֶרְמֶנִים, שקיבלו את העיטורים על חלקם בניהול התקפות נגד בגזרות שונות: סגן ראש המטה הכללי של צבא אֶרְמֶנִיָה, מפקד גייס 5 של צבא אֶרְמֶנִיָה, מפקד חטיבת המבצעים-המיוחדים של אֶרְמֶנִיָה (שנהרג בתקיפת כטמ"מ), מפקד חטיבה 246 של גייס 3 של צבא אֶרְמֶנִיָה (שנהרג) ומפקד גדוד התותחים של חטיבה 538 של גייס 2 של צבא אֶרְמֶנִיָה. ראו:

"Logic of National Hero Awards During Second Artsakh War", USC Dornsife – Institute of Armenian Studies, 3 February 2021, <https://armenian.usc.edu/logic-of-hero-awards-during-second-artsakh-war/>.

קשים בחזית הצפון מזרחית.

נראה שהחזית הצפונית נותרה שקטה יחסית, למעט אש הטרדה הדדית, עד ל-17 באוקטובר ולכל היותר היו הסלמות קלות בלבד בעצמות הירי ההדדי, שכל אחת נמשכה כמה שעות, ואולי שלושה מקרים של התקפה קרקעית אזורית מצומצמת.

החזית הצפון מזרחית

ב-3 באוקטובר חידשו האזורים את התקפתם על מרחב טליש – סוקובושו, הן באמצעות כוחות ממוכנים שתקפו ממזרח והן באמצעות כוח רגלי שתקף לעבר הכפרים הללו דרך השטח ההררי שממערב לו, אותם טענו האזורים שכבשו בימים הקודמים.

הכוח הממוכן שוב נהדף – הארצות הציגו סרטים של הפגזה ארטילרית וירי טילים נגד טנקים שפגעו בכוח הזה וגרמו לנסיגתו. הם הציגו סרט בו נראים, לטענתם, חיילים אזוריים נסוגים בבהלה ותחת אש, כשחלק מהם נפגעים במהלך הנסיגה. בצילומים שהפיצו חיילים שהשתתפו בקרבות באופן פרטי מוצגים שוב גופות של חיילים אזוריים מפוזרים או גופות שנאספו על ידי הארצות על משאית.

במוצאי ה-3 באוקטובר, טען נשיא אזוריג'אן עצמו שהכוחות האזורים כבשו את שני הכפרים טליש וסוקובושו בהתקפה מעורפת (כלומר, ממערב) על ידי כוחות הרגלים שתקפו מהשלוחות של הר ארקה. הארצות הכחישו שהכפרים נפלו. ערוץ ארמני בטלגרם ציטט בלוגר ישראלי, אלכסנדר לפשין, שביקר בעבר בנגורנו-קרבן, ואשר סיפר שהתקשר למכרים שגרים בטליש ואלה הכחישו שהאזורים כבר כבשו את הישוב. עם זאת, הם סיפרו שמתנהלים חילופי-אש בסמוך לטליש, שבתים רבים נפגעו וכי יום קודם (ב-2 באוקטובר) נהדף ניסיון אזורי לחדור לתוך הישוב.⁵² צילומים שהפיצו האזורים כדי לנסות לבסס את טענתם, צולמו מרכס המצוי מצפון מערב לישוב וצופה לתוכו – כלומר, על ידי הכוח הרגלי שתקף מכיוון הר ארקה שממערב לטליש. לגבי סוקובושו לא ניסו להציג הוכחות.

גם דרומה יותר, באזור העיירה אגדרה, תקפו שוב האזורים וטענו שגרמו נפגעים רבים לחטיבת רגלים הרריים 5 ולגדוד טנקים עצמאי 77 שכוח מתוכו סייע לה (השמידו ארבעה טנקים ולקחו שלושה שלל). בניגוד לדיווחיהם על המתרחש בגזרת סוקובושו, הארצות לא התייחסו במפורש לקרבות בגזרה זו של החזית.

למחרת, בצהרי ה-4 באוקטובר, הציגו האזורים סרט של הנפת דגל אזוריג'אן בלב הכפר סוקובושו, אולם לא חזרו לדווח על טליש עד ל-5 באוקטובר, שאז פרסמו סרט של חיילים אזוריים הולכים בין הבתים של טליש ומדביקים כרוזים על קירותיהם. בתגובה לשני הסרטים הללו הודו הארצות שהאזורים חדרו לטליש, אבל המשיכו לטעון שסוקובושו בידיהם – אם כי הניסוח היה: "לכוחות המזוינים

האזרבייג'נים **כבר** אין גישה לסוקובוּשן...". במשתמע, שאכן הכפר נכבש על ידי האֶזְרִים אבל, בינתיים, הם נהדפו משם על ידי התקפת נגד אֶרְצֵכִית.

הלחימה במרחב נמשכה גם בימים הבאים, אבל נראה שהיוזמה עברה זמנית לידי האֶרְצֵכִים, אשר תקפו־נגד כדי לכבוש חזרה שטחים שנפלו ולהשמיד את הכוחות האֶזְרִים שהצליחו לתפוס מאחזים בשטח האֶרְצֵכִי.

במהלך כל התקופה מה־6 באוקטובר עד ה־17 באוקטובר האֶזְרִים לא ציינו לחימה קרקעית עצימה או הישגים נוספים של כיבוש שטח בחזית זו. הדיווחים שלהם התמקדו בחילופי־אש מנגד שבמהלכם הם, לטענתם, פגעו בחיילים ובאמצעים אֶרְצֵכִים רבים וגם, ב־12 באוקטובר, בכוחות מחטיבה 522 של צבא אֶרְמֶנִיָה. האֶזְרִים לא ציינו במפורש את אמצעי הלחימה שהשתתפו בחילופי־אש אלה, אבל במשתמע מדובר היה בעיקר בירי ארטילרי, טילים נגד טנקים ארוכי־טווח (כאמור, בנוסף לטילים הרגילים לטווחים של עד 5.5 קילומטרים, היו לצבא אֶזְרֶיג'אן גם משגרים של טיל סֶפִיִיק מתוצרת ישראל שהטווח שלו עד 25 קילומטרים) וכנראה גם כטמ"מים־חמושים וכטמ"מים מתאבדים.

גם הדיווחים האֶרְצֵכִים מתארים בעיקר חילופי־אש מנגד למעט בשני ימים – ב־11 באוקטובר וב־16 באוקטובר, אשר בהם, לטענת האֶרְצֵכִים, האֶזְרִים הטילו שוב התקפות גדולות אשר נהדפו. על ההתקפה ב־11 באוקטובר לא פירטו. על ההתקפה ב־16 באוקטובר טענו שהחלה בהפגזה ארטילרית כבדה שנמשכה כשעה ואז הסתערו גלים של רגלים בגזרת סוקובוּשן (לאו דווקא לתוך הכפר עצמו). הרגלים הסתערו לבד – לטענת האֶרְצֵכִים הם לא לוו, כנהוג קודם, בטנקים ובנגמ"שים והסבירו זאת במחסור של טנקים ונגמ"שים תקינים ביחידות האֶזְרִיות עקב הכמות המצטברת שהושמדו בימים הקודמים.

בניגוד לאֶזְרִים, האֶרְצֵכִים בשום שלב לא ציינו השתתפות של כוחות מצבא אֶרְמֶנִיָה בלחימה, אלא התייחסו ל־'מתנדבים' הבאים כיחידים או בקבוצות, אבל לא כיחידות. מעט המידע האֶרְמֶנִי על השתתפות זו התפרסם, עם פירוט מזערי, רק כמה חודשים אחרי המלחמה באירוע רשמי של הענקת עיטורים למפקדים ולחיילים שהצטיינו בלחימה או באירועי זכרון ופרסומי זכרון של משפחות אֶרְמֶנִיות שכולות שסיפרו על בניהם ויחידותיהם. כאמור, לפי הדיווחים האֶזְרִים, הכוחות האֶרְצֵכִים תוגברו באמצעות כוחות מחטיבת הכוחות המיוחדים ואולי גם בחטיבה ממוכנת 522 של צבא אֶרְמֶנִיָה (חטיבה 522 הוזכרה לראשונה ב־12 באוקטובר, אבל לא ברור מתי בדיוק נכנסה לאֶרְצֵכִי). אולם גם הם לא פירטו היכן בדיוק ומה בדיוק עשו הכוחות הללו.

שני הצדדים ציינו התקפות נגד שהטילו האֶרְצֵכִים. האֶזְרִים לא פירטו למעט שטענו שהדפו את כולן. לעומת זאת, האֶרְצֵכִים טענו לכמה הצלחות של התקפות נגד שלהם שמהם אפשר גם להקיש את הישגי האֶזְרִים ב־3 וב־4 באוקטובר:

ב-6 באוקטובר האֶרְצָכִים דיווחו על כיבוש מחדש של פסגת הר וְרִנְגֶטְג, הנמצא כ-6 קילומטרים מזרעם לסוֹקוֹבוֹשֶׁן ובערך 6 קילומטרים ממערב לקו־המגע המקורי. הכוח האֶרְצָכִי שתקף נגד היה כוח רגלי של חיילי מילואים-מתנדבים שגודלו לפחות גדוד. בדיווח האֶרְצָכִי לא צוין הרכב הכוח האֶרְצָכִי שכבש והחזיק את ההר. לפי פני השטח והמיקום, ואי האזכור המפורש להשתתפות של טנקים אֶרְצָכִים בלחימה, כנראה שמדובר היה בכוח רגלי אֶרְצָכִי שחדר להרים בחסות הלחימה בין הכוחות הממוכנים האֶרְצָכִים נגד מערך ההגנה האֶרְצָכִי שבמישור ממזרח בימים הקודמים, באופן דומה למה שהתרחש מצפון מערב לטָלִיש.

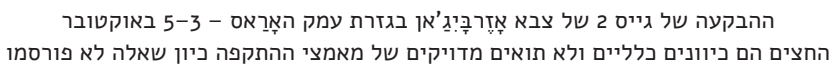
ב-7 אוקטובר: התקפת נגד אֶרְצָכִית כבשה חזרה מוצב שנפל על הר מיוער, ששמו ומיקומו לא צוינו, וחילץ 19 חיילים אֶרְצָכִים שהתחבאו ביער לאחר שהאֶרְצָכִים כבשו את המוצב. לטענת האֶרְצָכִים הם אספו 100 גופות של חיילים אֶרְצָכִים בתוך וסביב המוצב. התיאור מתאים להרבה אזורים בחזית זו ולכן לא ניתן להפיק ממנו רמזים לאזור הלחימה המדויק.

ב-12 באוקטובר: טען דובר ארצכי שהאֶרְצָכִים שוב אינם שולטים בטָלִיש – כלומר, למעשה הודה שהאֶרְצָכִים הצליחו לכבוש את טָלִיש, אבל טען להדיפתם משם.

החזית הדרומית

ב-3 באוקטובר הצליח סוף-סוף צבא אֶרְצָכִי'אן להבקיע דרך מערך ההגנה האֶרְצָכִי בחזית הדרומית וגם לבסס את המבקע שיצר. לאחר עוד כמה ימי לחימה הפכה חזית זו למאמץ העיקרי שלו.

בניגוד להתקפה הדו־גזרתית ב-27 עד ה-29 בספטמבר שנכשלה, בהתקפתו המחודשת ב-3 באוקטובר ריכז גייס 2 האֶרְצָכִי את כל מאמציו בגזרה צרה אחת – גזרת עמק האַרְאס, כדי להבקיע שם את קו ההגנה האֶרְצָכִי.

מט מבחינת המינוח הם כינו זאת 'שחרור' בהתאם לטענתם המדינית שהשטח של נגורנו-קֶרְבֶּךְ הוא שטח אזורי שנכבש על ידי הארמנים ולכן כיבושו הצבאי היה למעשה שחרורו מבחינה מדינית.

ירי טיל נגד טנקים מסוג פגוט על ידי צבא ארצות בגזרה הדרומית. 27א

בגזרת עמק האַראס הצליחו האַזרים להבקיע לעומק של 6 עד 8 קילומטרים, כלומר, 3 עד 4 קילומטרים יותר מהחדירה העמוקה ביותר שהגיעו אליה ב־27 בספטמבר בטרם נהדפו חזרה לשטחם על ידי התקפת הנגד האַרצית. יתר על כן, הם הצליחו לבסס את אחיזתם בשטח שכבשו. האַרצכים, כדרכם, תקפו־נגד אבל נהדפו והאַזרים הצליחו לשמר בידיהם את השטח שכבשו/שחררו ובו חורבות הכפרים האַזריים הנטושים מזה כ־27 שנים: מַהדילי, צ'חילי, אַשאגי מַרליאן, שיִיִי וקויִג'ג.

מיקום הכפרים שכבשו מעיד על שתי חלופות לאופן ביצוע ההתקפה:

- שני מאמצים מקבילים (כפי שסימנתי במפה לעיל) – ובמקרה זה כנראה שכל מאמץ בוצע על ידי חטיבה ממוכנת נפרדת.
- מאמץ מבקיע אחד ואחרי שהצליחו לכבוש פרוזדור דרך מערך המכשולים והביצורים האַזרים – ניצולה הצלחה במאמץ מפוצל:
- מאמץ ניצולה הצלחה אחד המשיך בכיוון דרום מערב לעומק עמק הנהר אַראס.
- מאמץ ניצולה הצלחה שני פנה צפון מערבה לתוך השטח הגבעי לעבר העיירה הנטושה כמעט לחלוטין ג'ִבְרִיִיל.

באם פעלו בדרך זו כנראה שאת ההבקעה ביצעה חטיבה אחת שניצלה הצלחה לאחד הכיוונים ואחריה הכניסו חטיבה אחרת שניצלה את ההצלחה לכיוון האחר.

להערכתו, האפשרות הראשונה סבירה יותר (ולכן כך סימנתי במפה), בעיקר משום שהתקפה בציר יחיד לאורך הכביש היה חושף את אגף האַזרים לאש יעילה של הכוחות הערוכים על הגבעות שמצפון לו ללא שום מחסה ובכך מצמצם באופן ניכר את עדיפות הכוח האַזרי על האויב שמולו. עם זאת, אין במידע שבידי רמזים להכריע את הסוגיה.

אף אחד מהצדדים לא הציג פירוט של המהלכים, אבל יש להניח שמבחינת שיטות ההתקפה לא היה הבדל מהותי מההתקפות של הימים הראשונים – הפגזה ארטילרית כבדה וממושכת ובעקבותיה תנועה לפנים של כוחות ממוכנים רכובים בנגמ"שיהם כשלפניהם נעים טנקים. במקומות שנדרשה לחימה רגלית לכיבוש מוצבים או בשטחים בנויים פרקו הרגלים מהנגמ"שים קרוב ליעד והמשיכו להסתער לתוכו ברגל בחיפוי של אש מהטנקים ומהנגמ"שים.

חידוש מבחינת הסרטים שהציגו האֶזְזִים באותו יום ולמחרת הם שני קטעים שמראים מרחוק פיצוצים גדולים מאד. בגלל המרחק המטרות אינן נראות, אבל גודל ענני האבק מרמזים שזהו הצילום הראשון של תקיפת מטוסים מסוג סוחוי-25 שהטילו כמה פצצות של 1500 או 1000 קילוגרמים על המטרות. בימים הקודמים דיווחו האֶזְזִים על תקיפות מטוסי תקיפה אלה, אשר לטענתם פגעו בישובים אזרחיים. אמנם, בסרט על זרוע האוויר האֶזְזִית במלחמה, שפורסם שנה אחריה, נטען שמטוסי סוחוי-25 השתתפו בלחימה כבר מהיום הראשון של המלחמה, אבל ב־3 באוקטובר (היום השביעי של המלחמה) הייתה הפעם הראשונה שהאֶזְזִים הציגו צילומים של תקיפות באמצעות מטוסי תקיפה מאוישים. פני השטח ברקע נראים מתאימים לגזרה הדרומית ולכן ייתכן, שבניגוד להתקפות בימים הראשונים, הפעם הופעלו מטוסי תקיפה על־מנת לסייע בריכוך ההגנה האֶזְזִית בגזרה זו. יתרון של הפצצות הגדולות הוא בהיקף הנזק וביכולתן לחדור לתוך מקלטים ומיצדיות וההלם הסביבתי שנגרם מעוצמת הפיצוצים לעומת מטעני הנפץ הקטנים בהרבה של הטילים ששיגרו הכטמ"מים החמושים וראשי הנפץ של הכטמ"מים המתאבדים.

האֶזְזִים טענו שבשעה 15:50 בערך הם הפילו מסוק במרחב הזה. הם לא ציינו האם מדובר במסוק-קרב או במסוק-תובלה. עם זאת, אין שום רמז שהאֶזְזִים הנחיתו כוחות באמצעות מסוקים בגזרה זו ובכל מקרה הנחתה כזו באור יום, כשהשטח אינו מעניק מחסה מההגנה נגד מטוסים האֶזְזִית, לא סבירה. לכן, סביר יותר שמדובר היה במסוק-קרב שסייע לכוחות היבשה האֶזְזִים בלחימתם. מסוקים כאלה צולמו טסים בגובה נמוך מעל לכוחות האֶזְזִים ומשגרים רקטות. בניגוד לטילים נגד טנקים שהורכבו על מסוקים אלה, השפעת השיגור של כמה כוורות יחד הייתה כמו של ארטילריה שטוחת-מסלול וטווח השיגור הוא קצר יחסית – עמוק בתוך טווח הנשק נגד מטוסים, כולל תותחים וטילים נישאים. בכל מקרה האֶזְזִים הכחישו שאיבדו מסוק כלשהו.

ב־4 באוקטובר המשיכה ההתקפה האֶזְזִית בשני מאמצים מקבילים:

מאמץ אחד התקדם צפון מערבה לעבר עיירת־הרפאים ג'ֶבְרִייל והרכסים שמצפון לעמק האֶרֶאס. האֶזְזִים טענו שכבשו אותה ואילו האֶזְזִים הכחישו זאת – לאור ההתרחשויות למחרת, ב־5 באוקטובר, נראה שהאֶזְזִים דיברו אמת (ראו להלן). גם אם העיירה עצמה לא נכבשה, הרי שעצם ההגעה לקירבתה פירושה התקדמות

של 10 עד 12 קילומטרים נוספים לעומק אֶרֶץ.

המאמץ האחר התקדם בערך 8 קילומטרים דרום מערבה, לאורך עמק נהר האֶרֶס. בסיכום כולל, האֶרֶס הצליחו ביומיים להתקדם כ-17 עד 20 קילומטרים לעומק אֶרֶץ, אחרי שבשישה הימים הקודמים נבלמו בקו־המגע וכוחות מצומצמים שהצליחו לחדור אותו הושמדו או נאלצו לסגת משום שלא הצליחו לכבוש את המוצבים האֶרֶס־יים וספגו התקפות נגד. מהירות ההתקדמות הזו מעידה על קריסת ההתנגדות המאורגנת האֶרֶס־ית בגזרה זו. נראה שבקרבת ההבקעה הושמד רוב או כל הכוח האֶרֶס־י שבעמק נהר האֶרֶס – גדוד רגלים מתוגבר בטנקים וסוללת תותחים. בהעדר עתודות או כוחות אֶרֶס־יים ערוכים בעומק נותרו מול ההתקדמות האֶרֶס־ית רק רסיסי כוחות של הגדוד המושמד שהצליחו לסגת.

ההצלחה האֶרֶס־ית איימה לא רק לחדור לעומק הלא-מוגן של דרום אֶרֶץ, אלא גם לכתר את את שני הגדודים של חטיבה ממוכנת 9 האֶרֶס־ית הערוכים בקו ההגנה הקדמי מצפון לגזרת ההבקעה, שכן הכוחות המבקיעים והמנצלים הצלחה עקפו אותם ועלולים לפנות אל עורפם.

האֶרֶס־ים לא התמהמהו והסיטו במהירות כוחות לאזור – אם כי לא דיווחו מהיכן, וכנראה גם שינו את הערכות הגדודים הנותרים של חטיבה 9 שלהם.

כאמור, נראה שהאֶרֶס־ים דיווחו על כיבוש ג'ֶרֶיִל בטרם עת – ב-5 באוקטובר שיירה של משאיות נעה לעבר ג'ֶרֶיִל, נכנסה למארב ונפגעה קשות. לטענת האֶרֶס־ים הם איפשרו לכוחות האֶרֶס־יים להתקדם לעבר ג'ֶרֶיִל ובינתיים כיתרו אותם ואז הנחיתו מכת-אש ארטילרית מרוכזת והתקפת נגד שבלמה את הכוח האֶרֶס־י. לטענת האֶרֶס־ים אחרי הקרב ספרו כ-200 גופות של חיילים אֶרֶס־ים. היתר ברחו חזרה מזרחה.

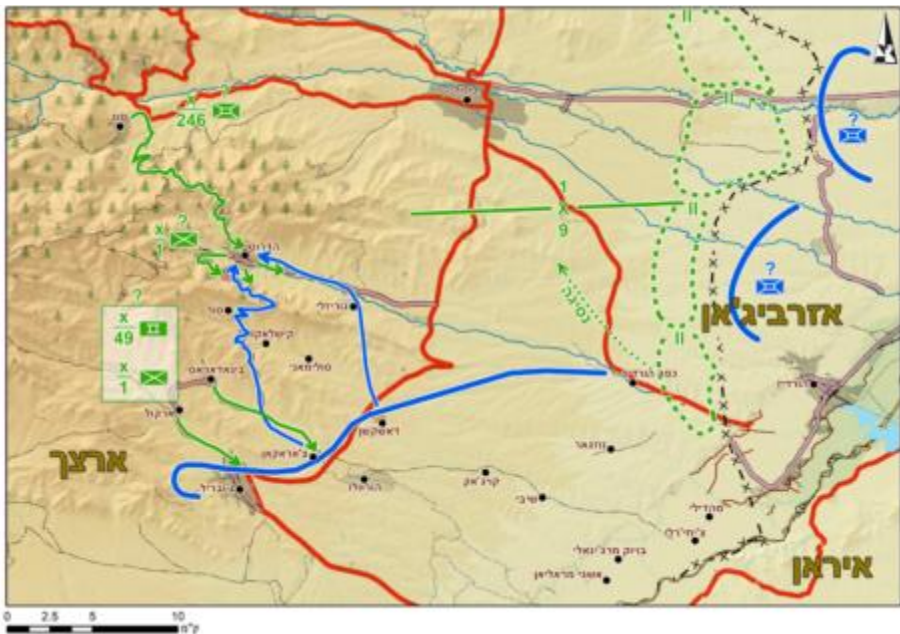
במשך שלושה ימים, ה-6 עד ה-8 באוקטובר, לא דיווחו האֶרֶס־ים על הישגים נוספים ומבאן יש להניח שנעצרה ההתקדמות האֶרֶס־ית באזור ג'ֶרֶיִל. ב-6 באוקטובר דיווח כתב רוסי שהגיע לקו החזית מהצד האֶרֶס־י, שהאֶרֶס־ים נהדפו אחורה מהעיירה. הלחימה הייתה קשה, כפי שהסביר הדובר האֶרֶס־י: "המצב סביב ג'ֶרֶיִל משתנה כל הזמן..."

בסופו של דבר כבשו האֶרֶס־ים את העיירה, אבל אי-אפשר לדעת באיזה יום, ה-7, ה-8 או ה-9 באוקטובר. בכל מקרה, התקדמותם בגזרה זו חודשה רק ב-9 באוקטובר, אחרי שהשלימו את כיבוש ג'ֶרֶיִל, הביאו כוחות רעננים וספגו התקפות נגד אֶרֶס־יות. בכל הזמן הזה דיווחו האֶרֶס־ים על קרבות עזים בהם הם הודפים ניסיונות אֶרֶס־ים חוזרים ונשנים להתקדם.

גם בעמק האֶרֶס נעצרה ההתקדמות האֶרֶס־ית – ב-5 באוקטובר התקדמו עוד כ-5 קילומטרים ובכך העמיקו את חדירתם לכדי כ-25 קילומטרים בתוך אֶרֶץ. ב-6

וב־7 באוקטובר טענו האֶרְצִכִּים שהאֶזְרִים תוקפים בעמק אבל נבלמים. אולם, החל מה־8 באוקטובר שני הצדדים הפסיקו לדווח על המתרחש בעמק ומכאן אפשר להקיש שהלחימה שם נכחדה.

בינתיים, ב־7 באוקטובר, הצהיר וְלִדְמִיר פּוֹטִין, נשיא רוסיה, כי רוסיה תגן על שלמות שטחה של אֶרְמֶנִיָה, אבל נְגוֹרְנוֹ-קֶרְבֶּן **אינה** אֶרְמֶנִיָה...⁵³ בזאת שוחררה אֶרְבֵּיג'אן מכל חשש להתערבות רוסית נגדה באם תמשיך לתקוף ולכבוש שטחים נוספים מאֶרְצָךְ. לעומת זאת, אֶרְמֶנִיָה ואֶרְצָךְ הבינו שהן לבדן במלחמה הזו.

ב־9 באוקטובר שוב דיווחו האֶזְרִים על הישגים – כוחותיהם תקפו בשני מאמצים צפונה לעבר העיירה הָדְרוּט, התקדמות של בערך 10 קילומטרים. בסוף היום טענו שכבשו את העיירה, אולם, נראה ששוב הם הקדימו דיווח לביצוע – האֶזְרִים הציגו סרטים שמראים שהעיירה עדיין בידיהם וגם כתבים זרים שנכחו בעיירה תמכו בגירסה האֶזְרִית. ב־10 באוקטובר הציגו האֶזְרִים סרט משלהם כדי להוכיח שהם בכל זאת שולטים בעיירה. אולם, לאחר ניתוח הסרט ודיווחים ממגוון מקורות על המתרחש נראה שמדובר היה במבצע תעמולתי בלבד – כוח אֶזְרִי הסתנן לתוך העיירה, צילם את עצמו בתוכה ואז נסוג.

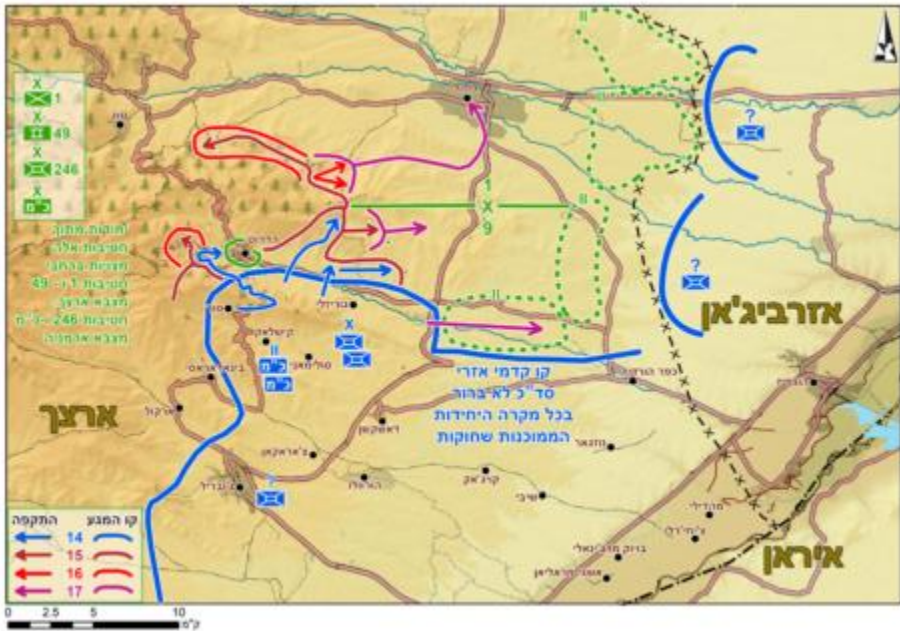
במהלך כל המלחמה עסקו שני הצדדים רבות בתעמולה. בעוד שהאֶזְרִים עסקו בעיקר בדיווחים מכחישים ובהצגת אבדות האֶזְרִים, האֶזְרִים שילבו גם מבצעי-תודעה קרביים כגון הפשיטה לתוך הָדְרוּט (היו כמה וכמה כאלה בכל החזיתות) וגם מסרים ממוקדים שתיארו יחידות מסוימות של צבא אֶרְצֶךְ כקורסות או לא מתפקדות (כך, למשל, ב־5 באוקטובר, כלומר, כמה ימים לפני שתקפו לעבר הָדְרוּט ורק הפגישו אותה מרחוק, פרסמו האֶזְרִים דיווח שגדוד מחטיבה ממוכנת 1 האֶזְרִית, שהיה ערוך להגן על הָדְרוּט ברח מעמדותיו עקב מחסור חמור במזון ובמצרכים חיוניים אחרים), הצגת שמות מפקדים אֶזְרִים שנהרגו וכדומה. כלומר, מבצעים שנועדו לפגוע ברוח הלחימה של מפקדי וחיילי האויב.

ב־10 באוקטובר, נכנסה חטיבה ממוכנת 246 של צבא אֶרְמֶנִיָה למרכז אֶרְצֶךְ דרך פרודדור לֶאֶצ'ין וכמה קילומטרים לפני שהגיעה לשוֹשָה פנתה דרומה לעבר הָדְרוּט. שם היא תגברה את חטיבת רגלים 1 האֶזְרִית, שזו הייתה גזרתה הקבועה. באותו יום נעצרה שוב התקדמות האֶזְרִים והם דיווחו על התקפות נגד אֶרְצֶכִיּוֹת עוצמתיות שלטענתם הוטלו בשני כיוונים ואפשר לשער שהגעתה של חטיבה 246 תרמה להתקפות נגד אלה, יחד עם חטיבת רגלים 1 וכוחות מחטיבת טנקים עצמאית 49. האֶזְרִים דיווחו שהם תוקפים-נגד בחזית הדרומית אבל לא פירטו ולא ציינו את הסיוע מצבא אֶרְמֶנִיָה. לטענת האֶזְרִים כיווני התקפות הנגד היו:

התקפת נגד אחת כוונה מצפון לעבר הָדְרוּט – זאת בהתאם לטענה האֶזְרִית שהָדְרוּט בידיהם. אולם, משום שלא הייתה בידיהם, סביר להניח שהתקפה זו לא הייתה לתוך הָדְרוּט, אלא אל המרחב שמדרום להָדְרוּט שם נמצאו הכוחות האֶזְרִים. לפי כיוון התקפת הנגד מצפון לדרום סביר שחטיבה ממוכנת 246 האֶרְמֶנִית לפחות השתתפה בה, ואולי אף הייתה הכוח העיקרי בה.

התקפת הנגד האחרת עקפה את הכוחות האֶזְרִים התוקפים לעבר הָדְרוּט ממערב ותקפה לעבר ג'ֶבְרִייל וכמה כפרים קטנים ממזרח לה. הצלחה של התקפת נגד זו הייתה מאפשרת לאֶזְרִים לנסות לכתר את הכוחות האֶזְרִים התוקפים לעבר הָדְרוּט. לפי כיווני התקפות נגד אלה, סביר שבוצעו על ידי כוחות של חטיבה 9 של אֶרְצֶךְ שנסוגו מהגבול וכוחות מחטיבת רגלים 1 ומחטיבת טנקים 49 של אֶרְצֶךְ.

מרב טענות וטענות-נגד קשה לפענח מה בדיוק התרחש בימים הבאים בעיירה הקדושה עצמה, אבל נראה שהיא נשארה בידי הארץ־ככים לפחות עד ה־17 באוקטובר וייתכן שעוד ימים מספר אחר-כך. התקפת הנגד הארץ־ככית והארץ־מנית לכל היותר בלמה את התקדמות האזורים או כבשה פיסות שטח קטנות, אבל לא הדפה את האזורים לאחור באופן ניכר.

במקום לנסות לכבוש אותה ישירות פנו הכוחות האזורים לכבוש את הרכסים סביבה – מאמץ אחד תקף ממערב לעיירה וכבש כמה כפרים וגבעות השולטות עליה משם והמאמץ האחר התרחק מהעיירה כמה קילומטרים מזרחה, ואז תקף צפונה למשך כמה קילומטרים ואז פנה מערבה ותקף לעבר הכביש המחבר את הקדושה למרכז ארץ. שני המאמצים הללו בהדרגה כיתרו את הקדושה והכוחות הארץ־ככים הערוכים בה נאלצו לנהל קרב החלצות בטרם יכותרו לחלוטין. חלקם אף כותרו והיו צריכים להבקיע דרך החוצה.

אולם, בנוסף לכיתור ההדרגתי של הקדושה, הישג חשוב לא-פחות לאזורים היה שהמאמץ העוקף את הקדושה ממזרח פתח עבורם את הדרך לפוזוליה.

ביום הראשון של המלחמה, ה־27 בספטמבר, מאמץ ההתקפה של האזורים לעבר פוזוליה נכשל לחלוטין ובסוף היום מצאו עצמם באותו קו ממנו יצאו להתקפה בבוקר, בהפחתת האבדות הרבות ברכב־לחימה ואנשים. במהלך שלושה השבועות

הבאים ויתרו על ניסיון להבקיע שוב את מערך ההגנה הארצית שממזרח לפוזול וכלל היותר הסתפקו בירי-מנגד וייתכן שהטילו התקפות קטנות ממוקדות לכיבוש מוצב זה או אחר, או פשיטות הטרדה בלבד. לחימה זו בעיקר ריתקה כוחות ארציים למקום, אבל לא הצליחה ליצור בסיס להבקעת מערך ההגנה.

ב־17 באוקטובר נשלח כוח ארצי מתוך המאמץ העוקף את הדרוט ממזרח לעבר פוזול. התקפה זו הגיעה לפוזול מדרום באופן שלא חייב לחימה דרך מערכי ביצורים או מכשולים כלשהם. הכוחות הארציים, שהיו ערוכים בקו הגנת הגבול מספר קילומטרים ממזרח לפוזול, כשפניהם מזרחה, אוימו בכיתור. יש להניח שהארציים הבינו את העומד להתרחש ופרסו כוחות אל מול כיוון ההתקפה הזה, אבל לא הצליחו לבלום אותו – עד סוף היום באוקטובר הצליחו הארציים להתקדם כ־20 קילומטרים ולחדור לתוך פוזול. לטענת הארציים בבשו/שחררו את העיירה כבר באותו יום, אבל ייתכן שהתנהלה עדיין לחימה לטיהורה במשך מספר ימים נוספים משום שהארציים לא ניצלו את ההצלחה כדי לתקוף אל העורף של כוחות הארציים הערוכים בין פוזול ובין ח'ג'וואנד מצפון או בין הדרוט ובין שושה מצפון מערב. סיבות נוספות לעצירה יכולות להיות שחיקת הכוחות בלחימה וקשיים בתספוקם והכנתם להמשך. אולם, במקום להמשיך לתקוף בכיוונים הללו, חידשו הארציים את ההתקפה בעמק נהר האראס בכיוון דרום מערב – דבר המרמז שאילו רצו להמשיך צפונה או צפון מערבה היו בידיהם הכוחות והאספקה, אבל החליטו להשקיעם בכיוון אחר.

כאמור, בעוד המאמץ העיקרי הארצי בגזרה הדרום מזרחית מכיוון צפון מערבה לתוך השטח ההררי, החל מה־8 באוקטובר שני הצדדים לא ציינו במפורש המשך לחימה באזור בעמק נהר האראס ונראה שההתקפות הארציות בכיוון זה נעצרו עד ל־17 באוקטובר לפחות, ולפי דיווח ארצי רשמי התחדשה ההתקדמות בכיוון זה רק ב־18 באוקטובר. עם זאת, צילום שפורסם בטוויטר כבר ב־17 באוקטובר על ידי אזרח איראני, שעמד מדרום לגבול ליד גשר ח'זדה־פ'רין וצילם חייל אזרי מציב דגל על מצוק מצפון לגבול, ודיווח לא-רשמי שפורסם בטוויטר כשנה אחרי המלחמה, מעידים שההתקדמות דרום מערבה התחדשה ב־17 באוקטובר.¹

בגזרה זו הוצר העמק של הנהר אראס כי השטח הררי שמצפון בלט דרומה עד לגדה הצפונית של הנהר. גם הנהר ביצע כאן תפנית דרומה והתרחק מהכביש הראשי שהמשיך בתואי יחסית ישר דרום מערבה, דרך השטח ההררי הזה. בכפר סולטנלי יוצאת מהכביש הראשי דרך צדדית שמובילה דרומה עד לגדת הנהר

נ אזרחים ארציים-איראנים רבים התקבצו קרוב לגבול לצפות בלחימה המתרחשת מעבר לנהר. היו גם מקרים שירי תועה נפל בשטח איראן ואף גרם למספר נפגעים איראניים.

המקור שמתארת את האירוע אינה מזדהה, אבל מנסח דבריה הביקורתיים מאוד כלפי הצעד האיראני (משלוח כוחות מעבר לגבול כדי לחסום את דרכם של הארציים) נראה שהיא ארצית:

Farah, 9 October 2021, <https://twitter.com/FarahG777/status/1446863605308264453>

צילומים מהצד האיראני של הגבול ב־17 באוקטובר⁵⁵

מימין: גשר חוֹדֶה־פֶּרִין וכפר חוֹדֶה־פֶּרִין

במרכז: חיילים לא-מזוהים נעים דרך כפר חוֹדֶה־פֶּרִין

משמאל: חייל אזרי מטפס על מצוק כדי להציב את דגל אֶזְרָבֵיג'אן מעל לסכר

מקור תמונה ימנית: טוויטר https://x.com/i/flow/login?redirect_after_login=%2Fnargiz_m47

מקור תמונה אמצעית: סרטון פייסבוק <https://www.facebook.com/infotextym/videos/>

<https://www.facebook.com/infotextym/videos/?v=C3%BCn-18-oktyabr-xudaf%99rin-k%3%B6rp%3%BCs%3%BCn%3%BCn-44-g%3%BCn%3%BCk-v%99gt%99n-m%3%BCharib%99gd%99-erm%99ni-i-/C5%9F%4%9Fal%4%B1n/6203698359700174>

תמונה שמאלית – 27א

באותו לילה הגישה אֶזְרָבֵיג'אן מחאה רשמית לאיראן ולאחר כ־24 שעות, ב־18 באוקטובר, נסוג הכוח האיראני חזרה לשטח איראן. בדיווחים הרשמיים של אֶזְרָבֵיג'אן אין התייחסות לכוח האיראני וגם לא להגעת כוחות אֶזְרָבֵיג'אן לקרבת הסכר ב־17 באוקטובר. רק ב־16:35 למחרת, ב־18 באוקטובר, דיווחו האֶזְרָבֵיג'אן על הנפת הדגל האֶזְרָבֵיג'אן על גשר חוֹדֶה־פֶּרִין. את ההתעלמות מהמעשה האיראני בדיווחים הרשמיים האֶזְרָבֵיג'אן אפשר להסביר בכך שהאֶזְרָבֵיג'אן לא רצו להסלים את היחסים עם איראן אשר גם ככה מתוחים מזה שנים רבות.⁵⁶ אולם, גם האֶזְרָבֵיג'אן דיווחו על חידוש הלחימה בגזרה זו רק ב־18 באוקטובר ולא יום קודם. מהירות ההתקדמות של הכוח האֶזְרָבֵיג'אן הלך לסכר ושוב לסולֶטְנִי ב־17 באוקטובר ושוב לסכר ב־18 באוקטובר מעידה על העדר התנגדות ארצית. לפיכך ייתכן שהאֶזְרָבֵיג'אן לא איתרו את ניסיון האיגוף האֶזְרָבֵיג'אן ב־17 באוקטובר ולכן החלו לדווח על התקפה אֶזְרָבֵיג'אן

נא המתח בין איראן ובין אֶזְרָבֵיג'אן נובע מחשש איראני – מחמישית עד רבע מאוכלוסיית איראן הם אֶזְרָבֵיג'אן ורובם חיים בצפון מערב איראן, קרוב לגבול עם אֶזְרָבֵיג'אן. האֶזְרָבֵיג'אן, אבל בגירסה מתונה יותר מזו השלטת באיראן, ולכן קיים חשש איראני שהאוכלוסייה האֶזְרָבֵיג'אן תמרוד בשלטון. לכך יש להוסיף את הקשרים הקרובים בין ישראל ובין אֶזְרָבֵיג'אן והטענות שעולות מעת לעת שאֶזְרָבֵיג'אן מתירה לישראל לפעול נגד איראן דרך שטחה.

בגזרה זו רק כאשר האֶזְרִים תקפו על בסיס הכביש הראשי. משום שבבוקר ה־18 באוקטובר עוד לא ידעו המפקדים האֶזְרִים שהאיראנים יתפנו מאוחר יותר באותו יום, ולא רצו להמתין לתוצאות המשא-והמתן המדיני, הם כנראה תקפו בכל זאת על בסיס הכביש הראשי. לפי שעת ההודעה על ההגעה לסכר ב־18 יש לשער שברגע שהובהר שהאיראנים נסוגים הם שוב שלחו כוח בדרך העוקפת ושוב כוח זה לא נתקל בהתנגדות אֶרְצִית.

החזית האווירית

מאפייני הלחימה בחזית האווירית בפרק זמן זה נותרו זהים לפרקים הקודמים. האֶזְרִים המשיכו להדגיש את תקיפתן של יחידות ארטילריה, שיירות הספקה ועתודות ניידות. בנוסף, מעת לעת דיווחו על תקיפה של משגר טילים נגד מטוסים או מכ"מ, מפקדה או כוח אחר. המידע שפרסמו מוקד בפעילות הכטמ"מים וקשה לדעת מה עשו הכוחות האחרים, מטוסי התקיפה ומסוקי הקרב, בזמן זה.

בסך-הכל היקף הדיווחים האֶזְרִים והאֶרְצִים מרמז שהיקף התקיפות מהאוויר בפרק זה היה מועט למדי למעט בארבעה ימים: ב־3, ב־7, ב־8 וב־9 באוקטובר. כלומר ביום הראשון של חידוש המתקפה הקרקעית, ובימים של הלחימה סביב ג'בְרִיִל וההתקפה הראשונה על הָדְרוּט. בשישה ימים מפרק זה, ה־5, ה־6, ה־12, ה־13, ה־15 וה־16 באוקטובר, לא דיווחו אֶזְרִים בכלל על תקיפות באמצעות כטמ"מים או מטוסים.

אם נכונה תמונה זו, של מאמץ מועט למעט במשך ארבעה ימים, שאינה נאמרת במפורש, אלא רק משתמעת מאופי הדיווחים של היריבים בנושא – ההסבר הסביר הוא שעצימות התקיפות מהאוויר מרמזת על עוצמת הלחימה הקרקעית שהכוח האווירי מנסה לסייע לו. אולם, אז אין הסבר מדוע לכאורה התקיפות האוויריות דעכו בעת הקרבות הקשים סביב הָדְרוּט לאחר הכשלון של ההתקפה הראשונה לתוך עיירה זו. הסבר חלופי הוא שקצב התקיפות הוכתב על ידי זמינות האמצעים: כשירות מטוסים וכטמ"מים מטילי חימוש ומצאי הכטמ"מים המתאבדים. במהלך המלחמה דווח מספר פעמים על ידי האֶרְמִנים על טיסות מטען היוצאות מטורקיה ומישראל לאֶזְרִיג'אן ואשר לטענתם מביאות נשק וחימושים נוספים לאֶזְרִים.

פרק התמרון השלישי (18 – 26 באוקטובר): ניצול ההצלחה לאורך עמק נהר אַרַאס

החזית הצפונית

במהלך כל פרק זה של המלחמה, פורסמו דיווחים מעטים על לחימה בחזית הצפונית. אלה הזכירו רק חילופי-ירי ארטילריים (וגם הם אינם מוצגים כקרבות ממש, אלא יותר כאש הטרדה) ותקיפה אחת של כטמ"ם אזרי שהשמיד מטול-רקטות רב-קני אֶרְצָכִי מסוג סֶמְרָץ'. ייתכן שהדבר מרמז על כך שהאֶרְצָכִים, כפי שטענו כבר ב־23 באוקטובר, אכן כבשו חזרה את כל מוצביהם ולכל היותר נותרו בשטחם כמה חוליות תצפית אֶזְרִיֹּת. האֶזְרִים מצדם, ככל הנראה, לא התאמצו להבקיע גזרה זו.

החזית הצפון מזרחית

במשך כל התקופה הזו דיווחו שני הצדדים על חילופי-ירי ארטילריים עצימים והאֶזְרִים דיווחו גם על תקיפות אוויר – אמנם בעיקר הציגו תקיפות של כטמ"מים, אך ממקורות לא-רשמיים עולה שהיו גם גיחות תקיפה של מטוסי תקיפה מסוג סוחוי-25. שני הצדדים טענו שהאויב יורה בעיקר על ישובים אזרחיים והכחישו שהם עצמם עושים זאת. האֶרְצָכִים פרסמו צילומי-לוויין מוגדלים שמראים עמדות תותחים אֶזְרִיֹּת צמודות לכפרים אֶזְרִים וטענו שהתותחים הללו הם המטרה ולא הכפרים, והאשימו את אֶזְרָבִיג'אן בשימוש באזרחיה כ־'מגנים-חיים'. בניגוד לחילופי הירי הארטילריים בחזית הצפונית, לפי הדיווחים של שני הצדדים, חילופי הירי בחזית הצפון מזרחית היו עצימים למדי – אם כי לא בעוצמה של הפגזה מכינה לקראת הסתערות והעצימות הסלימה ודעכה בקטעים שונים של החזית במועדים שונים.

נראה שהיוזמה ההתקפית בחזית זו עברה לידי האֶרְצָכִים. למעט פעם אחת, האֶזְרִים לא דיווחו על כיבוש שטחים, רק על פגיעה באש ביחידות אֶרְצָכִיֹּת במרחב ועל הדיפת התקפות נגד אֶרְצָכִיֹּת. האֶרְצָכִים מצדם דיווחו על התקפה משמעותיות אֶזְרִיֹּת רק ביום אחד – ה־20 באוקטובר וציינו שהתקפה זו נהדפה ללא הישג. לעומתם, למחרת, ב־21 באוקטובר, האֶזְרִים דיווחו על כיבוש "עמדות במרחב ההגנה של חטיבת רגלים הרריים 5". כרגיל, קשה לדעת איזה מהיריבים דובר אמת.

במספר ימים דיווחו האֶרְצָכִים על פשיטות של כוחות-מיוחדים אֶזְרִים קטנים שהסתננו לעורף האֶרְצָכִי בחזית זו ונרדפים על ידי הכוחות האֶרְצָכִיֹּת ומעת לעת האֶרְצָכִים דיווחו גם על פשיטות מוצלחות שלהם אל מעבר לגבול, שם תקפו במוצבים ובמחנות אֶזְרִים בשטח אֶזְרָבִיג'אן, גרמו לנפגעים ונסוגו.

החזית הדרומית

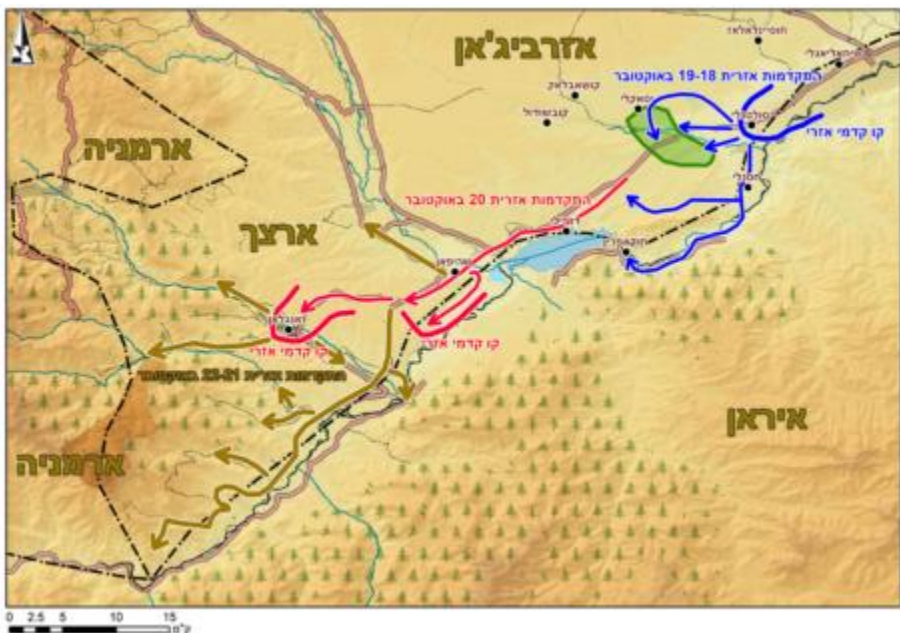
כאמור, כפי שתואר לעיל, ב־17 באוקטובר, התחדשה ההתקדמות האֶזְרִית בכיוון דרום מערב בעמק האֶרְאס. בכך פוצלה החזית הדרומית של המלחמה לשתיים:

חזית דרום מזרחית: ההתקדמות האֶזְרִית מהחלק המזרחי של עמק האֶרְאס לעבר הלב של אֶרְצָךְ – העיירה שוֹשָׁה, שהיא שטח המפתח המערכתי של המדינה, והעיר סְטֶפֶנְקֶקְוִיט שהיא הבירה המדינית, ולכן ההתנגדות האֶרְצִיקִית בחזית זו הייתה חזקה בהרבה מאשר לאורך עמק נהר האֶרְאס. מראש, הייתה ערוכה במרחב חטיבת רגלים 1 ככוח הגנה בעומק מאחורי החטיבות של אוגדה ממוכנת 18 שהחזיקו את קו ההגנה הקדמי. רוב הכוחות של אוגדה 18 שנסוגו מקו ההגנה הקדמי הצטרפו לחטיבה זו ורק חלק מצומצם נשארו בעמק האֶרְאס.

חזית דרום מערבית: ההתקדמות האֶזְרִית לאורך עמק האֶרְאס עד לגבול המערבי של אֶרְצָךְ עם אֶרְמֶנִיָה ומשם פנייה צפונה לעבר 'פרוזדור לָאצ'ין' – הכביש המחבר את מרכז אֶרְצָךְ עם אֶרְמֶנִיָה.

ככלל, למעט באירוע אחד, לא הייתה זיקה ישירה בין הקרבות בכל אחת מהחזיתות הללו, לפיכך תיאור המהלכים שלהלן יפוצל בהתאם לסידור חדש זה.

החזית הדרום מערבית

ב-18 באוקטובר, לאחר שב-17 ניסו לעקוף את ההתנגדות הארצית הצפויה בציר הכביש הראשי ונכשלו עקב ההתערבות האיראנית, התקדמו האזרים גם על ציר הכביש הראשי עד שהגיעו למגע עם ההגנה הארצית ונעצרו מולה. בינתיים שלחו שוב כוח בדרך העוקפת לחוֹדֶה-פֶּרִין. הפעם הם גם דיווחו על המהלכים שלהם.

למחרת, ה-19 באוקטובר, כנראה לאחר נוהל-קרב מסודר שכלל סיור ההיערכות הארצית, פתחו האזרים בהתקפה עליה – כוח אחד תקף חזיתית וכוח אחר איגף דרך השטח ההררי מצפון ותקף את הארצכים מאגפם, מהשטח הגבוה כלפי מטה. כוח נוסף ניצל את העקיפה מדרום לעבר חוֹדֶה-פֶּרִין כדי לנוע שוב לעבר הכביש הראשי דרך כפר קומלק ואיים על העורף של הכוח הארצכי.

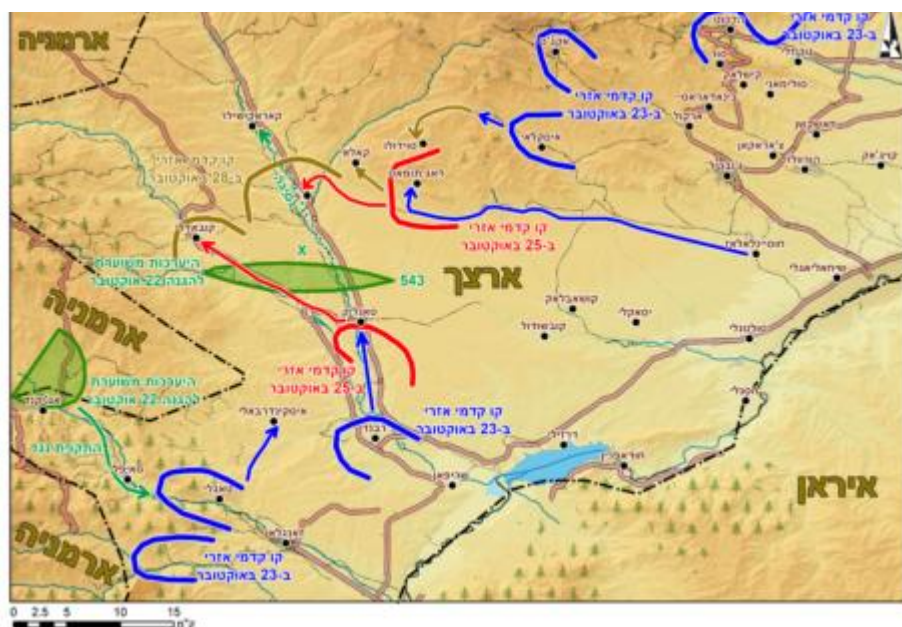
מערך הגנה ארצבי חפוז מצולם מ־כטמ"ם אזרי – ייתכן בעמק האַרַאס – פורסם ב-18 באוקטובר
פלומת האבק משמאל לכוונת היא משיגור טיל נגד-טנקים לעבר הכוחות האזריים שמצויים מחוץ לצילום
מימין. 27א

נראה שתבוסת הארצכים הייתה מכרעת, כי למחרת, ב-20 באוקטובר, התקדמו האזרים כמעט ללא לחימה עד לעיירה זַנְגִ'לֶן, ובדרך כבשו סדרה של כפרים נטושים – התקדמות של כ-35 קילומטרים בקו אווירי (בערך 45 קילומטרים בשטח) ביום אחד. הארצכים טוענים שבאותו יום הדפו את ההתקפה האזרית באזור חוֹדֶה-פֶּרִין. הרמז היחיד לאפשרות שדיווח זה יש בו מן האמת, גם אם הוא מוגזם, הוא העובדה שב-21 לא דיווחו האזרים על כל התקדמות במרחב זה, ורק ב-22 באוקטובר דיווחו על כיבושים נוספים, חלקם של כפרים סביב העיירה זַנְגִ'לֶן וחלקם המשך התקדמות מערבה לאורך העמק וצמוד לגבול של אַרְצֶךְ עם איראן עד למשולש הגבולות אַרְצֶךְ-אַרְמֶנִיָה-איראן.

ב־22 באוקטובר, בעוד חלק מהכוחות האֶזְרִיִּים משלימים את טיהור מרחב זַנְגִּילֵן ועמק האַרְאס, הופנה חלק אחר לתקוף צפונה, לאורך עמק נחל הַבְּזַרְצִ'י לכיוון העיירה קוֹבְדִּלִי ועמק נחל הַקְּרִי בכיוון מעבר לֶאצ'וֹן, המעבר המחבר את מרכז אֶרְצָךְ לֶאֶרְמֶנִיָּה. ביום זה הזכירו הדיווחים האֶזְרִיִּים בפעם הראשונה את חטיבה ממוכנת 543 של צבא אֶרְמֶנִיָּה כאחד הכוחות הערוכים להגנה מולם בגזרה זו. האֶזְרִיִּים דיווחו שהם הנחיתו על חטיבה זו מכת-אש ארטילרית שגרמה לה נפגעים רבים. נראה אם כן, שחטיבה אֶרְמֶנִיָּת 543 נכנסה לאֶרְצָךְ דרך המעבר בֶּלֶאצ'וֹן, פנתה דרומה ולכל המאוחר ב־21 באוקטובר נערכה להגנה בקו כלשהו בערך 45 עד 50 קילומטרים מדרום למעבר.

החל מ־23 באוקטובר דיווחו האֶזְרִיִּים שהם מפציצים ומפגיזים כוחות אֶרְצְכִיִּים ואֶרְמֶנִיִּים הערוכים להגנה על הציר הראשי המוביל מאזור זַנְגִּילֵן צפונה לקוֹבְדִּלִי ואחריו לעבר לֶאצ'וֹן. בימים הבאים לא דיווחו האֶזְרִיִּים על הישגים חדשים ואילו האֶרְצְכִיִּים דיווחו על הדיפת ניסיונות התקפה צפונה.

הגעתם של הכוחות האֶזְרִיִּים לגבול עם אֶרְמֶנִיָּה עורר חשש אצל האֶרְמֶנִיִּים שהם לא יסתפקו בכיבוש שטחים באֶרְצָךְ אלא ינסו לפלוש גם למחוז הדרומי של אֶרְמֶנִיָּה, מחוז סִיּוֹנִיק, שחוצץ בין אֶזְרֶבֶּיג'אן-גופא ובין נַחְצ'יבֶּאן האֶזְרִית. האֶרְמֶנִיִּים תגברו את האזור בכוחות שלהם וכנראה שב־24 באוקטובר, ניסו גם לתקוף-נגד לתוך אֶרְצָךְ בכיוון העיר זַנְגִּילֵן. לטענת האֶזְרִיִּים הם הדפו התקפה זו.

ב־25 באוקטובר דיווחו האֶזְרִים על התקדמות נוספת צפונה, כשגולת הכותרת היא כיבוש העיירה קוֹבְדֵלִי במעלה עמק נחל הַבְּזָרְצִי. נראה שהתקפה זו, שהתקדמה כ־15 קילומטרים ביום אחד, נהנתה מסיוע של כוח אֶזְרִי שחצה את דרום גב ההר, מאזור ג'ֶבְרִיִל שבחזית הדרום מזרחית. ב־23 באוקטובר החל הכוח האֶזְרִי הזה לאיים עורף על הכוחות הארצנים והאֶרְמֵנִים אשר חסמו את דרכו של הכוח האֶזְרִי התוקף בעמק נחל הַקְּרִי לעבר לֶאצ'ין ובעמק נחל הַבְּזָרְצִי לעבר קוֹבְדֵלִי. מהירות ההתקדמות האֶזְרִית בימים הבאים מרמזת שבהיווצר האיום על עורפם העדיפו הכוחות המגנים לסגת מאשר להמשיך להתנגד להתקדמות האֶזְרִית ולהסתכן בכיתור.

דיווח אֶזְרִי חריג פורסם בבוקר 26 באוקטובר. לפי דיווח זה כוח אֶרְצְכִי באזור הכפר לֶאצ'ין ירה לעבר כוח אֶזְרִי המצוי באזור הכפר סֶפִיֶאן. הכפר סֶפִיֶאן נמצא במרחק של 15 קילומטרים בקו אווירי מהנקודה הצפונית ביותר עליה דיווחו האֶזְרִים שהגיעו עד אז. על שחרור/כיבוש הכפר הודיעו האֶזְרִים רשמית רק כעבור עוד 14 ימים, ב־9 בנובמבר. ייתכן שהדיווח מה־26 באוקטובר היה שגוי והדובר האֶזְרִי התבלבל עם כפר אחר דרומי יותר – אולם, אז גם מקור הירי, לֶאצ'ין, הוא בעיתי. אפשרות אחרת היא שמדובר היה בכוח-מיוחד אֶזְרִי מצומצם שחדר לעורף האֶרְמֵנִי. אפשרות שלישית היא, שההתקדמות האֶזְרִית בעמק הַקְּרִי בעקבות האויב הנסוג הייתה מהירה ועמוקה ונהדפה על ידי התקפת נגד אֶרְמֵנִית. ישנו דיווח לא-רשמי, שמועדו לא ברור, על כוח ממוכן אֶזְרִי שהתקדם צפונה בעמק הַקְּרִי עד שהנגמ"ש המוביל נפגע ממוקש והטור האֶזְרִי כולו נעצר. בהמשך, האֶרְצְכִים והאֶרְמֵנִים ככל הנראה הנחיתו על הטור הזה התקפת נגד, שאילצה את האֶזְרִים לסגת דרומה ולהעריך מחדש. ייתכן שדיווח זה מתיחס לאירועי 26 באוקטובר.

נראה שבזאת מוצה הכוח הממוכן האֶזְרִי בגזרה זו, שכן למעט מאמצים חלשים, שנכשלו, להמשיך צפונה לעבר לֶאצ'ין, התקדמות הכוחות האֶזְרִים נעצרה כאן עד ל־1 בנובמבר. במקום להתקדם צפונה עסקו הכוחות האֶזְרִים בטיהור המרחב שמאחוריהם. ב־28 באוקטובר הם פרסמו שמות של כפרים חדשים שלכאורה כבשו באותו יום. אולם, כל הכפרים החדשים הללו מצויים כמה קילומטרים מדרום לכפרים שטענו שכבשו כבר ב־23 באוקטובר – כלומר, אחורה יותר בציר ההתקפה שהציגו באותו יום. מכאן אפשר להסיק אחת משתיים:

או שהתקפות הנגד של הכוחות המשולבים האֶרְצְכִים והאֶרְמֵנִים הצליחו להדוף את האֶזְרִים דרומה והם נאלצו לכבוש מחדש שטחים שכבשו כבר כמה ימים קודם (כמו שקרה במתקפה הראשונה שלהם בתחילת המלחמה);

או שההתקפה האֶזְרִית צפונה נבלמה במשך כמה ימים וכדי לשמר את תדמית הנצחון בהעדר הישגים אמיתיים הם הציגו שמות הכפרים החדשים למרות שהיו אחוריים יותר מתוך הנחה שאיש לא יבדוק היכן הם בדיוק.

החזית הדרום מזרחית

אם בגלל שלא התאמצו בגלל קשיי-תחזוקה, עייפות הכוחות ועייפות המפקדים, ואם בגלל שההתנגדות האֶצְרִית, מתוגברת בכוחות אֶרְמֶנִים, הדפה, או לפחות עיכבה, את ההתקפות של האֶצְרִים, בחזית הדרום מזרחית – המרחבים שסביב העיירות ג'ֶבְרִיל, הֶדְרוֹט ופּוֹזוּלִי – עסקו האֶצְרִים במשך פרק זה של המלחמה בעיקר בהשלמת כיבושים של כפרים שחלפו על פניהם בימים הקודמים מבלי להכנס אליהם ובהרחבת הכיבוש מֶג'ֶבְרִיל מערבה.

המרחב מֶג'ֶבְרִיל מערבה הוא דרום המרחב ההררי של נְגוֹרְנוֹ-קֶרְבֶּךְ. השטח מאופיין בהרים, עמקים וגיאות שהפרש הגובה בין ראשי ההרים ובין תחתית העמקים והגיאיות ותלילות המדרונות הולך וגדל ככל שנעים דרכו צפונה. קווי הרכס והאפיק הם ברובם מצפון לדרום, אבל גם קווי-פרשת המים של הרכסים אינם בגובה אחיד, כך שהתנועה עליהם מרובה בעליות ובירידות תלולות מפסגה לפסגה. ככל שמצפינים, הצמחייה נהיית גבוהה יותר וצפופה יותר – מהעשבייה הנמוכה יחסית בעמק נהר האֶרְאס עבור בשיחים גבוהים בצפיפות משתנה במרכז ועד חורשות ויערות בחלק הצפוני של המרחב. משום כך, בעוד שברוב המרחב הדרומי יכול רכב-שטח לנוע גם לא על הדרכים הקיימות, ככל שמצפינים התנועה של כלי רכב מוגבלת יותר ויותר למעט הכבישים (והגרועים מבחינת רוחב ומצב אחזקה) ולדרכי העפר הקיימים. יתר על כן, ככל שמצפינים גם התנועה של כוחות רגליים נהיית קשה יותר ומתישה יותר עקב תלילות המדרונות, סבכי השיחים, הסלעים הבולטים ומדרגות הסלע במדרונות.

כמו כן, בעוד שכמעט כל עשרות הישובים בדרום הם כפרים קטנים (מספר עשרות בתים קטנים חד-קומתיים ודו-קומתיים בתפזורת) ומעטים הם כפרים גדולים (הרבה עשרות עד כמה מאות בתים), שהיו מאוכלסים באֶצְרִים עד שנמלטו או גורשו במלחמת נְגוֹרְנוֹ-קֶרְבֶּךְ הראשונה (1988 – 1994), ולכן כמעט היו כולם ריקים לחלוטין מאוכלוסייה ובתיהם הרוסים למחצה, ככל שמצפינים יותר ויותר ישובים היו כפרים ועיירות מאוכלסים באֶרְמֶנִים. בעיירה ג'ֶבְרִיל ובכמה מהכפרים האֶצְרִים לשעבר התישבו אֶרְמֶנִים, אבל במספרים קטנים בלבד, כך שגם בישובים אלה רוב הבתים היו נטושים והרוסים.

כאמור, כיוון התקפה זה הוביל ללב של אֶרְצֶךְ ולכן ההתנגדות האֶצְרִית כאן, כפי שתוארה בתקופה שעד 17 באוקטובר, הייתה חזקה בהרבה מאשר לאורך עמק האֶרְאס. פּוֹזוּלִי נכבשה ב־17 באוקטובר וייתכן שגם הֶדְרוֹט נכבשה באותו יום או יום-יומיים אחר-כך, לאחר שהושלם הכיתור שלה והכוחות האֶצְרִיים שהחזיקו בה נאלצו לסגת ממנה ברגע האחרון כדי לא להלכד – חלקם נאלצו להלחם כדי לסגת דרך כוחות מכתרים וחלקם הסתננו בהשאירם מאחור את ציודם הכבד. נראה, שהמאמץ להשלים את כיבוש העיירות הללו והמרחב שביניהן התיש את הכוחות האֶצְרִיים שהשתתפו בו, כי מה־18 עד ל-28 באוקטובר הם לא עשו ניסיון

עוצמתי להמשיך להתקדם צפונה-מערבה לעבר שושה – שטח המפתח הגיאוגרפי של המרחב כולו. תחת זאת, השלימו טיהור המרחבים שנותרו מאחורי כוחות החוד שלהם ושלחו שני מאמצים בכיוונים משניים:

- מאמץ אחד מפוזר צפונה לעבר חוג'וואנד לאורך אזור הגבול בין אַרְצֶךְ ובין אַזְרְבַּיְג'אן כדי לגרש משם את הכוחות האַרְצֶכִים
- מאמץ אחר מערבה על הרכסים הדרומיים של המרחב ההררי.

המאמץ לעבר חוג'וואנד הסתכם במספר התקפות מצומצמות כדי להשלים את כיבוש כלל מרחב הגבול עד לעומק של כמה קילומטרים בתוך אַרְצֶךְ.

ההתקדמות מערבה התנהלה בדירוג, בשלושה צירים מקבילים, שיצאו מאזור העיירה ג'בְּרִיל. ההתקפה הראשונה בוצעה בציר הצפוני מהשלושה, אחר-כך בציר האמצעי מהשלושה ולבסוף בציר הדרומי ביותר. הכוחות האַרְצֶכִים חצו את דרום גב ההר לעבר עמק נחל הֶקְרִי שבחזית הדרום מערבית – תנועה של כ-30 קילומטרים בקו-אווירי, אבל כ-50 קילומטרים על הקרקע, ב-6 ימים. נראה שמשך הזמן אינו מעיד על לחימה קשה, אלא בעיקר על קשיי תנועה והספקה.

בקצה של ההתקדמות הזו, ב-23 באוקטובר, התקרבו הכוחות האַרְצֶכִים לעמק נחל הֶקְרִי מצפון לכוחות האַרְמֶנִים והאַרְצֶכִים שחסמו את ההתקדמות של הכוחות האַרְצֶכִים בחזית הדרום מערבית מכיוון זַנְגִ'ילֶן וחֻדְהֶפְרִין צפונה, ובכך איימו על עורפם (ראו תיאור ומפה על הלחימה בחזית הדרום מערבית לעיל). ייתכן שב-25 באוקטובר כוח מסוים מהמאמץ הזה אף ירד לתוך עמק הֶקְרִי וכבש את הכפר פְּדֶר. נראה שהאיום הצליח, כי באותו יום, כפי שתואר לעיל בהצגת הלחימה בחזית הדרום מערבית, הצליחו הכוחות האַרְצֶכִים התוקפים מכיוון זַנְגִ'ילֶן וחֻדְהֶפְרִין בעמק נחל הֶקְרִי ובעמק נחל הַבְּזַצְצִי להתקדם במהירות כ-15 קילומטרים כדי לכבוש את העיירה קוֹבְדִלִי. מהירות התקדמות זו מרמזת על כך שהכוחות המגנים העדיפו לסגת מאשר להלחם.

אף כי בחזית הדרום מזרחית נעצרה ההתקדמות בכיוון שושה, המשיכו האַרְצֶכִים להמטיר אש מהאוויר ומארטילריה על הכוחות האַרְצֶכִים והאַרְמֶנִים שנערכו להגן מולם בגזרה זו. בנוסף שיגרו קבוצות קטנות של כוחות-מיוחדים לפשוט על הכוחות האַרְצֶכִים והאַרְמֶנִים – כנראה תוך מיקוד על מפקדות. ב-19 באוקטובר נהרג מפקד חטיבה 246 האַרְמֶנִית, לטענת האַרְצֶכִים במבצע של הכוחות המיוחדים שלהם, ויחד איתו נהרגו גם סגנו ומפקד גדוד 3 של החטיבה בעת שהשלושה נפגשו – כנראה לתצפית משותפת על המרחב. לגבי מותו של מפקד החטיבה ניתן אישור אַרְמֶנִי כמה חודשים אחרי המלחמה בעת שהוענק לו עיטור גבורה, אבל מות שני הקצינים האחרים אינו מוזכר מפורשות. האַרְצֶכִים טענו גם שהרגו את מפקד חטיבת הכוחות המיוחדים האַרְמֶנִים באירוע נפרד באותה גזרה. מקור אַרְמֶנִי, שהתפרסם אחרי המלחמה, טען שהוא נהרג כבר שבוע קודם בתקיפת

כטמ"מ. חטיבת הכוחות המיוחדים הייתה הכוח האָמְנִי הראשון שנכנס לאָרְצָךְ, כבר ב־1 או ב־2 באוקטובר. באותה עת דווח שבימים הבאים השתתפה בלחימה בחזית הצפונית ובחזית הצפון מזרחית. נראה שבעקבות ההבקעה האָזְרִית בדרום והמשבר שיצרה, הועברה חטיבת הכוחות המיוחדים, או לפחות חלק ממנה, לתגבר את הכוחות האָרְצָכִיִּים באזור הָדְרוֹט. ייתכן שהפער בתאריכים נובע מכך שפרסום ההודעה האָזְרִית על מותו אינה בתאריך שבו הרגו אותו אלא בתאריך שהמודיעין שלהם גילה שהוא נהרג. לכל אורך המלחמה פרסמו האָזְרִים מעת לעת את הפגיעה במפקדי גדודים ומפקדי חטיבות אָרְצָכִיִּים ואָמְנִיִּים. באחת מתקיפות הכטמ"ם הם הצליחו לפגוע בשר ההגנה של אָרְצָךְ. נראה אם כן, שהם ניהלו צייד מכוון של מפקדים – בחלקם פגעו באמצעות כטמ"מים, בחלקם באמצעות פשיטות של כוחות-מיוחדים ולפעמים על ידי הפגזה ארטילרית של מפקדה ולאו דווקא בירי נקודתי מכוון על האדם עצמו.

החזית האווירית

גם בתקופה זו לא היה שינוי בדפוסי הפעולה ובתעדוף המטרות לתקיפה של האָזְרִים. עצימות התקיפות המשתמעת ממאפייני הדיווחים של היריבים בנושא זה נותרה נמוכה למדי. מתוך תשעה הימים הכלולים בפרק זה היו חמישה ימים (18, 19, 21, 22, 26 באוקטובר) בהם לא דיווחו האָזְרִים על אף תקיפה מהאוויר. גם הדיווחים האָרְצָכִיִּים על יירוט של כטמ"מים בפרק זמן זה מועטים.

עצירה מערכתית שנייה לארגון מחדש (27 – 30 באוקטובר)

דיווחי האָזְרִים בימים 27 באוקטובר עד 30 באוקטובר מציינים כיבוש סדרה של כפרים, אולם כולם בעורף הקו הקדמי אליו הגיעו הכוחות האָזְרִים בימים הקודמים ולכן ככל הנראה נועדו להציג רושם של המשך ההתקדמות בעוד שבפועל הכוחות האָזְרִים העיקריים עצרו לארגון מחדש וטיהור סופי של השטח שבבשו בימים הקודמים.

עם זאת, מדיווחים אָרְצָכִים ואָרְמָנִים עולה שכוחות אָזְרִים קטנים – בסדרי-גודל של מחלקות ופלוגות, 'קבוצות-חבלה' במינוח האָרְמָנִי, המשיכו להיות פעילים – אלה הסתננו לעורף האָרְצָכִי ופשטו על יעדים שונים. רוב-רובן של פעולות אלה התרחשו בחזית הדרום מזרחית בכיוון העיירה שוֹשָׁה ובחזית הדרום מערבית בכוון פרוזדור לֶאֶצ'ין. דבר זה מעיד על המגמה של פעולות אלה – הכנת התנאים לחידוש ההתקפה על ידי הכוחות הממוכנים האָזְרִים. ב-29 באוקטובר התראיין נשיא אָרְצָךְ בטלויזיה של אָרְצָךְ ואמר שכמה מהכוחות האָזְרִים הללו התקרבו עד כדי 5 קילומטרים מהעיירה שוֹשָׁה (כלומר, בעורף מערך ההגנה המאולתר שהקימו האָרְצָכִים כדי למנוע התקדמות בדרכים הישירות מפוזולִי לשוֹשָׁה) והזכיר למאזינים את חיוניותה של עיירה זו לשליטה על אָרְצָךְ.

האָרְצָכִים דיווחו על סדרה של מבצעים של כוחותיהם שאיתרו והשמידו את הכוחות המסתננים ועל איסוף של מאות גופות של חיילים אָזְרִים. במקרה אחד דיווחו האָרְצָכִים, שהכוח האָזְרִי שהשמידו עסק בהקמת מצבור תחמושת בגזרה מול שוֹשָׁה. הם פוצצו את המצבור. עם זאת, נראה שכמו בשאר דיווחי הניצחון שלהם, גם אם היו להם הצלחות, הם הגזימו את היקפן ביחס להיקף הפעולות של האָזְרִים.

בעודם עסוקים בלחימה ב-'קבוצות החבלה' האָזְרִיות המסתננות לעורפם, לא ניסו האָרְצָכִים והאָרְמָנִים להמשיך לתקוף-נגד את הכוחות האָזְרִים העיקריים שהלכו והתבססו בשטח שבבשו, אלא הסתפקו בהפגזות ארטילריות בלבד ופשיטות קטנות משלהם באמצעות חוליות, כיתות ומחלקות רגלים – כולל לשטחה של אָזְרִיג'אן עצמה.

החזית האווירית

בימים 26 – 27 באוקטובר לא דיווחו האָזְרִים על אף תקיפה מהאוויר וייתכן שהפסקת הדיווחים מעידה על הפסקה או לפחות דעיכה ניכרת בתקיפות. ב-28

התחדשו הדיווחים והוצגו סרטונים של תקיפת מגוון רב של סוגי מטרות: תותחים, משאיות, טנקים, מוצבי רגלים ומתקני תקשורת וגם משגר אוסה אחד. חלק מהסרטונים אינם של תקיפות באמצעות כטמ"מים, אלא של מטוסי תקיפה שהטילו פצצות גדולות, חצי טון או טון כל אחת, על המטרות. כמו כן הוצג סרטון של הכוונת אש ארטילרית באמצעות כטמ"ם, אם כי המטרה המופגזת אינה ברורה.

אין מידע על פיזור התקיפות במרחב, אבל הרושם הוא, שבוצעו תקיפות בכל החזיתות, אבל הרוב היו נגד הכוחות האֶרְצָבִיִּים והאֶרְמֶנִיִּים בחזיתות הדרום מזרחית והדרום מערבית.

פרק התמרון הרביעי (30 באוקטובר – 10 בנובמבר):
מתקפה אזורית רב־חזיתית עד לסיום המלחמה בנצחון
אזרי מובהק

פרק לחימה זה סיים את המלחמה בתבוסה מוחלטת לצד הארצכי והארמני. האזרים פתחו במתקפה כוללת בכל החזיתות בבת-אחת למעט בחזית הצפון מזרחית. מתקפה זו כללה לראשונה התקפה קרקעית בחזית המרכז-מזרחית, שבה עד למועד זה הסתפקו היריבים בירי-מנגד ובפשיטות בלבד. כמו כן, גם הלחימה בחזית הצפונית, שבה הסתפקו במהלכים קרקעיים מוגבלים בימים הראשונים של המלחמה ומאז רק החליפו אש מרחוק ואולי מעט לעת ביצעו פשיטות קטנות, התעוררה לחיים והאזרים תקפו שם שוב במטרה לכבוש שטח. בחזית הדרום מערבית חודש מאמץ ההתקפה האזרי לעבר לאצ'ין. אולם, המאמץ העיקרי היה בחזית הדרום מזרחית שכוונה לכבוש את שושה – שטח המפתח של ארצך, כפי שמבהירה האימרה המקומית: "השולט בשושה שולט בנגורנו-קרבך".

עד לפרק זה במלחמה תקפו האזרים בעיקר באזורים ריקים מאוכלוסייה ארצכית או מיושבים בדלילות בלבד ויכלו לטעון שהם 'משחררים' שטחים שפעם היו מיושבים באזרים שגורשו במלחמת נגורנו-קרבך הראשונה (1987 – 1994). המקרה החרג, במסגרת ניצול ההצלחה הראשוני של הבקעת מערך ההגנה הארצכית בגזרה הדרום מזרחית, היה הישוב הקרוט המאוכלס ארמנים, כ-10 קילומטרים מצפון לג'בריל. אולם, עד לשבוע האחרון באוקטובר, למרות דיווחים ארזיים רשמיים כוזבים שהקרוט 'שוחררה' כבר ב-9 באוקטובר, הם רק פשטו לתוכה באמצעות כוחות-מיוחדים. כוחות אלה הסתננו זמנית לעיריה, צילמו דגל מונף על בית בתוכה, ונסוגו מול התקפות נגד של הארצכים. כעת הכוחות האזרים תקפו לתוך שטח ארמני מובהק – הלב האוכלוסייתי והכלכלי של ארצך,²³ ומגמתם כבר לא הייתה פשיטה או שחרור "אדמות ארזיות גזולות", אלא כיבוש שטחים מאוכלסים בארמנים והכרעת המלחמה.

ב-9 בנובמבר התברר סופית למנהיגי ארצך וארמניה שהובסו – שושה נפלה, כוחות ארזיים קטנים כבר איימו על הבירה סטפנקרט והתנהלו קרבות בין כוחות ארזיים, שחסמו את הכביש החיוני המחבר את שושה דרך לאצ'ין לארמניה, ובין כוחות ארצכיים וארמניים שניסו לגרשם משם ולפתוח מחדש את הכביש. גם בחזיתות האחרות, הגם שההצלחות האזריות היו פחותות, היה ברור שלא נותר בידי הצבאות של ארצך וארמניה הכוח והרצון להמשיך להלחם. ראש-ממשלת ארמניה פשיניאן פנה לנשיא רוסיה פוטין והודיע על נכונותו להסכים לשביתת-נשק בתנאים שפירושם כניעה מוחלטת.

פענוח המהלכים בפרק זה של המלחמה קשה עוד יותר מאשר בפרקים הקודמים – האזרים כמעט שלא דיווחו על הישגיהם וכאשר דיווחו נכללו בהם שמות של

נב אמנם בעברה שושה הייתה עיירה מעורבת, אשר האזרים גירשו ממנה את התושבים הארמנים ב-1920 והארמנים גמלו לאזרים בגירוש דומה ב-1994, והיו עוד כפרים שהיו פעם מאוכלסים באזרים במרחב הזה, אבל עד למלחמת נגורנו-קרבך הראשונה היה אזור זה מאוכלס בעיקר בארמנים, ובניגוד לאזורים האחרים שהאוכלוסייה האזרית ברח או גורשה מהם, הישובים כאן היו מאוכלסים כולם.

מקומות שהיו בלתי-סבירים לחלוטין בעורף האֶרְצָכִי או שהיו בעורף האֶרְצִי כבר כמה וכמה ימים.^ג יש להניח שערפול זה נעשה בכוונת מכוון לבלבל את האויב, וגם היום הוא ממשיך להקשות על פענוח האירועים. סיבוך נוסף שמקשה על הבנת המתרחש הוא השיטה שנקטו בה האֶרְצִים – החדרת כוחות רגליים מיוחדים ורגילים בהסתננות לעורף מערך ההגנה האֶרְצָכִי ובאותה עת או כעבור מספר ימים התקפות ממוכנות על חזית המערך הזה. גם הדוברים האֶרְצָכִים והאֶרְמָנִים לא טרחו תמיד לפרט לגבי מיקום הקרבות ודיווחו בעת ובעונה אחת על הלחימה בחזית ועל הלחימה בעורף – כך, למשל, מצד אחד דיווחו על בלימת התוקפים האֶרְצִים במרחק של כ־15 קילומטרים משוֹשָה ובאותה עת ציינו שיש כוחות אֶרְצָכִיים 5 קילומטרים בלבד משוֹשָה בלי להסביר את הסתירה לכאורה.

החזית הצפונית

לטענת האֶרְצָכִים, ב־30 באוקטובר, אחרי כחודש של חילופי-אש מנגד בלבד, יזם שוב צבא אֶרְבִּיג'אן מהלך קרקעי דרך רכס מוֹרֵב לעבר צפון מערב אֶרְצֶךְ. האֶרְצָכִים טוענים שבלמו התקפה זו. האֶרְצִים כלל לא הזכירו מהלך כזה – אם כי בהינתן שהם בדרך כלל לא הזכירו מהלכים שנכשלו זה אינו מהווה סתירה לדיווח האֶרְצָכִי. גם בימים הבאים בעוד הדוברים האֶרְצָכִים הזכירו מעת לעת לחימה בחזית זו האֶרְצִים התעלמו ממנה לחלוטין.

החזית מוזכרת שוב בדיווחים האֶרְצָכִיים (ושוב האֶרְצִים מתעלמים ממנה) ב־2 בנובמבר. לטענת האֶרְצָכִים האֶרְצִים תקפו שני מוצבים של צבא אֶרְצֶךְ באמצעות פלוגת רגלים משעה 20:30 עד 23:40. ההתקפה נהדפה באש מרגמות ופשיטת-נגד, שרדפה אחרי האֶרְצִים הנסוגים ואז נסוגה חזרה לקו האֶרְצָכִי המקורי. ההתקפות האֶרְצִיות נמשכו גם ב־3 בנובמבר ואז נפסקו, למעט אש ארטילרית, עד ליל 4 – 5 בנובמבר – שני צוותי-קרב אֶרְצִים שוב ניסו לחדור את הקו האֶרְצָכִי ושוב, לטענת האֶרְצָכִים, נהדפו. ואז שוב נעלמה חזית זו גם מהדיווחים האֶרְצָכִיים.

החזית הצפונית-מזרחית

בחזית זו נמשכה הלחימה של שני הצדדים באש-מנגד ובפשיטות של כוחות קטנים בלבד.

החזית הדרום מערבית

במועד לא ידוע הכניס צבא אֶרְמֶנִיָה חטיבה ממוכנות נוספת שלו להלחם בחזית זו, חטיבה 556, כדי לתגבר את שרידי חטיבה ממוכנת 543 שלחמה בגזרה זו מ־22 באוקטובר וספגה אבדות כבדות. חלוקת הגזרות בין שתי החטיבות אינה

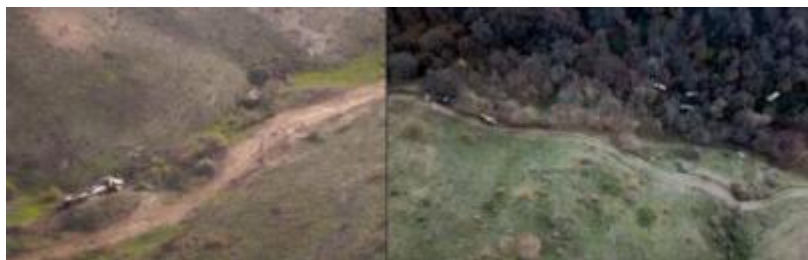
נג אוסיף שלא מעט מקומות שהוזכרו בימים אלה לא הצלחתי למצוא באף מפה של האזור.

ברורה. החטיבה נכנסה לארצ'ך דרך פרוזדור לאצ'ין, פנתה דרומה על הכביש לזנג'ילן ונערכה להגן נגד המשך ההתקדמות האזורית צפונה על אותו כביש. כוח נוסף נכנס לארצ'ך על גבי דרכים כ-15 עד 20 קילומטרים מדרום לכביש של פרוזדור לאצ'ין ותקף נגד לעבר הכוחות האזורים בקונדלי, אשר היוו משמר אגף לכוח האזורי העיקרי בעמק נחל ההקרי. באשר לכוח הארמני שתקף לעבר קונדלי, לא ברור לאיזו חטיבה הוא שייך האם היה זה כוח מתוך חטיבה 556, שפוצלה בין שתי גזרות-המשנה של החזית, או, כנראה סביר יותר, לאור המיקום וכיוון ההתקפה, שזו חטיבה שלישית, או חלק ממנה, שמספרה לא צוין בדיווחים.

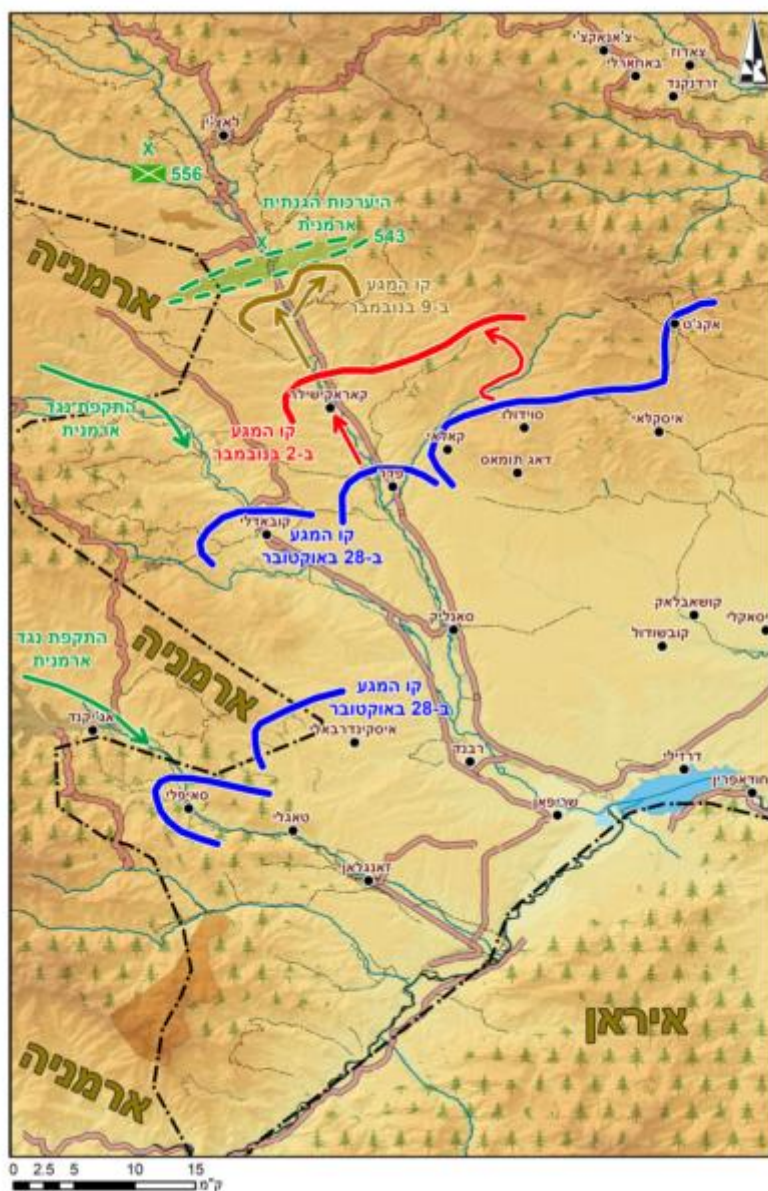
ב-30 באוקטובר דיווחו הארצ'כים שהתחדשה ההתקפה האזורית בחזית זו בעמק נחל ההקרי – בעיקר על ידי כוחות קטנים שניסו להסתנן צפונה. אולם, לטענתם, רובם אותרו, נפגעו באש מרחוק ונאלצו לסגת. התקפה אזורית עוצמתית יותר נהדפה ב-31 באוקטובר – לטענת הארצ'כים בשטח נותרו יותר מ-50 גופות של לוחמים אזוריים.

האזורים לא דיווחו דבר על הלחימה בחזית הזו באף אחד מהימים הללו. הדיווח האזורי הראשון היה ב-2 בנובמבר. באותו יום, מול טענות הארצ'כים והארמנים שבלמו התקפה אזורית נוספת, טענו האזורים שכבשו שלושה כפרים חדשים – התקדמות של כ-6 קילומטרים. עם זאת, גם בהנחה שדיווח אזורי זה הוא אמת, בשישה הימים הבאים, מה-3 בנובמבר עד ה-8 בנובמבר, לא דיווחו האזורים על שום התקדמות נוספת ואפילו לא על לחימה בגזרה זו. בימים אלה המשיכו האזורים לדווח על כיבושי כפרים – אבל כולם היו הרחק מדרום לקו הקדמי של כוחותיהם. עובדה זו מרמזת שדיווחים אלה נועדו ליצור מצג-שווא של הצלחה אל מול מציאות של כשלונות.

אכן, בעוד האזורים אינם מזכירים המשך ההתקפה צפונה, הארצ'כים דיווחו על קרבות הגנה מוצלחים. ב-4 בנובמבר ציינו הארצ'כים שהדפו התקפה אזורית ממוכנת והשמידו שדרה של טנקים ונגמ"שים.

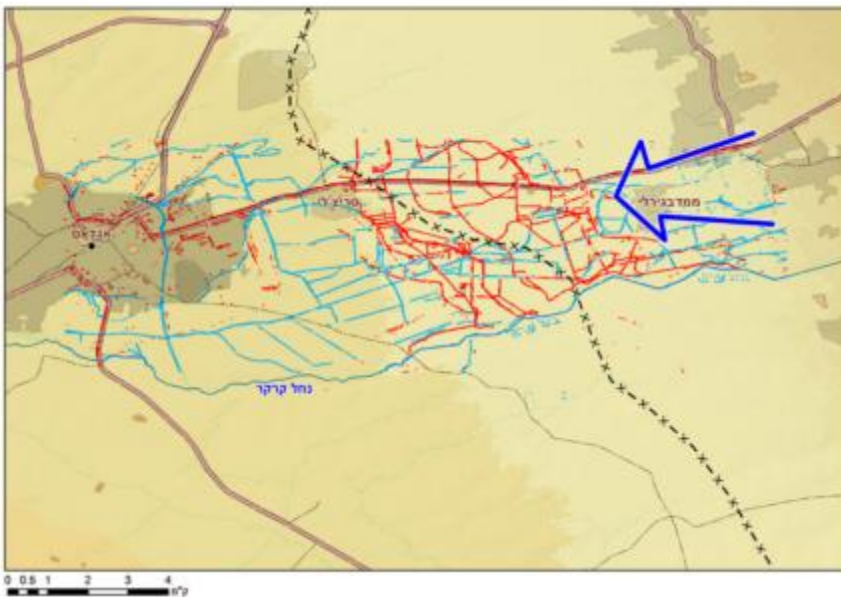

במה מהטנקים והנגמ"שים שהושמדו בחזית הדרום מערבית ל ב-4 בנובמבר. 27א

רק ב-9 בנובמבר, היום האחרון של המלחמה, דיווחו האֶזְרִים על כיבושם של כפרים נוספים כ-3 עד 4 קילומטרים מצפון לקו אליו הגיעו ב-2 בנובמבר. מנגד, דיווחי האֶרְצִים באותו יום לא הזכירו שום לחימה בחזית זו – הם היו ממוקדים בלחימה סביב ובתוך העיירה שוֹשָׁה וממערב לה על הכביש המחבר את שוֹשָׁה דרך פרוזדור לֶאצ'ין לֶאֶרְמֶנְיָה.

החזית המרכז-מזרחית

המרחב ממזרח לאֶגְדָם מצפון לנהר קֶרְקֶר – אזור מבוצר ורווי מכשולי-מים. אין מידע על גזרת ההתקפה במרחב, אבל סביר שזו הוטלה מצפון לנחל קרקר לעבר העיירה אגדם.

בחזית זו, מ־27 בספטמבר ועד ל־4 בנובמבר, הסתפקו שני הצדדים בדו־קרב של אש-מרחוק שהתעצם ודעך מעת לעת. לפעמים ביצע צד זה או האחר פשיטות קרקעיות על מוצביו של האויב, אבל אף צד לא ניסה ליזום מהלך התקפי עוצמתי. דפוס לחימה זה הסתיים ב־5 בנובמבר. מ־5 בנובמבר עד ל־8 בנובמבר הטיל גייס 1 האֶזְרִי סדרה של התקפות קרקעיות לתוך עמק נחל קֶרְקֶר. במעלה עמק זה, במרחק של כ־20 קילומטרים מהגבול, שוכנת סְטֶפְנֶקֶרט (בשמה האֶזְרִי: חֶנְקֶנְדִי), עיר הבירה של אֶרְצֶךְ.

על אף שלכאורה מדובר בשטח נוח להתקפה של כוחות משוריינים וממוכנים – מישור רחב המוביל לעמק נהר הֶקְרֶקֶר המוביל למרגלות סְטֶפְנֶקֶרט (חֶנְקֶנְדִי) – אין זה כך. משני צדי קו־המגע שקדם למלחמה המרחב המישורי רווי בתעלות-מים להשקיה שמגבילות את תנועת כלי הרכב מכל הסוגים לכבישים ולדרכי העפר. לכאורה אפשר לגשר על תעלות אלה כדי להוסיף נתיבי תנועה ולאפשר תנועת הכוחות בפריסה רחבה, אולם בפועל, עקב ריבוי התעלות החפורות שתי וערב על פני המישור, דרושה לכך הצבתם של עשרות גשרים המסוגלים לשאת משקל של טנק, או לפחות של נגמ"ש, וזאת תחת אש מהכוחות האֶרְצֶכִיִּים הפרוסים במערך ביצורים שעלה בהיקפו על כל מערכי הביצורים האחרים שבנו לאורך הגבול. כמו כן, כניסה לעמק קֶרְקֶר מצפון לנחל מחייבת מעבר דרך העיירה אֶגְדֶם. עומקו של המערך כ־8 קילומטרים מקו־המגע דרך העיירה אֶגְדֶם ועד לרכסי ההרים שמצפון ומדרום לה. מערך זה כלל שני קווי הגנה, ובקטעים מסוימים שלושה קווי הגנה, שכל אחד מהם כלל מספר סוללות עפר ושוחות עוקבות שנבנו שתי וערב וחסמו ברציפות את כל רוחב החזית ושלטו על הכבישים, על דרכי העפר ועל השטח שביניהם. תצפיות אֶרְצֶכִיִּות על הרכסים מצפון ומדרום לכניסה לעמק שלטו בתצפית לטווח רחוק אל תוך אֶזְרֶבֶיג'אן, כך שכל ניסיון לעקוף את הדרכים המוכרות ממילא היה נצפה.

כמו בהתקפות הקודמות שניסו להבקיע דרך מערך ההגנה האֶרְצֶכִיִּי, נראה שהישגי האֶזְרִים בפועל בחזית זו היו דלים – הם אפילו לא ניסו לטעון להישגים ולא פרסמו שמות של כפרים ששחררו כוחותיהם. אולם, נראה שהמטרה האמיתית לא הייתה להבקיע את מערך ההגנה האֶרְצֶכִיִּי בגזרה זו. המאמץ העיקרי האֶזְרִי נשאר בחזית הדרום מזרחית. ההתקפה לעבר שוֹשָה מדרום מזרח וההתקפה הזו ישירות לעבר סְטֶפְנֶקֶרט (חֶנְקֶנְדִי) ממזרח, סייעו הדדית זו לזו – ההתקפה לתוך עמק נהר קֶרְקֶר לעבר עיר הבירה, אילצה את האֶרְצֶכִיִּים לרתק לחזית זו כוחות שיבטיחו מעל לכל ספק שלא תהיה שם הבקעה. כוחות אלה באו על חשבון יכולתם לתגבר את כוחותיהם הנלחמים בחרוף נפש מול ההתקפה האֶזְרִית לעבר שוֹשָה, שהייתה היעד המערכתי העיקרי של האֶזְרִים עקב חשיבותה.

החזית הדרום מזרחית

ב־30 וב־31 באוקטובר חידשו האֲזָרִים את התקפתם בחזית זו כשהם תוקפים במספר מאמצים נפרדים:

מאמץ צפונה לעבר המרחב שממערב לחוֹג'וואנד – ייתכן מתוך כוונה לעקוף את הכוחות האֲרָצִיִּים הערוכים להגן על הדרכים המובילות ישירות מפוזולי לשושה.

מאמץ ישיר צפון מערבה על הדרכים מפוזולי לעבר שושה – מאמץ שכלל הסתננות של כוחות-מיוחדים והתקפות ממוכנות.

מאמץ עוקף ממערב כדי להגיע לשושה מדרום ולכביש החיוני בין שושה ובין לָאצ'ין.

כל המאמצים החלו בהסתננות של הכוחות המיוחדים האֲזָרִים דרך הכוחות האֲרָצִיִּים הערוכים להגנה. האֲרָצִיִּים דיווחו על התקפות נגד שביצעו כדי לבלום הסתננות זו ולהשמיד את הכוחות האֲזָרִים שחדרו. הלחימה התרחשה הן ביום והן בלילה. למעשה, פעולות הסתננות אלה החלו כבר כמה ימים קודם, כפי שתואר לעיל, אלא שכעת הוגדלו הכוחות המסתננים – הם כבר לא נועדו רק להטריד אלא הוטל עליהם להשתלט או לכבוש נקודות בעלות ערך טקטי ואפילו להתחיל את הקרב על העיירה שושה בעורף הכוחות המגנים האֲרָצִיִּים עוד בטרם יגיעו אליה הכוחות הממוכנים האֲזָרִים.

המאמץ האֲזָרִי צפונה נשא פרי וב־2 בנובמבר הודה הדובר של צבא אֲרָצֶךְ שכוחות אֲזָרִים מתקרבים לכפר צ'רטר הנמצא בין חוֹג'וואנד ממזרח ובין סְטֶפֶנְקֶרְט (חֶנְקֶנְדִי) ממערב. היה זה הדיווח האחרון על הלחימה בגזרה זו של החזית. לא ברור אם ההתעלמות מהמתרחש בגזרה זו נבעה מכך שהלחימה שם דעכה או שהחשיבות של הלחימה בגזרת שושה וממערב לשושה האפילה על הלחימה כאן והדוברים של שני הצדדים בחרו לא לעסוק בה.

ב־30 וב־31 באוקטובר החלה ההסתננות הגדולה של כוחות-מיוחדים אֲזָרִים לעבר שושה וכביש שושה – לָאצ'ין. נראה שהתנועה נעשתה במספר צירים שונים. הכוח הראשי בהסתננות זו, שנע לעבר העיירה שושה עצמה, מנה לפחות 400 חיילים, אם כי נרמז שהם נעו בארבע קבוצות של בערך 100 חיילים כל אחת. כוח נוסף, בסדר-גודל של פלוגה, נע לכביש ממערב לשושה. בראיון עימו, סיפר חייל אֲזָרִי פצוע, שהשתתף בהסתננות אל שושה, כי יחידתו צעדה 62 קילומטרים במשך 5 ימים עד שהגיעה למרגלות ההר עליה שוכנת שושה.⁵⁶ כמו כן, ציין שנעו דרך פרצות בהיערכות האֲרָצִיִּים. מנתונים אלה, ובמיוחד מרחק הצעידה, אפשר לשער שהמסע בוצע באיגוף עמוק מערבה מאזור פוזולי ואז פנה צפונה לעבר שושה, בעוד הכוחות האֲרָצִיִּים והאֲרָמֶנִיִּים ערוכים כשפניהם דרום מזרחה לעבר פוזולי כדי לחסום את הדרכים הישירות משם לעבר שושה.

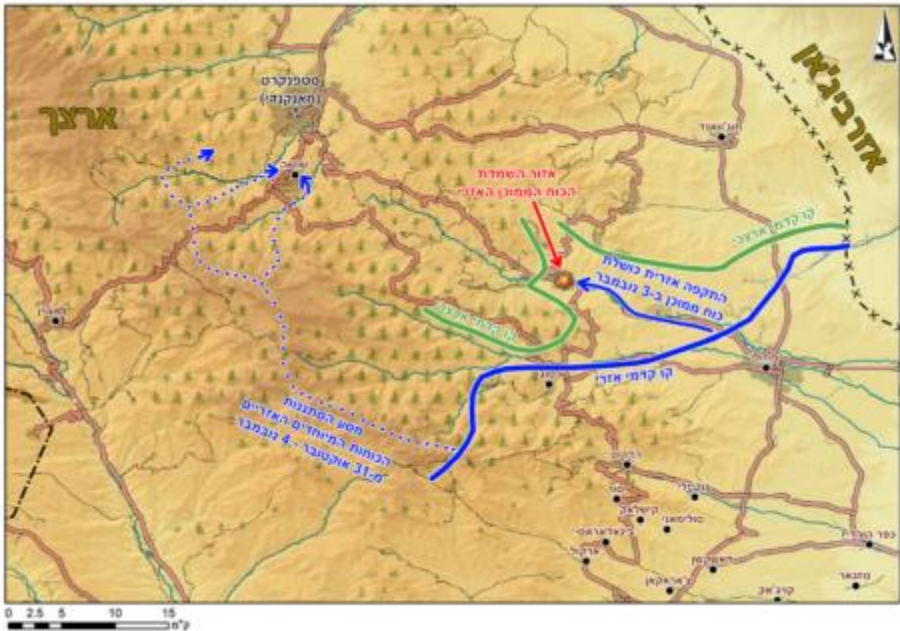
לוחמים אֶזְרִים צועדים לעבר שושה על פסגת הרכס ב־1 או ב־2 בנובמבר 2020

במהלך הימים 30 אוקטובר עד 2 בנובמבר התעלם הדובר של צבא אֶזְרִיג'אן מההתרחשויות בחזית זו למעט אמירה כללית שהלחימה נמשכת גם שם ודיווח בעיקר על הלחימה בחזיתות האחרות – כולל על שחרור כפרים נוספים שכולם כבר היו בעורף הכוחות האֶזְרִים מזה כמה ימים או אפילו שבועות. ב־3 בנובמבר הציג הדובר האֶזְרִי השמדה מהאוויר של כמה מטרות בגזרת חוֹג'וואנֶד ואחר-כך שוב שתק שתיקה 'רועמת' במשך כמה ימים.

מנגד, האֶרְצֵכִים דיווחו במשך כל הימים הללו על הלחימה הקשה המתנהלת בגזרת שוֹשָה. מ־30 עד ל־2 בנובמבר דיווחו רק על הפגזות כבדות של ישוביהם שלאורך הדרך הראשית מפּוֹזוֹלִי לִשׁוֹשָה, ואפשר להניח שמדובר היה בהפגזה מכינה אֶזְרִית. ב־3 בנובמבר דיווחו על הדיפתה של התקפה ממוכנת אֶזְרִית על דרך זו. האֶרְצֵכִים נערכו על הרכסים השולטים על הדרך, שעוברת כאן בתוך העמק המיוער של נחל קֶרְדִּיגְלִי. האֶזְרִים, שתקפו עם טנקים ו־גמ"שים, היו מרותקים לדרך עקב תנאי השטח, נכנסו לשטח השמדה שהקיף אותם מהרכסים ואיבדו לפחות פלוגה בטרם נסוגו.

נד צולם על ידי צלם של רשת הטלוויזיה הרוסית ANNA, שהלך בדרך ההפוכה יחד עם כוח אֶרְצֵכִי בתחתית הגיא. המעניין במיוחד באירוע זה הוא שמפקד הכוח האֶרְצֵכִי בחר שלא ליזום קרב עם הכוח האֶזְרִי – ייתכן מהשיקול הטקטי שהוא נמצא בנחיתות מוחלטת כלפיהם. רואים שהמפקד מתעסק עם מבשיר-הקשר שלו וייתכן שדיווח על מה שראה לממונים עליו. פורסם בערוץ הטלוויזיה הרוסית ANNA. 2 בנובמבר 2020.

ב־5 בנובמבר שוב תקפו האַזְזִירִים בגזרה זו – הפעם שילבו התקפה של רגלים עם הטנקים והנגמ"שים. הדיווח האַרְצָכִי אינו מפרט, אבל מתוך הניסוח המעורפל אפשר לשער שהרגלים נועדו לכבוש את הרכסים השולטים כדי לאפשר מעבר הטנקים והנגמ"שים דרך הגיא, כל זאת בחיפוי אש ארטילרית רבה. אולם, לטענת האַרְצָכִים, גם התקפה זו נהדפה.

לקראת בוקר 4 בנובמבר לכל המאוחר הגיעו כוחות-מיוחדים אֶזְרָיִים לכביש שוֹשָׁה – לְאֶצ'וֹן, נערכו במארב וירו בכלי רכב שנסעו על הכביש. צבא אֶרְצָךְ גילה את הגעת הכוח הזה רק לאחר שקיבל דיווחים על ירי לעבר מכוניות שחלפו בכביש והחל לסרוק את המרחב עם רחפני-תצפית וכוחות רגליים כדי לאתר את הכוח האֶזְרִי. בינתיים, הממשלה האֶזְרִית הודיעה שהכביש סגור לתנועה.

הלחימה בין הכוחות האזרחיים החוסמים ובין הכוחות הארץ-כיים המנסים להשמידם נמשכה במשך כמה ימים. כרגיל, כל צד טען שבוחותיו הם שניצחו... בינתיים, כל עוד נמשכה הלחימה, הכביש נותר סגור לתנועה של כוחות מתגברים והספקה מארמניה לצבא ארצות בגזרת שושה.

ב־5 בנובמבר, בעוד הכוחות הממוכנים האֶזְרָאִים תוקפים את האֶרְצָכִים מחזיתם, הגיע צוות הקרב הגדודי של הכוחות המיוחדים האֶזְרָאִים (כ־400 לוחמים) למרגלות ההר שעל פסגתו בנויה שוֹשָׁה. הכוח התפצל לארבעה כוחות, שכל אחד

תקף לתוך שוֹשָה מכיוון שונה. הכוחות המיוחדים האֶזְרִיִּים הפתיעו את האֶרְצָכִים בכך שבמקום לנוע לאורך הדרכים הקיימות, הם טיפסו דרך המצוקים עליהם האֶרְצָכִים לא הגנו. בדרך זו הגיעו לראש ההר ולפאתי העיירה בטרם הספיקו האֶרְצָכִים להגיב. הם חדרו לתוך העיירה תוך ניהול קרבות מבית לבית וברחובות. האֶרְצָכִים הזרימו תגבורות לעיירה והכוחות המיוחדים האֶזְרִיִּים ספגו אבדות רבות, אולם החזיקו מעמד, גם אם בקושי.

רחפן סיור ארצבי או אֶרְמָנִי מגלה כוח אזרי ומכוין נגדו אש תותחים

למעלה מימין: מפעיל הרחפן מגלה כוח אזרי

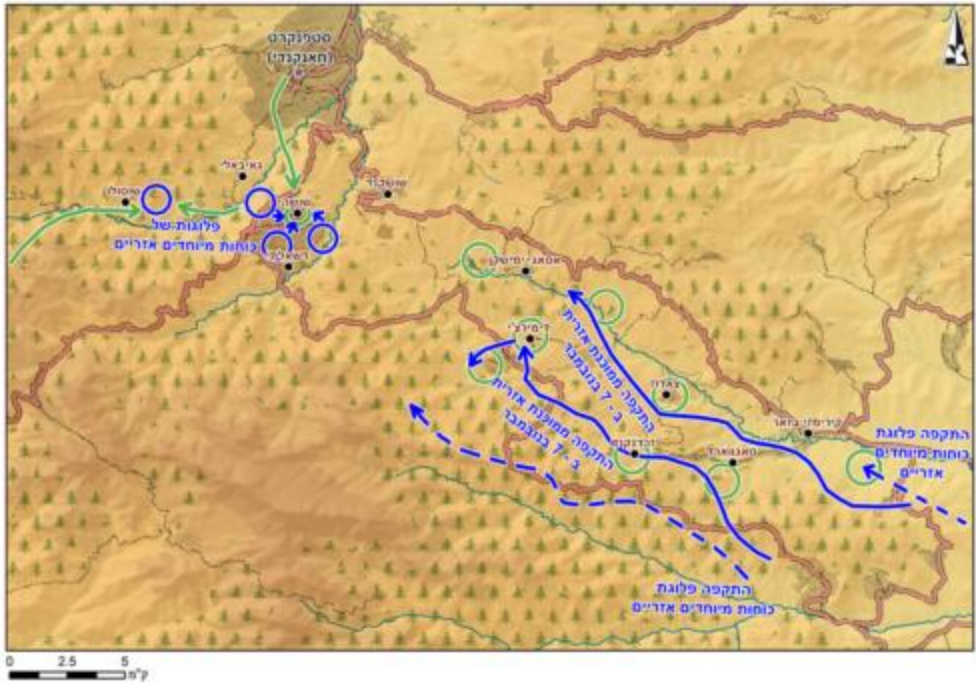
למעלה משמאל: המפעיל מתמקד בחלק מהכוח ומזמין אש תותחים

למטה: הפגזים הראשונים החלו ליפול על וסביב לכוח האֶזְרִי

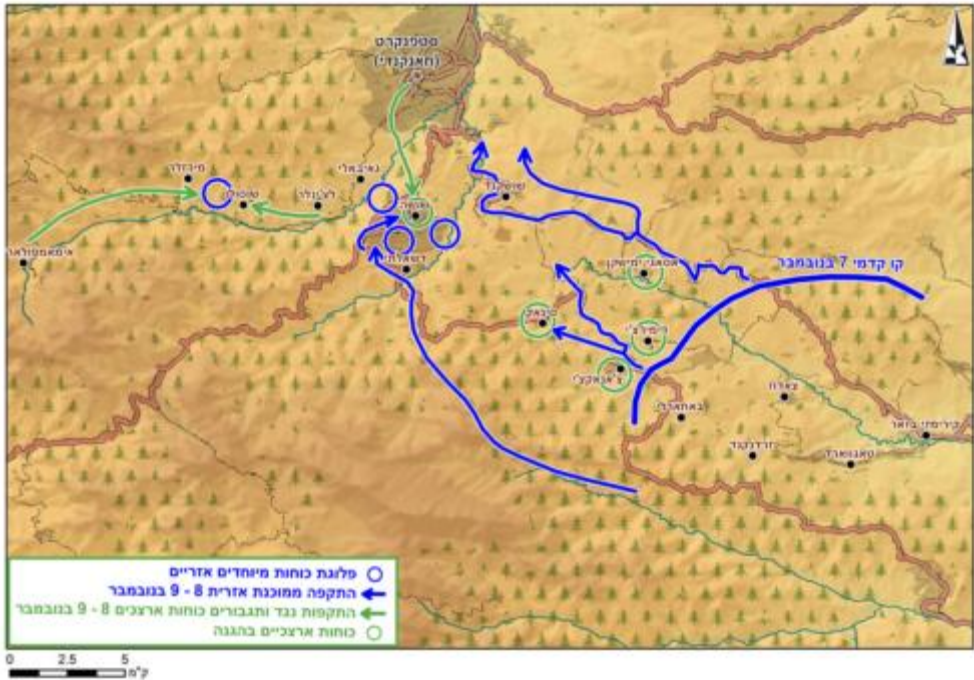
א27

הכוחות הממוכנים האֶזְרִיִּים המשיכו לתקוף גם בימים הבאים ולמרות שנתקלו בהתנגדות עזה של כוחות רגליים, חוליות נגד טנקים ואש תותחים ומרגמות אֶרְצָכִיִּים, הצליחו בהדרגה להתקדם לעבר העיירה. ב־8 בנובמבר הצליחו לחבור לכוחות המיוחדים הנצורים בתוך העיירה.

לפי דיווחי האֶרְצָכִים, גם בגזרה שממערב לחוֹג'וֹואנְד חידשו האֶזְרִיִּים את התקפתם והתנהלו שם קרבות, שהוגדרו על ידי הדובר האֶרְצָכִי, כעזים כמעט כמו הקרבות סביב שוֹשָה.

ב־8 בנובמבר בשעה 12:43 הצהיר נשיא אֶזְרַבֵּיג'אן שהעיר שוֹשָה שוחררה מהכיבוש האֶרְמֶנִי, אבל, בפועל הלחימה בתוכה טרם הסתיימה. הלחימה בתוך שוֹשָה נמשכה במשך כל 8 בנובמבר וגם 9 בנובמבר. עם זאת, כוחות אֶזְרִיִים הצליחו לעבור דרך העיירה, או לעקוף אותה, ולהתקדם כמה קילומטרים צפונה לעבר עיר הבירה סְטֶפֶנְקֶרְט (חֶנְקֶנְדִי). כיבוש שוֹשָה הייתה נקודת ההכרעה המדינית של המלחמה – ההנהגה המדינית האֶרְצֵכִית והאֶרְמֶנִית הסכימו להפסקת-אש מיידית ולכל התנאים האֶזְרִיִים להפסקת האש, כולל ויתור על שטחים רבים שכוחות אֶזְרִיִים טרם התקרבו אליהם.

החזית האווירית

גם בפרק זה נמשך דפוס הפעולה המוכר מהפרקים הקודמים. נראה שב־30 באוקטובר הייתה הסלמה בקצב התקיפות האֶזְרִיֹות, אבל זו דעכה שוב למחרת. ב־2 בנובמבר שוב הייתה הסלמה מסוימת ולמחרת דעך שוב קצב התקיפות עד לסיום המלחמה. היו יומיים בפרק זה (5 ו־7 בנובמבר) בהם האֶזְרִים לא דיווחו אפילו על תקיפה אחת.

האַרְצָכִים טענו שבמשך ארבעה ימים הצליחו לצמצם את התקיפות באמצעות ציוד לוחמה אלקטרונית חדש שקיבלו מרוסיה. בכל מקרה היו שעות רבות שבהם מרכז אֶרְצָךְ כוסה בעננים עבים ונמוכים שצמצמו את יכולת התקיפה של כוחות האוויר האֶזְרִיים. את עיקר הלחימה של הכוחות המיוחדים האֶזְרִים בשוֹשָה הם נאלצו לעשות ללא סיוע אווירי.

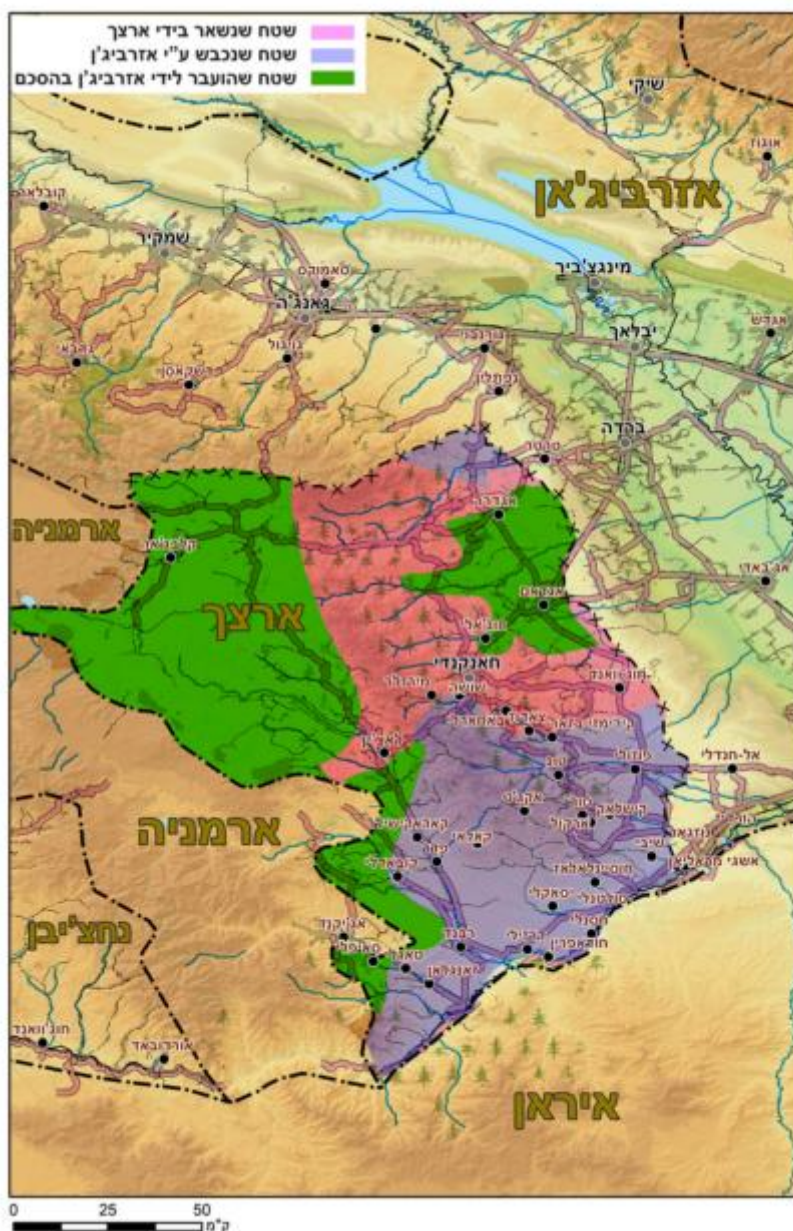
הכניעה של אֶרְצָךְ וְאַרְמְנֶיָה

במשך כל המלחמה התנהל משא ומתן בין אֶזְרָבֶיג'אן ובין אֶרְמְנֶיָה וְאַרְצָךְ בתיווך רוסי. מספר פעמים הוכרזה הפסקת-אש שלא כובדה – כל צד האשים את השני בהפרת הפסקות האש הללו, אך מבחינת שיקול הרווח, בהינתן מצבם של האֶרְצָכִים – להם היה עניין לעצור את המלחמה כדי לעצור את הכיבוש ההדרגתי של שטחם על ידי הכוחות האֶזְרָכִים ואילו לאֶזְרָכִים היה עניין להמשיכה כדי לכבוש עוד שטח. לכן, סביר יותר שהיו אלה האֶזְרָכִים שלא כיבדו את הפסקות האש, ואם היו מקרים כאלה מהצד האֶרְצָכִי סביר שאלה היו תקלות מקומיות ולא מדיניות מכוונת.

ב-9 בנובמבר, לאחר כיבוש שוֹשָה על ידי האֶזְרָכִים, הבינו ממשלות אֶרְצָךְ וְאַרְמְנֶיָה שהמלחמה הוכרעה לרעתן ואם אינן רוצות שכל אֶרְצָךְ תכבש עליהן להכנע מייד ובכל תנאי. הם הסכימו להפסקת-אש, שתחל למחרת בבוקר, ולויתורים מפליגים של שטחים מאֶרְצָךְ. לא רק שכל השטח שכבשו האֶזְרָכִים יישאר בידיהם, אלא גם שטחים רבים נוספים, שהכוחות האֶזְרָכִים טרם הגיעו אליהם, יועברו לידי אֶזְרָבֶיג'אן. המפה שצוירה הותירה בידי אֶרְצָךְ רק חלק מהשטח המיושב באֶרְמְנֶיָה שטרם נכבש, כל השטחים המיושבים באֶרְמְנֶיָה שנכבשו במלחמה זו וכל השטחים שהיו מיושבים באֶזְרָכִים עד מלחמת נְגוֹרְנוֹ-קֶרֶבן הראשונה, גם אם כעת ישבו שם אֶרְמְנֶיָה, הועברו לידי אֶזְרָבֶיג'אן.

לאֶרְצָךְ ניתנו מספר שבועות להעביר בהדרגה את כל השטחים שויתרה עליהם בהסכם. האזרחים האֶרְצָכִים שגרו בשטחים אלה ברחו מבתיהם לאֶרְמְנֶיָה – רבים מהם העלו באש את הבתים וכל רכוש אחר שלא יכלו לקחת איתם, על מנת שהאֶזְרָכִים לא יקבלו אותם.

כוח צבאי של משקיפים רוסיים נכנס למרחב והתפרס לפי הגבולות החדשים. במהלך המלחמה, ברחו לפחות שני-שלישים מאוכלוסיית אֶרְצָךְ לאֶרְמְנֶיָה. הם ציפו שאחרי שתסתיים המלחמה יוכלו לחזור לבתיהם. לחלקם כבר לא היה לאן לחזור כי גרו באזורים שנכבשו או הועברו לידי אֶזְרָבֶיג'אן, רובם חזרו לישובים שעוד נותרו בידי אֶרְצָךְ.

מפת הסכם הפסקת האש והבניעה של אֶרְצֵךְ ואֶרְמֶנִיָּה

סיכום

תוצאות צבאיות

צבא אֶזְרַבֵּיג'אן הביס את צבאות אֶרְצֶךְ ואֶרְמֶנִיָה באופן מוחלט. אמנם הצבא האֶזְרִי שילם באבדות רבות, אבל הוא כבש בערך שליש משטחה של אֶרְצֶךְ. מספר הנפגעים בשני הצדדים דומים עם פער מסוים לטובת האֶזְרִים – 14,000 עד 14,400 חיילים אֶזְרִים הרוגים או פצועים לעומת 15,000 עד 16,000 חיילים אֶרְצֶכִים ואֶרְמֶנִים הרוגים או פצועים.

אבדות היריבים – חיילים ואזרחים

אבדות חיילים אֶזְרִים:

במהלך המלחמה ובמשך כמה שבועות אחריה נמנעו האֶזְרִים מלהציג את אבדותיהם. המנעות זו, שמטרתה הייתה כנראה לשמר את רוח הלחימה של הציבור באֶזְרַבֵּיג'אן, חיזקה את ההצגה של המלחמה בתקשורת הגלויה ברחבי העולם כמעין מלחמה חד-צדדית של כטמ"מים אֶזְרִים נגד כוחות קרקעיים אֶרְצֶכִים, כשהקודמים טובחים באחרונים וכוחות הקרקע האֶזְרִים רק נוסעים קדימה כדי לבסס את האחיזה בשטח שהכטמ"מים רוקנו עבורם מכוחות אויב. אולם, בסופו של דבר, כשהתפרסמו נתוני האבדות הרשמיים הוברר שתדמית זו אינה אלא בדייה. לאחר שסיימו את מלאכת איסוף הגופות, כולל איתור הנעדרים וזיהוי כלל הגופות, דיווחו האֶזְרִים על מותם של 2,914 חיילים ופציעתם של 11,110.⁵⁷ ימים אחרי סיום המלחמה 1,245 חיילים פצועים עדיין היו מאושפדים.⁵⁸ אֶזְרִים נשבו.

האֶזְרִים לא מודים בהשתתפות שכירי-חרב סורים במלחמה, אולם יש לכך הוכחות ממספר מקורות וכמה מאות מהם נהרגו – לפי מקור אחד 293 נהרגו ואילו מקור אחר טוען שנהרגו 541 שכירי-חרב סורים. מספר הפצועים אינו ידוע, אבל יש להניח שמדובר בעשרות אם לא מאות, ומספר מצומצם של לוחמים סורים נשבו

נה ראו רשימת ההרוגים ורשימת הנעדרים הרשמית שפרסם משרד ההגנה של אֶזְרַבֵּיג'אן מהמלחמה – 2,907 חללים שכבר נקברו ו-7 נעדרים שמעריכים שנהרגו:

Vətən müharibəsində şəhid olmuş hərbi qulluqçuların Siyahısı
Vətən müharibəsi zamanı itkin düşmüş hərbi qulluqçuların Siyahısı,
14 July 2021, <https://mod.gov.az//images/pdf/5d06eacaff073c7c8d9326e67fc22d51.pdf>

ב-14 באפריל 2022 משרד ההגנה האזרי דיווח לראשונה את מספר הפצועים:
<https://report.az/herbi-xeberler/veten-muharibesinde-yaralanan-herbicilerin-sayi-aciqlanib/>

כמו כן עדכנו שנמצאה גופת אחד הנעדרים וגם הוא נקבר כך שנותרו 6 נעדרים שמניחים שנהרגו וגופתם לא נמצאה.

על ידי האֶרְצֵכִים.¹¹

לפי-כך, אם כוללים את שכירי-החרב הסוריים, בסיכום כולל נהרגו 3,207 עד 3,455 חיילים אֶרְצֵכִים. מחיר מצטבר כבד זה מוכיח שהצגת לחימת האֶרְצֵכִים כלחימה בלעדית של כטמ"מים, שניקו את השטח מאויב ושאחריו באו כוחות קרקעיים אֶרְצֵכִים כדי להניף דגלים על השטחים הריקים הללו, היא טעות חמורה ביותר.

אבדות חיילים האֶרְצֵכִים והאֶרְמֵנִים:

אבדות האֶרְצֵכִים והאֶרְמֵנִים כבדים מעט יותר. האומדן הרשמי של מספר החיילים האֶרְצֵכִים והאֶרְמֵנִים ההרוגים המעודכן כשנה אחרי המלחמה הוא לפחות 4,000 (כולל נעדרים).¹² כמו כן, נפצעו 9,094 חיילים בלחימה וב-1,900 חיילים נוספים נזקקו לטיפול רפואי עקב פציעות או מחלות שלא בלחימה. 55% הוגדרו פצועים קלים, 35% פצועים בינוניים, 7% פצועים קשים ו-2% פצועים אנושים (לא ידוע כמה מהאנושים נפטרו). מכל אלה, נכון לסוף מרץ 2021, 4.5 חודשים אחרי סיום המלחמה, כ-1,500 עדיין היו מאושפדים.⁵⁹

לדברי ראש האגף לרפואה צבאית של צבא אֶרְמֵנִי, כמעט כל הנפגעים בשבועיים הראשונים של המלחמה נגרמו מפגיעות של כטמ"מים וארטילריה ורק בשבוע השלישי של המלחמה הובחנו הנפגעים הראשונים מנשק קל, כאשר החלה הלחימה מטווח קצר בין הכוחות היריבים.⁶⁰ טענה זו נשמעת מוגזמת – התנהלו קרבות צמודים בין הרגלים של שני הצדדים גם בימים הראשונים של המלחמה ויש לכך

11 ראו דיווחי עמותות זכויות אדם סוריות:

"SOHR exclusive | Death toll of mercenaries in Azerbaijan is higher than that in Libya, while Syrian fighters given varying payments", *Syrian Observatory for Human Rights*, 3 December 2020, <https://www.syriahr.com/en/194516/>

"Turkey Recruited 2580 Syrian Fighters to Azerbaijan—293 Died There", *Syrians for Truth and Justice*, 19 April 2021, <https://stj-sy.org/en/turkey-recruited-2580-syrian-fighters-to-azerbaijan-293-died/>

12 אין מספר מדויק כי יש סתירות לא מוסברות גם בפרסומים הרשמיים. מיד אחרי סיום המלחמה מבקרי ממשלת אֶרְמֵנִי טענו שהמספר האמיתי גבוה בהרבה מהמספר שפורסם – אחד, השגריר לשעבר של אֶרְמֵנִי לוטיקו, טען שנהרגו כ-4,750 חיילים אֶרְצֵכִים ואֶרְמֵנִים; ואחר, לשעבר ראש שרות בטחון הפנים של אֶרְמֵנִי, טען קרוב ל-5,000. אולם הם לא הציגו לכך הוכחה ושניהם יריבים פוליטיים של ראש-הממשלה, כך שקיים חשד שהם ניפחו את המספרים לצורך ניגוח הממשלה. ראו:

Pashinyan says about 4,000 Armenian troops killed in Nagorno-Karabakh", *Tass – Russian News Agency*, 14 April 2021, <https://tass.com/world/1277921>

"Karabakh emergency situations service: Remains of 1,704 killed servicemen found after truce", *News.Am*, 28 December 2021, <https://news.am/eng/news/679634.html>

"Mikayel Minasyan: 4,750 confirmed military casualties reported to Armenian premier", *Panorama>>am*, 14 November 2020, <https://www.panorama.am/en/news/2020/11/14/Mikayel-Minasyan/2400849>

«Артур Ванецян: «Поражение Армении в войне – результат некомпетентного управления»», *Armenian Report*, 20 November 2020, <https://www.armenianreport.com/ru/pubs/265642/>

עדויות מצולמות רבות, כולל צילומים של עשרות גופות נפגעים משני הצדדים שאפשר לראות את מאפייני הפגיעה בהם. עם זאת, באם נמתן את האמירה לכך שרוב הפגיעות בשבועיים הראשונים היו מתחמושת נפיצה שנורתה מארטילריה או מכלי טיס (לא רק כטמ"מים) וכי שיעור הנפגעים מנשק קל עלה בעקבות המעבר ללחימה הצמודה יותר בתוך השטחים ההרריים המיוערים והבנויים בעומק אֶרֶצֶךְ, כנראה היא תהיה נכונה. האֶזְרִים הפעילו עוצמה גדולה של אש ארטילרית במהלך המלחמה, אולם היה להם קל יותר להכווין ולירות 'אש לתכלית' מדויקת כל עוד הלחימה התנהלה נגד מערכי ההגנה האֶרֶצְכִּים הותיקים והמוכרים ונגד המערכים החפוזים שניסו האֶרֶצְכִּים והאֶרְמִנִים להקים בשטחים החשופים יחסית בעמק אֶרֶאס. לעומת זאת, בלחימה בשטח ההררי והמיוער בצפיפות הירי הארטילרי היה יעיל פחות. כמו כן, המעבר מהתקפות ממוכנות בעיקר בשבועות הראשונים להתקפות המבוססות בעיקר על הסתננות רגלית בהכרח הובילה לריבוי של התקלויות מטווחים קצרים יותר.

לפחות 60 חיילים ארציים ואֶרְמִנִים נשבו.⁶¹

בדיווחים אֶזְרִים תוך כדי המלחמה ובטענות של כמה בכירים אֶרְמִנִים אחרי המלחמה, הועלו טענות בדבר עריקה של אלפי חיילים אֶרֶצְכִּים ואֶרְמִנִים מקו החזית. כמו כן, נטען שהיו מקרים של מפקדים שסירבו לבצע פקודות לתקוף-נגד או אפילו להגן.⁶²

אבדות אזרחים:

גם אזרחים נהרגו בשני הצדדים.

האזרחים האֶזְרִים נהרגו מפגיעות של טילים קרקע-קרקע, רקטות ותותחים על ישובים אֶזְרִים סמוכים לחזית ומספר ערים מרוחקות מהגבול. בסך הכל נמנו 100 אזרחים אֶזְרִים הרוגים ועוד 416 נפצעו.⁶³ כמו כן, לפחות 2 אזרחים אֶזְרִים נשבו על ידי האֶרֶצְכִּים והוחזרו יחד עם החזרת החיילים האֶזְרִים שנשבו.

מנגד, 80 אזרחים אֶרֶצְכִּים ולפחות 4 אזרחים אֶרְמִנִים נהרגו, ועוד 163 אזרחים אֶרֶצְכִּים ומספר לא ידוע של אזרחים אֶרְמִנִים נפצעו. בערך חצי מהנפגעים נגרמו מהפצצות והפגזות של ישובי אֶרֶצֶךְ וכמה תקיפות בתוך שטח אֶרְמִנִּה. השאר נגרמו תוך כדי לחימה בתוך ישובים בעת שהכוחות האֶזְרִים כבשו אותם, כאשר לפחות חלק מהאזרחים ההרוגים נרצחו לאחר שנשבו. לפחות 40 אזרחים אֶרֶצְכִּים נשבו ונלקחו לאֶזְרִיג'אן.⁶⁴ הבריחה ההמונית של אזרחי ארצֶךְ לארמניה (כשני-שלישים מהאוכלוסייה) היא זו שכנראה מנעה נפגעים רבים יותר – ההפגזות והלחימה התרחשו בישובים ריקים או ריקים כמעט.

אבדות היריבים – אמצעי לחימה

אף אחד מהצדדים לא דיווח את אבדותיו שלו באמצעי לחימה, אלא רק את אבדות האויב ולכן יש להתייחס לנתונים הללו בזהירות.

צוות חוקרים אירופאיים, שהתאספו תחת שם הגג 'אוריקס' (ORYX), אספו גם צילומים לא רשמיים שהופצו על ידי חיילים, כתבים וחוקרים שונים שהיו או ביקרו בשטח.

אבדות האזרים:

דוברי משרדי ההגנה של ארצות וארמניה פרסמו מדי יום-יומיים עדכון לרשימת אמצעי האויב שטענו שהשמידו. העדכון האחרון פורסם ב־8 בנובמבר בשעה 15:00. הלחימה נמשכה עוד כ־34 שעות עד להפסקת האש הרשמית. רק לחלק מהאבדות שפרסמו הדוברים הוצגו גם צילומים שמאששים את הפגיעה.

הוכחות מצולמות שנאספו על ידי אוריקס		טענה ארצית/ ארמנית	סוג אמצעי
לקחו שלל חלקם ננטשו שלמים וחלקם נפגעו	הושמדו ונזקו ⁶⁵	הושמדו, נזקו ונלקחו שלל	
	1 מושמד	16	מסוקים מכל הסוגים
	1 מושמד	25	מטוסי קרב
	37 מושמדים מהם: 11 אנטונוב-2 26 משאר הדגמים	264	כטמ"מים
	1 נזק	לא דווח	משגרי טק"א

7	38 מושמדים 16 נזוקים סה"כ: 54	784	טנקים
36	61 מושמדים 28 נזוקים סה"כ: 89		נגמ"שים
1	1 מושמד 1 נזוק סך הכל: 2	6	תותחים, מרגמות ורקטות
4	32 מושמדים 8 נזוקים סה"כ: 40	לא דווח	משאיות, מכוניות וג'יפים

סביר להניח שהנתונים שפרסמו האֶרְצִיכִים והאֶרְמָנִים מוגזמים ועם זאת, הנתונים שאספו אוֹרִיקֶס מבוססים על הוכחה מצולמת ודאית בלבד ולכן סביר שמספריהם ממעיטים – במיוחד לאור מספר ההרוגים והפצועים האֶרְיִים.

אבדות האֶרְצִיכִים והאֶרְמָנִים:

גם דובר משרד ההגנה של אֶזְרָבִיג'אן פרסם כמעט מדי יום את רשימת הפגיעות שלהם באמצעי הלחימה של צבאות אֶרְצֶךְ ואֶרְמָנִיה. האֶרְצִיכִים פרסמו יותר צילומים כדי לגבות את טענותיהם – אבל, גם אצלם היה פער גדול בין המספרים ובין הצילומים, אם כי פחות מאשר אצל האֶרְצִיכִים והאֶרְמָנִים. יתר על כן, אחרי שב־7 באוקטובר דיווחו על מספר מצטבר מסוים מתחילת המלחמה, בדיווח הבא, ב־9 באוקטובר, לפתע הפחיתו את המספר הזה בכמה עשרות פריטים בכל אחד מסוגי האמצעים השונים. למשל, ב־7 באוקטובר דיווחו על הצטברות של 250 טנקים ו־9 נגמ"שים וב־8 וב־9 דיווחו על השמדה של עוד 25 פריטים נוספים, אבל בסוף ה־9 באוקטובר הציגו סכום מצטבר של 232 בלבד – כלומר, הפחתה של 43 פריטים.

כאמור, הפחתה דומה בסיכום המצטבר בוצעה בכלל סוגי אמצעי הלחימה שהאזרים דיווחו שהשמידו. אחרי המלחמה, ב־1 בדצמבר 2020, סיכם נשיא אֶזְרָיִג'אן את כלל הנתונים של אמצעים שהושמדו לאויב ואמצעים שנלקחו ממנו שלל. כעבור חודש הוצג כל השלל במצעד ובתערוכת הנצחון שערכו האזרים.

צוות אוריקס אסף את כל הצילומים הרשמיים שפרסם משרד ההגנה של אֶזְרָיִג'אן והוסיף להם צילומים של חיילים וגורמים אחרים שעברו בשטח. כמו כן, ביקר אחד מאנשי הקבוצה בתערוכת הניצחון:⁶⁶

אוריקס		אֶלִיב		סוג אמצעי
נלקחו שלל לפי התערוכה (כולל אמצעים שנזקקו ותוקנו)	הושמדו או נזקקו לפי צילומים	נ ל ק ח ו שלל	הושמדו	
–	1	–	2	מטוסי קרב
–	1	–	–	מסוקים
–	6	–	22	כטמ"מים
5	32 + 2 דמה	–	59	משגרי טק"א
44	21	–	14	תותחים נגד מטוסים מתנייעים
4	13	–	12	מכ"מים
101	159	79	287	טנקים
67	55	47	69	נגמ"שים
105	167	42	343	תותחים, מרגמות ורקטות
7	4	62	63	
47	72	–	105	
סה"כ: 159	סה"כ: 243	סה"כ: 104	סה"כ: 511	
–	2			משגרי טק"ק

נשק נגד טנקים מכל הסוגים	53	–	–	18
קרונוט לוחמה־ אלקטרונית	9	–	3	–
משאיות, ג'יפים ובלי רכב אח־ רים	264	373	387	360

משום שחלק מהציוד האֶרֶצְכִי שנפגע נלקח שלל וחלקו גם תוקן – כנראה יש חפיפה מסוימת בין מספר הפריטים שהצוות של אוריקס ספר כשלל בתערוכה ובין מספר הפריטים שהם ספרו כפגועים בצילומים משדה־הקרב.

תוצאות מדיניות

בשעה 01:00 ב־10 בנובמבר 2020^{נח} המלחמה לכאורה תמה אבל לא נשלמה – מצב מופר מאוד לישראלים.

אֶרֶצְךָ ואֶרֶמְנִיָה הובסו באופן מוחלט. הכניעה ב־9 בנובמבר הייתה כורח לאחר שמנהיגי שתי מדינות אלה הבינו שאי־כניעה תוביל בסופו של דבר לכיבוש המוחלט של כל שטחה של אֶרֶצְךָ ולאלפי הרוגים ופצועים נוספים מבלי יכולת למנוע את התוצאה. זאת הסיבה שהסכימו, תמורת הסכמה אֶזְרִית לחדול את המלחמה, לותר על שטחים גדולים שצבא אֶזְרִיג'אן טרם הגיע אליהם. למעשה בערך שליש משטחה של אֶרֶצְךָ נכבש במלחמה ושליש נוסף נמסר לידי אֶזְרִיג'אן, ללא קרב, בחודשים שאחרי המלחמה כחלק מתנאי הכניעה.

תם ולא נשלם

כפי שמלחמת נְגוֹרְנוֹ־קֶרֶב הראשונה הסתיימה רשמית ב־12 במאי 1994 אבל בפועל הלחימה נמשכה, הגם שבעצימות נמוכה עד שהסלימה שוב והפכה למלחמת

נח השעה המוזרה נובעת מכך שהסכם הכניעה והפסקת־האש נחתם במוסקבה ונקבע בו שהמלחמה תסתיים בחצות ליל 9 ו־10 בנובמבר לפי שעון מוסקבה – 01:00 לפי השעה המקומית בחזית.

נגזרנו־קֶרֶבֶן השנייה, כך גם מלחמת נגזרנו־קֶרֶבֶן השנייה הסתיימה רשמית, אבל בפועל נמשכה בעצימות נמוכה בקוי שביתת הנשק החדשים. האש פסקה לזמן קצר בלבד ואז החלו שוב תקריות, שקצב התרחשותן הלך והסלים בהדרגה.

במהלך השנתיים שאחרי הפסקת האש התרחשו מאות רבות של תקריות-אש קטנות וכמה בינוניות. ברוב התקריות איש לא נפגע, אבל מעת לעת דווח על מספר נפגעים, הרוגים ו/או פצועים. בשתי תקריות גדולות דווח על כמה עשרות נפגעים משני הצדדים יחד. כרגיל, בכל תקרית כל צד טען שהצד השני הוא שפתח ראשון באש, אולם נראה שייזום התקריות בדרך כלל היה על-ידי אֶזְרֵיג'אן. כוחות אֶזְרֵיג'אן ניסו לכבוש עוד ועוד פיסות שטח קטנות ממה שנשאר מאֶרֶצ'ך – בדרך כלל פסגה של גבעה, קטע של דרך או כפר קטן. לפעמים הצליחו ולפעמים לא. כאשר הצליחו כוח הפיקוד הרוסי בדרך כלל, אבל לא תמיד, דרש מהם לסגת ובדרך כלל, אבל לא תמיד, הם נסוגו. אולם, האֶזְרֵיג'אן לא הסתפקו בכך, אלא ניסו לנגוס גם בשטחה של אֶרְמֶנִיָה גופא – הן בגבול החדש בדרום, באזור חבל זֶנְגִילֶן, שנכבש במלחמה מידי אֶרֶצ'ך, והן בצפון (אזור טֹבֻז / טֹבֻש), מצפון לאֶרֶצ'ך בגבול הישיר שהיה קיים בין אֶזְרֵיג'אן ובין אֶרְמֶנִיָה מאז 1994 ומאז גם בו התרחשו תקריות רבות – כולל ביולי 2020. הפעולות בדרום נועדו לקרב את הגבול האֶזְרֵיג'אן לחדש למחוז נְחִצ'ִיבֶאן האֶזְרֵיג'אן, המופרד מארץ האם על ידי אזור אֶרְמֶנִי, סְיוֹנִיק, ואילו לפעולות שבצפון נראה שלא קיימת מגמה ברורה, אלא הן מבטאות רצון עקרוני לנגוס שטחים על חשבון אֶרְמֶנִיָה.

אל נפגעייהם מהמשך הלחימה עם אֶרְמֶנִיָה ושארית-אֶרֶצ'ך נוספו הרוגים ופצועים אֶזְרֵיג'אן ממוקשים שנותרו בשטח. אחרי המלחמה פתחו האֶזְרֵיג'אן והרוסים במבצע נרחב לניקוי כל המרחב ממוקשים, מטענים ותחמושת נפיצה שלא התפוצצה. מבצע הניקוי עצמו גבה קורבנות, ובנוסף לו נהרגו ונפצעו קצינים (כולל קצינים בכירים) וחילים שבמסגרת תנועה בשטח במשימות אחרות נפגעו ממוקשים שמיקומם לא היה ידוע עד שהתפוצצו. זאת, למרות שהאֶרֶצ'כים מסרו מפות של שדות המוקשים שזרעו.

ב-12 בדצמבר 2022, שלחה ממשלת אֶזְרֵיג'אן קבוצה של אזרחים לתוך פרוזדור לאֶצ'ין כדי לחסום את הכביש היחיד שחיבר את שארית-אֶרֶצ'ך לאֶרְמֶנִיָה. הקבוצה כללה חיילים מחופשים, פקידי ממשלה, פעילים של ארגונים לא ממשלתיים ותנועות נוער. הם טענו שהם חוסמים את הכביש כמחאה על פגיעה באיכות הסביבה על-ידי האֶרֶצ'כים. כוח הפיקוד הרוסי לא התערב באירוע. יוזכר, שעשרה חודשים וחצי קודם לכן, ב-24 בפברואר 2022, רוסיה פלשה לאוקראינה והייתה עסוקה במלחמה שם. יתר על כן, במהלך המלחמה באוקראינה פזלה ממשלת אֶרְמֶנִיָה יותר ויותר לקידום קשרים עם מדינות המערב. בהדרגה הוחלפו "פעילי איכות הסביבה" האֶזְרֵיג'אן בכוחות צבאיים שהקימו מחסומים לא רק על כביש עצמו אלא גם על מספר דרכי-עפר שהיוו חלופה לתנועה על הכביש. אֶרֶצ'ך כותרה

לחלוטין והוטל עליה מצור – אין יוצא ואין בא. האֶזְרִים קטעו את צינורות הגז, כבלי החשמל וכבלי המַרְשֶׁת שחיברו את אֶרֶץ למקורות אספקה באֶרְמֶנִיָּה.

מלחמת נגורנו-קרֶבך השלישית:

מלחמת נגורנו־קֶרֶבך השלישית וביטולה הסופי של מדינת אֶרֶץ

ב-19 בספטמבר 2023, כעשרה חודשים אחרי תחילת המצור, פתחה אָזְרַבֵּיג'אן במתקפה כוללת על שרידי אָרְצָךְ. האָזְרַיִם טענו שמתקפתם היא תגובה לסדרת מעשי תוקפנות חבלנית שביצעו האָרְצָכִים, שכללו הטמנת מוקשים בשטח שבשליטת אָזְרַבֵּיג'אן. למעשה, האזרים טענו שהמקרים של פגיעה ממוקשים של מפקדים וחיילים אָזְרַיִם שצוינה לעיל לא הייתה תאונות אלא פעולות יזומות ומכוונות על ידי האָרְצָכִים. מוצבי הגבול של צבא אָרְצָךְ, הערים ומספר כפרים האָרְצָכִים הופגזו והכוחות האָזְרַיִם פלשו לאָרְצָךְ במספר גזרות בו-זמנית.

הכוחות האָזְרַיִם תקפו בארבעה מאמצים:

- שני מאמצים לעבר הבירה סְטֶפֶנְקֶרְט – האחד ממזרח דרך עמק נהר קֶרְקֶר והאחר מדרום מכיוון שוֹשָה;
- ושני מאמצים לביתור צפון שארית-אָרְצָךְ. אלה נעו זה לקראת זה, האחד ממזרח והאחר ממערב.

המגמה המסתמנת היתה כיבוש בירת אָרְצָךְ תוך ביתור מרכז מדרומה, וביתור המרחב הצפוני מהמרכז. הכוחות התוקפים הסתייעו בתקיפות באמצעות מטוסי קרב ו-כטמ"מים ואש ארטילרית כבדה. הכוחות האָרְצָכִים אמנם גבו מחיר מהאָזְרַיִם אבל לא הצליחו לבלום אותם. מלחמת נְגוֹרְנוֹ-קֶרְבֶּן השלישית נמשכה רק כיממה – ב-20 בספטמבר 2023 נכנעו ממשלות אָרְצָךְ ואֶרְמֶנִיָה. במהלך יממה זו נהרגו 192 חיילים ואזרח אחד אָזְרַיִם ונפצעו 511 חיילים ואזרח אחד; האֶרְמֶנִים דיווחו על לפחות 200 הרוגים ולפחות 400 פצועים.⁶⁷

תנאי הכניעה היו ביטול קיומה של אָרְצָךְ. האָזְרַיִם פתחו את כביש לֶאצ'ין לתנועת תושבי אָרְצָךְ לֶאֶרְמֶנִיָה והאוכלוסייה האֶרְמֶנִית שנותרה באָרְצָךְ אחרי מלחמת נְגוֹרְנוֹ-קֶרְבֶּן השנייה ברח כולה לֶאֶרְמֶנִיָה.⁶⁸ כל שטחה הנוותר של אָרְצָךְ נמסר לידי אָזְרַבֵּיג'אן וב-1 בינואר 2024 הוצהר רשמית על ביטול קיומה של רפובליקת אָרְצָךְ.

נט יש דיווחים סותרים אם נשארו ארמנים בארצך – המספר הגבוה שדווח על-ידי משלחת של ה-או"ם היה כאלף ארמנים והנמוך היה כחמישים.